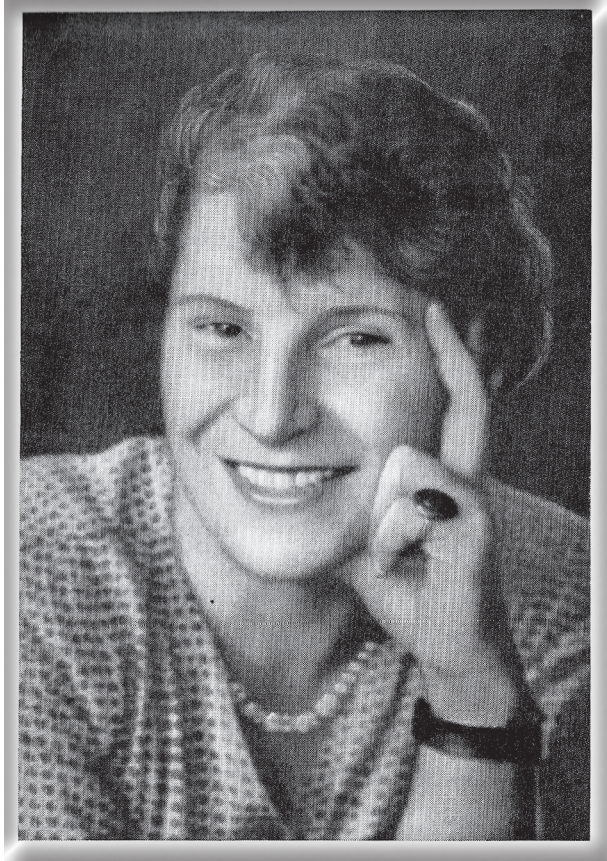


Присвячується  
Віктору Михайловичу Сторчаю



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ  
імені В.І. ВЕРНАДСЬКОГО  
ІНСТИТУТ РУКОПИСУ

**ДЖЕРЕЛА ДО ЖИТТЄПИСУ  
ОЛЕНИ САХНОВСЬКОЇ**

Листи мисткині до Стефана Таранушенка  
1947–1958 років  
з фондів Інституту рукопису  
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Упорядники  
*Оксана Сторчай*  
*Наталія Щеколдіна*



Київ 2021

УДК 75/76:394.92(477) «1947–1958» Олена Сахновська

Джерела до життєпису Олени Сахновської (листи мисткині до Стефана Таранушенка 1947–1958 років з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського) / упоряд. О.В. Сторчай, Н.О. Щеколдіна ; авт. вступ. статті О.В. Сторчай. Київ : НБУВ, 2021. 152 с.

**ISBN 978-966-02-9613-8 (друковане видання)**

**ISBN 978-966-02-9614-5 (електронне видання)**

Науковим виданням до суспільного обігу залучаються невідомі джерельні матеріали до життєпису талановитої української художниці, графіка, гравера, ілюстратора класичної та радянської української й російської літератури, майстрині екслібрису Олени Борисівни Сахновської (1902–1958). Це, зокрема, автобіографія 1958 року та листи 1947–1958 років до знаного мистецтвознавця й музейного працівника Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976), що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Бібліографія про творчість мисткині є дуже невеликою, отож фактологічний матеріал, репрезентований у виданні, стане солідним підґрунтям для подальшого монографічного дослідження її праці і доповненням до історії розвитку вітчизняного граверного мистецтва першої половини ХХ ст. Публікація супроводжується вступною статтею, іменним покажчиком та ілюстративним матеріалом..

### **Рецензенти**

*Г.М. Юхимець, канд. мистецтвознавства*

*О.Д. Кашуба-Вольвач, канд. мистецтвознавства*

Затверджено до друку Вченою радою  
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,  
протокол № 5 від 3 червня 2021 року

© О.В. Сторчай, Н.О. Щеколдіна, 2021

© Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2021



NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE  
Vernadskyi National Library of Ukraine  
Institute of Manuscript

**SOURCES FOR BIOGRAPHY  
OF OLENA SAKHNOVSKA**

(Letters of Artist to Stefan Taranushenko  
1947–1958  
from Fonds of Institute of Manuscript  
of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine)

**Compilers**

***Oksana Storchai,  
Nataliia Shchekoldina***



Kyiv 2021

UDK 75/76:394.92(477) «1947–1958» Olena Sakhnovska

Sources for Biography of Olena Sakhnovska (Letters of Artist to Stefan Taranushenko 1947–1958 from Fonds of Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine) / compilers O.V. Storchai, N.O. Shchekoldina; author of the introductory article O.V. Storchai. Kyiv: Vernadskyi National Library of Ukraine, 2021. 152 p.

**ISBN 978-966-02-9613-8 (printed edition)**

**ISBN 978-966-02-9614-5 (digital edition)**

Scientific publication involves unknown source materials for the biography of the talented Ukrainian artist, graphic artist, engraver, illustrator of classical and Soviet Ukrainian and Russian literature, master of ex-libris Olena Borysivna Sakhnovska (1902–1958) in public circulation. These are, in particular, the autobiography of 1958 and letters of 1947–1958 to the well-known art critic and museum worker Stefan Andriyovych Taranushenko (1889–1976), which are kept in the fonds of the Institute of Manuscripts of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The bibliography on the artist's work is very small, so the factual material represented in the publication will be a solid basis for further monographic study of her work and a supplement to the history of domestic engraving art of the first half of the 20th century. The publication is accompanied by an introductory article, a name index and illustrative material.

### **Reviewers**

*H.M. Yukhymets*, Cand. Sc. (Art Studies),  
*O.D. Kashuba-Volvach*, Cand. Sc. (Art Studies)

Approved for print by the Scientific board  
of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,  
Record No. 5 3.06.2021.

© O.V. Storchai, N.O. Shchekoldina, 2021  
© V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, 2021

# **ЗМІСТ**

"Раз добром нагріте серце вік не прохолоне"	9
Листи Олени Сахновської до Стефана Таранушенка 1947–1958 років	41
Листи без дат і конвертів	110
Репродукції	113
Іменний покажчик	146



## **"Раз добром нагріте серце вік не прохолоне"**

**Т.Г. Шевченко**

Важливим інформативним комплексом архівної спадщини творчої персоналії є її епістолярій як найбільш об'єктивне джерело для вивчення особистості мистця, зокрема індивідуальних особливостей його мислення, життєвих принципів, світовідчуття, розуміння значення мистецтва та свого місця в ньому.

На підтвердження цієї думки нами й було підготовлено до публікації архівні документи, що вперше залучаються до наукового обігу, – листування талановитої української художниці, графіка, гравера, ілюстратора класичної та радянської української й російської літератури, майстрині екслібриса Олени Борисівни Сахновської (1902–1958) зі знаним вітчизняним мистецтвознавцем, музейним працівником Стефаном Андрійовичем Таранушенком (1889–1976) та автобіографія мисткині.

Репрезентовані у виданні матеріали зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, у фонді 278 «Таранушенко Стефан Андрійович (1889–1976) – мистецтвознавець, музейний працівник»<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> До слова, в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) зберігаються 25 листів (40 арк.) С. Таранушенка до О. Сахновської періоду 8 вересня – 27 грудня 1947 р. та листи без дат (ф. 707 «Сахновська Олена Борисівна (1902–1958), українська радянська художниця», оп. 1, спр. 26); «Личное дело Сахновской Елены Борисовны, 1902 г. р., художника» 1946 р. міститься в Російському державному архіві літератури і мистецтва (ф. 2907 «Всероссийский союз кооперативных товариществ работников изобразительного искусства ("Всекохудожник"), Москва, оп. 2, спр. 694).

Зважаючи на те, що бібліографія про мисткиню є більш ніж скромною, фактологічний матеріал, який міститься в листах О. Сахновської, стане важливим підґрунтям для подальшого дослідження її творчості та доповненням до історії розвитку вітчизняного граверного мистецтва першої половини ХХ століття<sup>2</sup>.

Серед відомих друкованих джерел про О. Сахновську – статті С. Сильванського «Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы»<sup>3</sup>, Л. Міляєвої «Елена Сахновская – гравер»<sup>4</sup> та її ж авторства передмова до каталогу персональної посмертної виставки художниці 1963 року<sup>5</sup>, Л. Соколюк «“Лісова пісня” Лесі Українки в ілюстраціях та оформленні Олени Сахновської»<sup>6</sup>, І. Кейвана «О. Сахновська – майстер деревориту»<sup>7</sup>; книжки-метелики С. Сильванського «Олена Сахновська: Книжкові знаки» (на сьогодні – бібліографічний раритет)<sup>8</sup> та

---

<sup>2</sup> Висловлюю велику подяку співробітницям Національної історичної бібліотеки України (м. Київ) Ганні Анатоліївні Іваніщевій та Аллі Іванівні Новицькій за допомогу в пошуку книг та складанні бібліографії про О. Сахновську.

<sup>3</sup> Сильванский С. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский коллекционер. 1932. № 7. С. 217–220.

<sup>4</sup> Миляева Л. Елена Сахновская – гравер // Искусство. 1959. № 12. С. 32–34.

<sup>5</sup> Виставка творів Олени Борисівни Сахновської (1902–1958) : каталог / уклад. Людмила Міляєва; заг. ред. С.Е. Раєвський; Спілка художників Української РСР, Київський державний музей українського мистецтва. Київ: Мистецтво. 1963. 50 с. : 12 арк. репродукцій.

<sup>6</sup> Соколюк Л.Д. «Лісова пісня» Лесі Українки в ілюстраціях та оформленні Олени Сахновської // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. Харків, 2002. № 1. С. 67–71.

<sup>7</sup> Кейван І.О. Сахновська – майстер деревориту // Наше життя. Philadelphia, 1968. № 5. С. 3–4.

<sup>8</sup> Сильванський С. Олена Сахновська : Книжкові знаки / передм. П. Ковжуна. Львів: А.Н.У.М., 1934. Книжка вийшла накладом у 350 прим. Також див.: Діло. 1933. 24 грудня (№ 340). С. 4 // [LIBRARIA-TM](https://libraria-tm.org/) : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/19970/?PageNumber=4&ArticleId=742616&Search=%D0%A1%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0>. Зі змісту: «КНИЖКИ. Сильванський С. ОЛЕНА САХНОВСЬКА: Книжкові знаки. Текст Сергія Сильванського, редакція з передмовою Павла Ковжуна. А.Н.У.М. 1934. Львів. Серія: Майстри українського книжкового знаку. Друковано 350 примірників. Книжка вийшла на прегарному папері. Репродукції книжкових знаків вийшли дуже добре».

Я. Бердичевського, Б. Куніна «Книжные знаки Елены Борисовны Сахновской»<sup>9</sup>, а також енциклопедичні статті в довідниках<sup>10</sup> та побіжне згадування в загальних працях про гравюру<sup>11</sup>, оглядових статтях, присвячених виставкам, творчості тогочасних графіків<sup>12</sup> тощо.

<sup>9</sup> Книжные знаки Елены Борисовны Сахновской [Изоматериал] / Москов. общество экслибрисистов; авт. ст. и описания экслибрисов Я.И. Бердичевский; авт.-сост. Б.Э. Кунин. Москва: МОЭ, 2010.

<sup>10</sup> Напр.: Енциклопедія українознавства : словникова частина / Наукове товариство імені Шевченка. Париж, 1955–2003. Т. 7. С. 2716; Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький; накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1964. Т. 7, кн. XIII : Літери Риз – Се. С. 1685.

<sup>11</sup> Сліпко-Москальцов К. Розвиток та перспективи графіки СРСР // Червоний шлях. № 1 (70). 1929. Січень. С. 219–233.

<sup>12</sup> Напр.: Ернст Ф. На виставці «АРМУ»: (враження) // Пролетарська правда. 1927. 29 січня; Ернст Ф. На Всеукраїнській художній виставці // Пролетарська правда. 1928. Березень; Тугендхольд Я. Искусство лицом к национальностям // Читатель и писатель. 1927. Декабрь; Тугендхольд Я. Искусство народов СССР // Печать и Революция. 1927. Декабрь; Андриевич. Среди линий света и красок // Киевский пролетарий. 1928. Февраль; Вороний М. Всеукраїнська мистецька виставка // Глобус. 1928. Березень; Вороний М. Виставка гравюри й рисунку // Глобус. 1928. Листопад; Бабат М. Виставка гравюри й рисунку // Пролетарська правда. 1928. Листопад; Холостенко Є. Сучасні молоді гравери // Молодняк. 1928; Українська графіка // Волинь. 1943. 23 грудня (№ 100). С. 3–4 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/193/3509/?PageNumber=3&ArticleId=564354&Search=%D0%A1%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0>; Українська графіка. Крем'янецький вісник. 1943. 26 грудня (№ 102). С. 3 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/272/8266/?PageNumber=3&ArticleId=396958&Search=%D0%A1%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0> Також, напр.: «3 учнів Київської Академії мистецтв (згодом Мист. Інституту), або тих, що були зв'язані з цим мистецьким осередком, одмітимо цілий ряд першорядних граверів, як О. Рубан, О. Сахновська, Г. Пустовійт, І. Падалка, Усачов, О. Довгань, І. Плещинський. У всіх цих цілком модерних мисців теж з великою силою пробивається своєрідна національна творчість як у змісті, так особливо у формі графічного вислову. Спеціальної уваги заслуговують мініатюрні дереворити і кольорова графіка О. Рубана, строго обдумані соціальні композиції О. Сахновської – виконані знаменитою технікою плякати та популярні народні образки прекрасного стилізатора І. Падалки (+1939 р.) та ілюстративна гравюра Усачова». Див.: Сичинський В. Сучасна українська графіка : літ. і мистецтво // Укр. вісник. 1943. 2 травня (№ 9). С. 9 // LIBRARIA-TM : АРХІВ

**О. Сахновська увійшла до історії вітчизняного мистецтва як талановитий рисувальник, гравер, книжковий ілюстратор, майстер екслібриса і шрифту. Добре відомими є її ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Наймичка» (1938; вугіль, олівець)<sup>13</sup>; творів М. Гоголя: повістей «Ніч проти Різдва» (1928; 2 ілюстрації<sup>14</sup> – «Чорт і відьма», «В палаці», дереворит; перевидання 1941<sup>15</sup> і 1942 років) і**

---

УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/445/18635/?PageNumber=9&ArticleId=702727&Search=%D0%A1%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%Bo>; Сніжна Н. Українська жінка (продовження\*) // Хлібороб (Берлін). 1944. 4 жовт. (№ 40). С. 3. [\*Початок у ч.: 35, 36, 37, 38 і 39] // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/454/19082/?PageNumber=3&ArticleId=718740&Search=%D0%A1%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%Bo>

<sup>13</sup> У каталозі персональної посмертної виставки О. Сахновської 1963 року (Виставка творів Олени Борисівни Сахновської (1902–1958) : каталог / вступ. стаття Л. Міляєва ; М-во культури Укр. РСР, Спілка художників Укр. РСР, Київ. держ. музей укр. мистецтва. Київ: Мистецтво, 1963. Далі – Виставка творів Олени Борисівни Сахновської) на с. 34–35 вказується таке: «Ілюстрації до поеми Т.Г. Шевченка «Наймичка». 1. «Пішла полем, ридачучи...». Папір, вугіль, олівець. 2. «Перед самим перелазом дитина сповита...». Папір, вугіль, олівець. 3. «Не зна Марко, як в колісці / Часом серед ночі / Прокинеться, ворухнеться, – / То вона вже скочить...». Папір, вугіль, олівець. 4. «... Трохим / Старий сидів в сорочці білій, / В брилі на призьбі. Перед ним / З собакою онучок грався, / А внучка в юпку одяглась / У Катерину і ніби йшла / До діда в гості...». Папір, вугіль, олівець. 5. «А наймичка шкандибає, / Поспішає в Київ...». Папір, вугіль, олівець. 6. Заставка до поеми. «Ой у полі могила, / Там удова ходила...». Папір, вугіль, олівець. 7. Кінцівка до поеми. Папір, вугіль, олівець.

<sup>14</sup> Дереворити увійшли до каталогів виставок – «Гравюра й рисунок». АРМУ. 1928. № 761 «В палаці»; «Українська книжкова графіка». Музей укр. мистецтва. Харків. 1929. № 208–209; 671–672; «Украинская гравюра и рисунок» в Гос. Академии художественных наук. Москва. 1929. «В палаці». Згадується в тижневому додатку до газети «Вісті ВУЦВК» – «Література і мистецтво». 1929. № 16. 1 травня; в журналі «Бібліологічні вісті». 1928. № 1. С. 111, репродук. «Чорт і відьма».

<sup>15</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 36 щодо цього видання знаходимо таку інформацію: «Ескізи ілюстрацій до повісті М.В. Гоголя «Ніч перед Різдрвом». У виданні: Н.В. Гоголь. «Ночь перед Рождеством». Детиздат ЦК ВЛКСМ. Москва – Ленинград. 1940. Детиздат ЦК ВЛКСМ. Москва–Ленинград. 1941». 1. Чорт і Солоха. «Таким же порядком отправился вслед за нею». з ескізи – всі на папері, виконані графітним олівцем. 2. Солоха та дяк. «А что это у вас, великолепная Солоха?». Папір, графітний олівець.



«Страшна помста» (1928; 2 іл.; дереворит); комедій «Ревізор» (1930; 4 іл.; дереворит), «Гравці» (1930; 1 іл.; дереворит)<sup>16</sup>, «Одруження» (1930; 2 іл.; дереворит); до драми Лесі Українки «Лісова пісня» (1929; дереворит)<sup>17</sup>. Художниця багато ілюструвала, створювала обкладинки і суперобкладинки до книжок українських і російських радянських письменників, зокрема П. Панча<sup>18</sup>, О. Копиленка<sup>19</sup>,

---

3. Вакула і Пацюк. «В это время вареник выплеснул из миски, шлепнулся в сметану, перевернулся на другую сторону...». Папір, графітний олівець. 4. Чуб вилізає з мішка. Папір, графітний олівець. 5. Начерки ілюстрацій до повісті М.В. Гоголя «Ніч перед Різдом» (2 начерки на папері, виконані графітним олівцем).

<sup>16</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» знаходимо такі відомості: «Ілюстрації до комедій М.В. Гоголя / М.В. Гоголь. Твори. ДВОУ. Харків–Київ. 1932. т. V». «Ревізор», папір, дереворит; «Одруження», папір, дереворит; «Гравці», папір, дереворит. Також вказуються три ескізи ілюстрацій до комедій М.В. Гоголя, виконані графітним олівцем – два ескізи до «Одруження» і один до «Гравці». Див.: Виставка творів Олени Борисівни Сахновської. С. 19–20. До переліку творів додаються також дані з автобіографії художниці.

<sup>17</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» знаходимо таке: «Ілюстрації та оформлення до драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки / Держ. вид-во України. Харків–Київ. 1930». Зазначено: 1. Макет обкладинки. Папір, дереворит. 2. Фронтиспіс. В лісі. Лев, Лукаш, Лісовик і Мавка. Папір японський, дереворит. 3. Фронтиспіс до пролога. Русалка і Водяний. Папір, дереворит. 4. Фронтиспіс до першої дії. Лукаш і Мавка. Папір, дереворит. 5. Кінцівка до першої дії. Папір, дереворит. 6. Фронтиспіс до другої дії. Мати, Килина, Мавка. Папір, дереворит. 7. Фронтиспіс до третьої дії. Мавка і злидні. Папір, дереворит. «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської». С. 18–19.

<sup>18</sup> Ілюстрації до повістей П. Панча, видавництво «Советская литература». 1933. У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 24 зафіксовано таке: «Ілюстрації до збірки повістей П. Панча. У виданні: П. Панч. «Повести». Вид-во «Советская литература». Москва. 1933». 1. Без козиря. Папір, дереворит. 2. Без козиря. Кінцівка. Папір, дереворит. 3. Помилка Мухи Макара. Папір, дереворит. 4. Помилка Мухи Макара. Кінцівка. Папір, дереворит. 5. Блакитні ешелони. Папір, дереворит. 6. Блакитні ешелони. Кінцівка. Папір, дереворит. Панч, Петро Йосипович (справжнє прізвище – Панченко; 1891–1978) – український письменник, член «Плугу», ВАПЛІТЕ, ВУСПП. Сотник Дієвої Армії УНР.

<sup>19</sup> Це ілюстрації до роману «Народжується місто». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 23–24 зазначено: «Ілюстрації до роману О. Копиленка «Народжується місто». У виданні: А. Копыленко «Рождается город». Вид-во «Советская литература». Москва, 1934». 1. Портрет О. Копиленка. Папір, дереворит. 2. Фронтиспіс до першої книги роману. 1933.

Папір, дереворит. Увійшов до каталогу: «VI Українська художня виставка» (Київ. 1935. № 276). 3. Фронтиспіс до другої книги роману. Папір, дереворит. 4. Фронтиспіс до третьої книги роману. 1933. Папір, дереворит. Експонувалися на виставці два ескізи макету обкладинки до роману О. Копиленка «Народжується місто»; перший – папір, гуаш, туш, другий – папір, гуаш, бронза. Копиленко, Олександр Іванович (1900–1958) – український письменник, дитячий письменник, педагог, критик. Вояк полку ім. Костя Гордієнка Армії УНР.

<sup>20</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 25 написано так: «Ілюстрації Сахновської до твору «Средний человек». Вид-во «Советская литература». Москва, 1933». Папір, дереворит. Ерліх, Арон Ісайович (1896–1963) – радянський журналіст, письменник і сценарист.

<sup>21</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 24 зазначено: «Оформлення суперобкладинки до книги М. Горького «Про літературу». У виданні: М. Горький «О литературе». Видавництво «Советская литература». 1933». Папір, дереворит, білило.

<sup>22</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 28–29: «Суперобкладинка до книги В.Л. Лідіна «Берег Європи». У виданні: В.Л. Лідін «Берег Европы». Вид-во «Советская литература». Москва, 1934. Пап., дереворит». На виставці було 7 ескізів суперобкладинки до цієї книги. Лідін, Володимир Германович (справжнє прізвище Гомберг; 1894–1979) – російський радянський письменник, бібліофіл.

<sup>23</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 26 читаємо: «Ілюстрації і оформлення до книги І. Микитенка «Ранок». У виданні: І. Микитенко «Утро». Государственное издательство художественной литературы СССР, Москва, 1934». 1. Обкладинка. Папір, дереворит. Гравірований напис «И. Микитенко» – наклеєний. 2. Ескіз обкладинки. Папір, графітний олівець. 3. Портрет І. Микитенка. Фронтиспіс. Папір, дереворит. 4. Вигнання монахині. Папір, дереворит. 5. Бійка. Папір, дереворит. 6. Зустріч. Папір, дереворит. 7. Концерт. Папір, дереворит. Микитенко, Іван Кіндратович (1897–1937) – український письменник і драматург. Див. також виноску № 255.

<sup>24</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 17 зазначено: «Ілюстрації до збірки оповідань М. Іваницької «Діти». ДВОУ. Харків. Київ. 1929». 1. «На великій могилі». Папір, дереворит. 2. «Жіноче свято 8 березня». Папір, дереворит. 3. «Безпритульний чижик». 1929. Папір, дереворит. 4. «Після перемоги». Заставка. 1929. Японський папір наклеєний на олександрійський, дереворит. 5. «Діти страдники». 1929. Папір, дереворит. 6. «Перше яєчко». Заставка. 1929. Папір, дереворит. 7. «Врятував». Заставка. 1929. Папір, дереворит. 8. Гравюра до обкладинки. Японський папір наклеєний на олександрійський, дереворит. Кат.: Виставка «Українська книжкова графіка». Музей українського мистецтва. Харків. 1929. № 671–673. Репродук. заставка «Перше яєчко».

Г. Шолохова-Синявського<sup>25</sup>, В. Герасимової<sup>26</sup>, К. Левіна<sup>27</sup>, Є. Долматовського<sup>28</sup>, Бр. Кежуна<sup>29</sup>, Л. Пасинкова<sup>30</sup>, Ю. Пермітіна<sup>31</sup>,

<sup>25</sup> В автобіографії О. Сахновська зазначає, що в 1936 р. зробила обкладинку (гравюра у два кольори) і фронтиспіс, на якому було зображено рибалок біля баркаса і жіночу фігуру, що іде. У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 32 написано: «Оформлення до роману Г. Шолохова-Синявського «Суворя путина». У виданні: Г. Шолохов-Синявський. «Суворая путина». Вид-во «Советский писатель». 1936». 1. Фронтиспіс. 1935. Папір, дереворит. 2. Гравюра до титульного аркуша. Папір, дереворит. Увійшов до каталогу виставки: «Советская иллюстрация к художественной литературе за V лет» (1931–1936). Москва. 1936. № 261.

<sup>26</sup> В автобіографії О. Сахновська зазначає: «В этой книжке на обложке женская фигура с протянутыми руками, фронтиспис с собаками внизу справа. Там же имеются еще две гравюры». У каталозі персональної посмертної виставки 1963 року (с. 28) читаємо: «Ілюстрації до книги В. Герасимової «Людина без подробиць». У виданні: В. Герасимова. «Человек без подробностей». Вид-во «Советская литература». Москва, 1934». 1. Ілюстрація до обкладинки. Папір, дереворит. 2. Фронтиспіс. Папір, дереворит. Зазначається також таке: оповідання «Жалость». 1. На будівництві. Папір, дереворит. 2. Вбивство Полозової. Папір, дереворит. Див. виноску № 254.

<sup>27</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 25 зазначається: «Обкладинка до книги К. Левіна «Російські солдати». У виданні: К. Левин. «Русские солдаты». Вид-во «Советская литература». Москва. 1934. Пап., дереворит». Експонувався 1 ескіз обкладинки до книги К. Левіна «Російські солдати». Папір, туш, білило, гуаш. Левін, Кирило Якович (1892–1980) – російський радянський письменник.

<sup>28</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 31 таке: «Суперобкладинка до книги віршів Є. Долматовського «День». У виданні: Е. Долматовський. «День». Вид-во «Советский писатель». 1935. Папір, дереворит». Долматовський, Євген Аронович (1915–1994) – російський поет.

<sup>29</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 31 зазначено: «Суперобкладинка до книги Б. Кежуна «Вітчизна». У виданні : Б. Кежун. «Родина». Вид-во «Советский писатель». 1935. Пап., дереворит. Кежун, Броніслав Адольфович (1914–1984) – радянський поет і перекладач, журналіст, військовий кореспондент.

<sup>30</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» читаємо на с. 31: «Оформлення до роману Л. Пасинкова «Тайпа». У виданні: Л. Пасынков. «Тайпа». Вид-во «Советский писатель», 1935». 1. Фронтиспіс. Папір, дереворит. 2. Заставка. Папір, дереворит. Пасинков, Лев Павлович (1886–1956) – російський радянський письменник, етнограф, перекладач, редактор.

<sup>31</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» читаємо на с. 30: «Ілюстрації до книги Ю. Пермітіна «Ворог». У виданні: Е. Пермитин «Враг».

**В. Курочкіна<sup>32</sup>, М. Незлобіна<sup>33</sup>, М. Розенфельда<sup>34</sup>, А. Веселого<sup>35</sup>, а також до видань «Над ставом» (1930)<sup>36</sup>, «Історія громадянської**

---

Вид-во «Советский писатель», 1935». 1. Фронтиспіс. Папір, дереворит. Увійшла до каталогу виставки «Soviet graphic art exhibition». London. 1938. № 147. 2. Ілюстрація до титульного аркуша. Папір, дереворит. Пермітін, Юхим Миколайович (1895/1896–1971) – російський письменник, журналіст і громадський діяч.

<sup>32</sup> Ілюстрації О. Сахновської у виданні: «Курочкин В.С. Собрание стихотворений. Издательство Аcaademia. 1934. 550 с.». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 27 написано: «Оформлення до збірки віршів В.С. Курочкіна. У виданні: В.С. Курочкин. Собрание стихотворений. Аcaademia. 1934». 1. Портрет В.С. Курочкіна. Фронтиспіс. Папір, дереворит. 2. Макет оформлення шмуцтитульного аркуша. Папір, графітний олівець, дереворит (наклеєно). 3. Макет оформлення титульного аркуша. Папір, графітний олівець, дереворит (наклеєно). 4. Титульний аркуш «Стихи» (не увійшов до видання). Папір, дереворит. 5. Титульний аркуш «Принц Лутона». Папір, дереворит. 6. Портрет В.С. Курочкіна до суперобкладинки. Папір, дереворит. Експонувалося на виставці також три ескізи-макети суперобкладинки до збірки віршів В.С. Курочкіна та «Альбом підготовчих рисунків до гравюр для видання збірки віршів В.С. Курочкіна» 13 аркушів. Папір, графітний олівець. Курочкін, Василь Степанович (1831–1875) – російський поет-сатирик, журналіст, літературний критик, перекладач.

<sup>33</sup> Це видання: «Незлобин, Николай Иванович. Земляной вал : Моск. стихи 1932–1936. Москва: Сов. писатель, 1936 (типо-лит. им. Воровского). Переплет, 122, [4] с., 1 с. объявл., 1 вкл. л. портр.; 18х13 см. Худож.: Е. Сахновская».

<sup>34</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 32 читаємо: «Ескізи ілюстрацій до повісті М. Розенфельда «Морська таємниця». У виданні: М. Розенфельд. «Морская тайна». Издательство детской литературы ЦК ВЛКСМ». Москва–Ленинград. 1937». 1. Кінцівка до I глави. Папір, туш, перо. 2. Глава II. «Судно резко накренилось...». Папір, графітний олівець. 3. Глава V. «Скажите, кто мы» Это был низкорослый японец». Папір, графітний олівець. 4. «На дне, среди причудливых металлических сооружений, сновало множество людей». Папір, графітний олівець. Розенфельд, Михайло Костянтинівич (1906–1942) – радянський письменник-фантаст, сценарист і драматург, мандрівник, журналіст, фронтовий кореспондент.

<sup>35</sup> На персональній посмертній виставці О. Сахновської 1963 року було представлено три ескізи обкладинки до книги Артема Веселого «Вибрані сторінки» (каталог, с. 34). Веселий Артем (справжнє ім'я Кочкуров, Микола Іванович; 1899–1938/1939) – російський радянський письменник.

<sup>36</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 20 надано таку інформацію: «Ілюстрації до збірки дитячих оповідань «Над ставом». Держ. вид-во «Молодий більшовик». Харків–Київ. 1930». 1. І. Дроздов. «Ро-

війни» (1934)<sup>37</sup>, «Як ми будували метро» (1935)<sup>38</sup>, «Самое дорогое: сказки» (Москва, 1940)<sup>39</sup> та ін.

У 1930–1940-х роках О. Сахновська плідно працювала у книжковій графіці, була популярним та шанованим художником-ілюстратором. Створені художницею ілюстрації вирізняються близькістю до тексту літературного твору, його розумінням, умінням передати психологію, характер персонажів, подій, явищ, описаних у ньому. Ілюстрації демонструють міцний, упевнений малюнок, своєрідну вишуканість і досконалість композиції та свідчать про мистецьку ерудицію авторки. Загалом композиція, ґрунтовне знання її побудови – одна з найсильніших і характерних рис творів О. Сахновської. Талановито вона створює також книжкові обкладинки<sup>40</sup> і шрифти, останні демонструють вироблення мисткинею своїх прийомів виконання і мають конструктивну строгість та закінченість.

**О. Сахновська все своє життя успішно творила в царині станкової гравюри, екслібриса (талановитий майстер у техниках**

---

мась». Папір, дереворит. 2. Л. Кардинальська. «Усмиритель». Заставка. Папір, дереворит. 3. П. Вовк. «Чудовисько-стоглависько». Заставка. Папір, дереворит. 4. Кінцівка. Папір, дереворит.

<sup>37</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 29 значиться: «Оформлення до книги «Історія громадянської війни». 1934. 1–4. Чотири кінцівки. Папір, дереворит. 5. Розгрім маєтку. Папір, дереворит. 6. «Долой самодержавие!». Папір, дереворит.

<sup>38</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 30 зазначено: «Ілюстрації та елементи оформлення до книги «Як ми будували метро». У виданні: «Как мы строили метро». «История фабрик и заводов». Видво Полиграфкнига. Москва. 1935». 1. Літера «Е». Папір, дереворит. 2. Літера «Н». Папір, дереворит. 3. Літера «Э». Папір, дереворит. 4. Літера «О». Папір, дереворит. 5. Літера «О» і «И». Папір, дереворит. 6. Літера «Я». Папір, дереворит. 7. Будівництво станції «Площа Дзержинського». Папір, дереворит. 8. Будівництво станції «Бібліотека ім. В.І. Леніна». Папір, дереворит.

<sup>39</sup> Самое дорогое. Сказки. Рисунки Е. Сахновской. Москва: Изд-во Детской литературы, 1940. 16 с. Ил. Мягкая издательская обложка. Обычный формат.

<sup>40</sup> Див.: Українська книга, її обкладинка, оздоба й ілюстрація в минулому і сучасному (з приводу виставки української графіки у Львові) // Нова зоря. 1932. Ч. 49. С. 6–7.

деревориту<sup>41</sup> та літографії). Добре відомі такі її дереворити, як: «Слухають радіо»<sup>42</sup> (1927), «Читають газету» (1927)<sup>43</sup>, «На кухні» (1927)<sup>44</sup>, «Коло віялки» (1928)<sup>45</sup>, «Біблійний сюжет» (1928)<sup>46</sup>, «Повернення з фронту» (1928)<sup>47</sup>, «Партизани на майдані» (1929), «Швачки»,

---

<sup>41</sup> Мезик П. Міжнародна виставка дереворитів у Варшаві // Діло. 1933. 1 жовт. (№ 257). С. 2 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL : <https://libraria.ua/numbers/192/20192/?PageNumber=2&ArticleId=750231&Search=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8> Зі змісту: «... можна би припускати, що для деревориту по війні прийшли часи відродження ... дереворит однокольоровий, чорний. Дереворити польських артистів це великі розмірами праці ... : вихідний пункт для польського деревориту дереворит народній. Праці радянських (московських) мистців переважно малі. Вихідний їх напрям: книжкова ілюстрація з великою технічною культурою. З України всього бачимо виставлено 14 праць – чотирьох мистців: Довгаля, Касіяна, Котляревської та Сахновської ... І тільки з глибоким сумом бачимо, що українські мистці з Радянської України не можуть залишити (чи мусять рятуватися!) замовленими темами: всякі ударники, п'ятирічки тощо. / З українських артистів дістали нагороди по 250 зол. і диплом В. Касіян та О. Сахновська».

<sup>42</sup> У каталозі «Всеукраїнської Ювілейної виставки 10 років Жовтня (1917–1927)» зазначено на с. 30: «534. Слухають радіо. Дереворит. 535. Читають газету. Дереворит. 536. Портрет К.З. Дереворит. 537. Парна. Дереворит. 538. Екслібриси. Дереворит. 539. Пейзаж. Дереворит. 540. Заголовна літера. Дереворит. 541. На кухні. Дереворит». Див.: Каталог Всеукраїнської ювілейної виставки 10 років Жовтня: малярство, графіка, скульптура, архітектура, фото-кіно, кераміка, текстиль. Харків–Київ–Одеса–Дніпропетровськ : НАРКОМОС У.С.Р.Р. 1927. З цієї виставки було придбано один дереворит О. Сахновської (в каталозі не вказано назву твору, тільки техніку) до Державної галереї. Дереворит «Слухають радіо» увійшов до каталогу «Ювілейной виставки Искусство народов СССР. 1917–1927», № 639.

<sup>43</sup> Твір зазначено в каталогах: «Юбилейная выставка Искусство народов СССР. 1917–1927», № 638; «Всеукраїнська Ювілейна виставка 10 років Жовтня (1917–1927)», № 535. В журналах – «Молодняк». 1928. № 3. С. 129, репродук.; «Печать и революция», 1927. Кн. 8. С. 59, репродук. У газеті – «Читатель и писатель», 24. XII. 1927.

<sup>44</sup> Увійшов до каталогу «Всеукраїнська Ювілейна виставка 10 років Жовтня (1917–1927)», № 541.

<sup>45</sup> Дереворит зазначається в каталогах виставок: «Гравюра й рисунок». АРМУ. 1928. № 759; «Украинская гравюра и рисунок» в Гос. Академии художественных наук. Москва. 1929. № 161. У журналі «Красная Нива». 1929. № 8, репродук.

<sup>46</sup> Ксилографія зазначена в каталозі виставки «Гравюра й рисунок». АРМУ. 1928.

<sup>47</sup> Твір увійшов до каталогу виставки «Гравюра й рисунок». АРМУ. 1928. № 758.



«Пейзаж», «Через кладку», «У лазні» (всі 1920-х рр.), «Т.Г. Шевченко. 1814–1934» (до стодвадцятиріччя від дня народження; 1934)<sup>48</sup>, чотири аркуші серії «Жінки в революції» – «Народниця 1873–1878»<sup>49</sup>, «Терористка 1878–1883»<sup>50</sup>, «1905 рік», «Громадянська війна 1918–20»<sup>51</sup> (1932; у друкованих джерелах серія номінується також як «Жінка в Союзі Радянських Республік»<sup>52</sup>, придбані до своєї колекції Державною Третьяковською галереєю<sup>53</sup>), серія «Донбас. Краматорський металургійний завод» (1935–1936; до серії належать три аркуші – «У сталеливарному цеху»<sup>54</sup>, 1935; «Плавлення», «Ковальський цех» 1936)<sup>55</sup> та ін.

<sup>48</sup> Твір увійшов до каталогу «VI українська художня виставка». Київ. 1935. № 275. II премія. Репродук. в газеті «Известия» від 1 березня 1935 р.

<sup>49</sup> Репродук. в журналі «Искусство». 1959. № 12. С. 33.

<sup>50</sup> У тексті назви творів зазначені так, як у каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської». Даний дереворит має авторську назву, що написана під зображенням ліворуч, графітним олівцем, «Жінка-терористка».

<sup>51</sup> Дереворит має авторську назву «Жінка у горожанській війні». Твір був представлений на Міжнародний конкурс гравюри на дереві в Варшаві в 1934 р. Премія – «Diplome d'honneur». Згадується в журналах: «Мистецтво». Львів. 1935. № 1; «Искусство». 1959. № 12. С. 32, репродук.

<sup>52</sup> МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ. Публікація про Олену Сахновську // Діло. 1933. 15 лютого (№ 36). С. 3 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL : <https://libraria.ua/numbers/192/20127/?PageNumber=3&ArticleId=748047&Search=%Do%A1%Do%Bo%D1%85%Do%BD%Do%BE%Do%B2%D1%81%Do%BA%Do%Bo%D1%8F> Зі змісту : «ПУБЛІКАЦІЯ ПРО ОЛЕНУ САХНОВСЬКУ. У 7 числі московського журналу «Советский Коллекционер» уміщена стаття Сергія Сильванського «Е. Сахновская и экслибрисы ее работы», з 11 ілюстраціями. Як відомо, С. Сильванський багато працює над поширенням відомостей про український книжковий знак між чужинцями і про українську графіку взагалі. Між іншим, Сахновська виїхала з України до Москви, де її законтрактували до великої граверної праці „Жінка в Союзі Радянських Республік“».

<sup>53</sup> «Много моих работ в Кабинете гравюр Музея им. Пушкина в Москве. Раньше они покупали, потом просили жертвовать, а теперь давно с ними потеряла связь». З листа мисткині 1947 р. (публікується нижче).

<sup>54</sup> Увійшов до каталогу «Soviet graphic art exhibition». London. 1938. № 148.

<sup>55</sup> До серії «Донбас» збереглися ескізи: «Біля прокату» (папір, акварель, кольорові олівці), «В ковальському цеху» (папір, графітний олівець), «В прокатному цеху» (папір сірий, вугіль, олівець, акварель), варіант композиції «В прокатному цеху» (папір, акварель).

Як зазначено в автобіографії художниці 1958 року, перші свої твори вона виконала в техніці поздовжньої ксилографії<sup>56</sup> (дереворит), а від 1926-го перейшла на торцеву, починаючи з екслібриса М. Синячевському.

У дереворитах О. Сахновської 1920-х років наявні характерні риси славетної граверної школи С. Налепинської-Бойчук<sup>57</sup>, яка продовжила традиції українського естампу XVII–XVIII століть – золоті доби української гравюри, що стало запорукою блискучих результатів у творчості художників цієї школи, розквіту національного відродження друкованої графіки.

Окремо виділимо твори художниці, виконані в техніці офорту і акватинти, зокрема «Натюрморт з глечиком» (1927; офорт), «Боти. Натюрморт» (1927; офорт, акватинта), «Інтер'єр селянської хати» (1932; чорна акватинта), з метою наголосити на тому, що О. Сахновська талановито працювала в різних техніках – як то високий, глибокий та плоский друк у гравюрі.

Дозволимо собі зацитувати характеристику графіки бойчукістів видатного українського мистецтвознавця Федора Ернста: «Принципи школи монументалістів у графіці виявляються в лаконічності, синтезованості художньої форми та максимальному використанні властивостей графічної техніки та матеріалу. Але, при спільності художніх засад, окремі монументалісти виявляються в образотворчому мистецтві, зокрема у графіці, по-різному. Подаємо характеристику найвидатніших із цих графіків.

С.О. Налепинська-Бойчук є професор поліграфічного факультету КХУ і представник старшої генерації графіків на Україні. Освіту

---

<sup>56</sup> Ксилографія, або дереворит – гравюра на дереві, різновид тиражної графіки, техніка високого друку на папері за допомогою відбитка дзеркального зображення з гравірованої дерев'яної дошки. Назва терміна ксилографія походить від двох грецьких слів (ξύλον (xylon) – дерево і γράφω (grapho) – пишу).

<sup>57</sup> Налепинська-Бойчук, Софія Олександрівна (1884–1937) – українська художниця-графік. Дружина М. Бойчука. З 1922 р. очолювала ксилографічну майстерню Київського інституту пластичних мистецтв. У 1925–1929 рр. викладала в Київському художньому інституті.



одержала в Ленінградській Академії Мистецтв, удосконалювалася за кордоном. З 1923 року за її керівництвом в Інституті почала існувати перша на Україні майстерня деревориту.

Свою роботу як гравер Н.[алепинська]-Бойчук починає ще з 1912 року. Під впливом М. Бойчука – Н.[алепинська]-Бойчук цілком переходить на позицію монументалізму і провадить студії над вивченням старої гравюри, зокрема багатой української книжкової гравюри XVII–XVIII ст.

Чіткість композиції і своєрідна м'янкість і декоративність рисунку – ось формальні особливості творів Н.[алепинська]-Бойчук<sup>58</sup> [9, арк. 12].

Має сенс, розділивши творчість О. Сахновської на два великих етапи – київський (1926–1932 рр.; працювала в техніці деревориту) і московський (кінець 1932 – 1958 рр.; з часу її переїзду до Москви; працювала в техніці літографії), коротко надати характеристику кожному періодові.

У київський період творчість О. Сахновської знаходиться під впливом шкіл монументального живопису М. Бойчука та ксилографічної С. Налепинської-Бойчук, але в ній (творчості. – О. С.) вже відчувається поступовий стилістичний розвиток у виробленні своєї художньої манери, лексики (яскравий приклад цього – дереворити ілюстрацій до «Лісової пісні» Лесі Українки)<sup>59</sup>. Загальними рисами творів О. Сахновської є вмільний рисунок, чіткість і впевненість штриха, продуманість композиції, своєрідна емоційність і експресивність у передачі змісту сюжету.

О. Сахновська, як й інші бойчукісти, входила від 1925 року до великого художнього об'єднання – Асоціації революційного

---

<sup>58</sup> Ернст Ф. Графічне мистецтво на Україні // Відділ архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Ф. 13-4/182. Арк. 12.

<sup>59</sup> Леся Українка. Лісова пісня. Драма-феєрія в трьох діях / вступ. ст. Б. Якубського; дереворити О. Сахновської. Харків–Київ: Держ. вид-во України; друк. «Київ-Друк». 1930. 120 с., іл.

мистецтва України (АРМУ), яке вказало їй «нові шляхи питомого українського стилевого вислову»<sup>60</sup>, та з ним представляла свої твори на виставках<sup>61</sup>. Була членом мистецької секції поліграфічного наукового гуртка Київського художнього інституту.

Переїзд О. Сахновської наприкінці 1932 року до Москви вочевидь був пов'язаний з нападками на художників-бойчукістів та початком репресій проти них. До певної міри, зміна місця проживання врятувала їй життя, бо могла б повторити долю своїх колег. Від цього часу розпочинається другий період її творчості – московський, коли мисткиня переходить на техніку літографії (згідно з інформацією в листі № 1 – від 1936 року, автобіографії – з 1937 року), головною причиною чого було погіршення зору (дізнаємося з листів)<sup>62</sup>. О. Сахновська віддавала перевагу так званій перекладній літографії<sup>63</sup> та автолітографії<sup>64</sup>.

З літографій художниці назвемо чудові цикли міських пейзажів «Горьківські місця в Україні» (1939–1941; автолітографія

---

<sup>60</sup> Ковжун П. Передмова // Сильванский С. Олена Сахновська : Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934. С. 5.

<sup>61</sup> Напр.: Каталог виставки «Гравюра и рисунок», организованной АРМУ. Киев: изд. АРМУ, 1928. 64 с.: ил.

<sup>62</sup> В автобіографії О. Сахновська зазначає: «В 1934 г. была в творческой командировке на Краматорском заводе. В результате: 3 станковых гравюры в 2 и 3 цвета: Кузнечный цех, Мартеновский цех – 2 листа. Эти гравюры делала (1935 г.) почти вслепую – стало очень плохо с глазами. Пришлось оставить гравюру, постепенно стала переходить на литографию. 1935 г. творческая командировка на завод Электростали – Ногинск. Сделала (1937) 2 (первые) литографии для Выставки «Индустрия Социализма». Стала работать в Детиздате. В Детиздате с 1936–1942 г. делала (карандашные) иллюстр. для одномолника Короленко (не вышел), к «Ночь перед Рождеством» Гоголя (вышло в 1941 и 42 гг. переиздание)».

<sup>63</sup> Рисунок літографським олівцем спочатку робиться на спеціальному літографському папері (корнпапірі), а потім механічно переноситься на камінь.

<sup>64</sup> Автолітографія (грец. Autos – сам та Lithos – камінь; Grapho – пишу) – різновид літографії, виконання художнього твору на камені або офсетному цинку, при якому зображення на камінь наносить художник-автор, на відміну від репродукційної літографії, де оригінал перемальовує на камінь майстер-літограф.

в два кольори з однією підкладкою)<sup>65</sup>, «Київ після німців» (1944–1945; 16 кольорових автолітографій)<sup>66</sup>, «Старий Львів» (1946;

<sup>65</sup> В автобіографії О. Сахновська писала: «1939 г. Жила летом в Мануйловке под Кременчугом (Горьковские места). Сделала много корнпапиров и рисунков. Зимой перевела корнпапирсы на камни и сделала в два цвета (с одной подкладкой)». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської», на с. 35–36, знаходимо такі відомості: «З циклу: «Горьківські місця на Україні». Експонувалися такі твори: 1. Річка Псьол. 1939. Папір, кольор. автолітографія. 2. Мануйлівка. Пейзаж. Папір, туш. 3. Мануйлівка. Дорога до Псла. Папір, туш. 4. Поле. Папір, туш. (Увійшла також до каталогу «Виставка работ художниц-женщин в Москве». 1939). 5. Мануйлівка. Сад. Папір, кольор. автолітографія. 6. Ставок. Папір, кольор. автолітографія. 7. Річка Псьол. Папір, кольор. автолітографія. 8. Ставок. Папір, кольор. автолітографія.

<sup>66</sup> О. Сахновська пише в автобіографії: «1944 г. Поездка в Киев (от Комитета по делам Архитектуры) для выяснения состояния худож. промышленности на Украине. Одновременно сделала 30 корнпапиров – «Киев после немцев». В течение зимы 44–45 г. выполнила 16 листов автолитографий «Киев после немцев». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 39–40 читаємо: «З циклу: «Київ 1944 року». Було виставлено в експозиції: 1. Інститутська вулиця. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 2. Вулиця Карла Маркса (зараз Городецького. – О. С.). Папір, кольорова автолітографія. 3. Руїни Хрещатика. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 4. Андріївська церква. Папір, кольорова автолітографія. Видана тиражем. 5. Руїни Успенського собору Києво-Печерської лаври. Папір, кольорова автолітографія. 6. Руїни Успенського собору Києво-Печерської лаври. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 7. Ковнірівський корпус Києво-Печерської лаври. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 8. Друкарня Києво-Печерської лаври. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 9. Краєвид на дальні печери Києво-Печерської лаври. 1944. Папір, кольорова автолітографія. 10. На подвір'ї Києво-Печерської лаври. Папір, кольорова автолітографія. 11. Хрещатик біля площі Калініна (зараз Майдан Незалежності. – О. С.). Папір, кольорова автолітографія. 12. Володимирська вулиця. Папір, кольорова автолітографія. 13. Дніпро біля Києва. Папір, літографський олівець. 14. Інститутська вулиця. Папір, літографський олівець, білило. 15. Площа Богдана Хмельницького. Папір, літографський олівець. 16. Будинок Академії архітектури УРСР. Папір, графітний олівець, сепія. 17. Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври. Папір, літографський олівець, білило. 18. Руїни цирку. 1945. Папір, кольорова автолітографія.

**8 автолітографій)<sup>67</sup>, «Підмосков'я» (1946)<sup>68</sup>, «Коломенське» (1946)<sup>69</sup>, «Нова Москва» (1947)<sup>70</sup>, «Москва» (1948–1949)<sup>71</sup>. Мисткиня ство-**

<sup>67</sup> В автобіографії знаходимо таку інформацію: «1945 г. Оформление в театре Санпросвета Юбилейного Спектакля Маяковского (Клоп, Баня). Поездка во Львов и Киев. В Львове сделала много рисунков и 10 корнпапиров. В Киеве только рисовала. Зимой 45–46 гг. выполняла на камнях «Старый Львов» (всего 8 автолітографій)». Стосовно серії «Старий Львів» у каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 41–42 зазначено: «З серії “Старий Львів”». 1945. На виставці було представлено: **1.** Вірменська вулиця. Папір, вугільний олівець. **2.** Львів у вітряний день. 1945. Папір, вугільний олівець. **3.** Передмістя Львова. Папір, графітний олівець, акварель. **4.** На львівських вулицях. Папір, літографський олівець. **5.** Доц. Папір, туш, перо, пензель. **6.** Каплиця трьох святителів. Папір, вугільний олівець, акварель. **7.** Львів зранку. Папір, вугільний олівець, акварель. **8.** Старий Львів. Папір, літографський олівець. **9.** Львів. На розі площі Ринок. Папір, графітний олівець. **10.** Вулиця з візником. Папір, графітний олівець. **11.** У свято Визволення. Папір, кольорова автолітографія. **12.** Біля Бернардинського костьолу. Папір, автолітографія. **13.** Собор Св. Юра. Папір, кольорова автолітографія. На с. 43 звертає увагу таке: «З серії “Старий Львів”» **1.** Домініканський костьол. Папір, кольорова автолітографія. **2.** Коса вуличка. Папір, кольорова автолітографія. **3.** Фонтан «Нептун». Папір, кольорова автолітографія. **4.** На вулиці Львова. Папір, чорний олівець. **5.** Бернардинський костьол. Західний фасад. Папір, кольорова автолітографія.

<sup>68</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 44 написано таке: «Серія “Підмосков'я”». Експонувалося: **1.** Останкінський палац. Папір, автолітографія. **2.** Садовий фасад Останкінського палацу. Папір, автолітографія. **3.** Останкіно. Три грації. Папір, кольорова автолітографія. Значиться також в каталозі «IX Українська художня виставка». Київ. 1948.

<sup>69</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 43–44 зазначено: «З серії “Коломенське”»: **1.** Церква Вознесіння. Папір, літографський олівець, білило. **2.** Передня в'їзна брама. Папір, автолітографія. **3.** Весна в Коломенському. Папір, літографський олівець, акварель. **4.** Ганок церкви Вознесіння і в'їзна брама. Папір, літографський олівець, білило. **5.** Проїзна башта Микола-Карельського монастиря. Папір, автолітографія. **6.** Церква Вознесіння. Папір, чорний олівець і літографський, білило.

<sup>70</sup> О. Сахновська в автобіографії пише: «1946 г. Серия открыток по Москве. Чертеж с подкладкой литографии – Коломенское, Останкино 10 цветных литографий – «Москва» и обложка. 1947 г. Несколько литографий по Москве». Стосовно серії «Нова Москва» в каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 46–47 знаходимо таку інформацію: «З серії листівок “Нова Москва”. Пап., кольор. автолітографія. Вид-во «Советский график». 1947». **1.** Обкладинка. **2.** Центральний телеграф. **3.** Зал ім. П.І. Чайковського. **4.** Московська Рада депутатів трудящих. **5.** Центр. **6.** Метро. **7.** Пам'ятник

рювала також серії на промислову тематику (так звані цикли індустріальних гравюр) – «Волгоградський порт» (1950)<sup>72</sup>, «Завод “Електро-сталь”» (1937; Ногінськ)<sup>73</sup>; селянської праці – «В колгоспі» (1947)<sup>74</sup>.

О.С. Пушкіну. 8. Вулиця Горького. 9. Кримський міст. 10. Набережна. Також на виставці були (с. 47): «Ескізи літографій до циклу «Нова Москва». 1. Концертний зал ім. П.І. Чайковського. Папір, графітний олівець, туш, перо, акварель. 2. Московська Рада депутатів трудящих. Папір, графітний і кольорові олівці, акварель, білило. 3. Центральний телеграф. Папір, вугільний олівець, акварель, білило. 4. Воронцово поле. Папір, вугільний і кольорові олівці, акварель. 5. Центр. Папір, графітний олівець, акварель. 6. Кремль. Папір, вугільний і кольорові олівці, білило, акварель. 7. Метро «Кропоткінська». Папір, вугільний і кольорові олівці, акварель, білило. 8. Вулиця Горького (4 ескізи). 9. Пам'ятник О.С. Пушкіну (3 ескізи). 10. Набережна біля Кремля (2 ескізи).

<sup>71</sup> Стосовно цієї серії в каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 48 вказано: «З серії “Москва”» 1948. 1. Зоопарк. Папір, автолітографія. Значиться також в каталозі «IX Українська художня виставка». Київ. 1948. 2. Площа Пушкіна. Папір, кольорова автолітографія. Значиться також в каталогах: «IX Українська художня виставка». Київ. 1948; Виставка «Украинская советская графика». Астрахань. 1953. «З серії “Москва”». 1949. 1. Будівництво на Піщаній вулиці. Папір, кольорова автолітографія. 2. Котельницька набережна. Папір, кольорова автолітографія. Увійшла до каталогу: Виставка «Украинская советская графика». Астрахань. 1953. 3. Швидкісне будівництво на Піщаній вулиці. Папір, автолітографія, акварель, білило. 4. Московська набережна. Папір, кольорова автолітографія.

<sup>72</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 49 зазначено: «З серії “Волгоградський порт”» було експоновано як автолітографії, так і підготовчі рисунки серії: 1. Волгоград. Порт. Папір, кольорова автолітографія. Значиться в каталозі: «Виставка «Украинская советская графика». Астрахань. 1953. 2. Вантажі Волгограда. Папір, вугільний олівець. 3. Життя Волгоградського порту. Папір, вугільний олівець. 4. У вільну годину. Папір, вугільний олівець. 5. Крановицця. Папір, вугільний олівець. 6. Лебідчиця на розвантажених вагонів. Папір, графітний олівець.

<sup>73</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 33: «З серії Завод “Електросталь” (Ногінськ)». 1937. 1. Біля нагрівних печей. Папір, кольорова автолітографія. 2. Шліфування високоякісної сталі. Папір, кольорова автолітографія.

<sup>74</sup> Щодо серії в каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 44–45 читаємо: «З циклу “В колгоспі”» 1947. Було представлено рисунки, напевно підготовчі до цієї серії літографій (зазначаються в переліку творів тільки дві літографії), але цікавим буде їхній перелік: 1. Біля машини. Папір, вугіль. 2. Польовий стан. Папір, вугільний олівець, акварель. 3. В корівнику. Папір, вугільний олівець. 4. Біля віялок. Папір, вугільний олівець. 5. Ріжуть

О. Сахновська робила багато замальовок з натури, пильно вивчаючи процеси праці. Загалом, художниці подобалося створювати серії, об'єднані стилістично одними темою, назвою та хронологічними рамками.

Усі зазначені вище твори характеризують О. Сахновську як визначного майстра міського пейзажу, зокрема в його різновиді – архітектурному пейзажі, над яким вона плідно працює від 1930-х років. Художниця віртуозно вміє передати своєрідність пам'яток архітектури кожної історичної епохи. Саме міський пейзаж стає провідним і улюбленим у московський період творчості О. Сахновської, яка досконало відтворює його як у техніці літографії, так і рисунка олівцем, тушшю, вуглем<sup>75</sup> тощо. Звісно, крім високої художньої якості, її міські пейзажі мають історичну та документальну цінність, адже зафіксували з достатньою точністю як пам'ятки архітектури, так і сучасні їй будівлі, вулиці, проспекти, мости, транспорт, людей (здебільшого це зображення стафажних фігур<sup>76</sup>). Художниця чудово передає атмосферу, ритм міста, його поетику тощо.

У московський період повністю сформувалася авторська стилістика О. Сахновської-гравера, зокрема своєрідна живописність її графічних творів, імпресіоністичність у передачі світлоповітряних та кольорових ефектів. У її творах вже практично відсутні риси, характерні для школи С. Налепинської-Бойчук, почасти це пов'язано з переходом художниці до техніки літографії, де зовсім інші художні засоби і можливості в передачі зображуваного.

---

*тютюн. Папір, вугільний олівець. 6. Підготовка комбікорму. Папір, вугільний олівець. 7. Молотьба. Папір, вугільний олівець. 8. На току. Папір, вугільний олівець. 9. Молотьба. Папір, вугільний олівець. 10. Біля віялки. Папір, вугільний олівець. На звороті – варіант композиції: туш, перо, пензель. 11. Віють. Папір, вугільний олівець. 12. В лабораторії. Папір, вугільний олівець. 13. На оранці. Папір, вугільний олівець. 14. В коморі. Папір, вугільний олівець. 15. Молотьба. Папір, автолітографія. 16. Молотьба. Папір, автолітографія.*

<sup>75</sup> Напр., в автобіографії О. Сахновської читаємо: «1938 г. жила летом в Мстере, работала над пейзажем (уголь, карандаш, тушь)».

<sup>76</sup> Фігури людей і тварин, умальовані в живописну композицію (здебільшого в пейзаж) для її пожвавлення.





Під час Другої світової війни О. Сахновська, як і більшість тогочасних художників, перебуваючи в евакуації, створює плакати<sup>77</sup>, листівки з портретами, карикатури<sup>78</sup> (сатиричні листівки в техніці ліногравюри), оформлює театральні вистави, як то «Клоп», «Баня»<sup>79</sup> В. Маяковського, оформлює агітпоїзди, кімнати відпочинку. Також працює у «Вікнах “Правди”» та кореспондентом виїзної редакції газети «Правда». Співавтором більшості з цих робіт був С. Ісаков<sup>80</sup>.

<sup>77</sup> Напр., на посмертній персональній виставці О. Сахновської (с. 36–37) було представлено ескіз плаката «Всі, як один, на захист Батьківщини» («Все, как один, на защиту Родины»). Папір, гуаш, білило, вугільний олівець.

<sup>78</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 37 зазначається: «Сатиричні листівки» 1942. 1. Трофеї непереможної армії. Папір, автолітографія, графітний олівець, туш, перо, акварель. 2. Ескіз до літографії. Папір, вугільний олівець, туш, перо, акварель. 3. Німецький лицар. Папір, кольорова автолітографія. 4. Втікачі. Ескізи до літографії. 2 ескізи виконані на папері, техніка – графітний олівець, акварель, туш, перо. 5. Зустріч. Ескіз. Папір, вугільний олівець, акварель.

<sup>79</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 42 знаходимо таку інформацію: «Оформлення спектаклю В. Маяковського «Баня». Поставлено в театрі «Санпросвета». Москва. 1945 р.» і було представлено один ескіз декорації (папір, акварель, гуаш), два ескізи оформлення (1. папір, акварель. 2. папір, туш, перо, гуаш; складається з двох аркушів; у правій частині дві постаті наклеєні), три начерки костюмів (1. папір, графітний олівець; 2. папір графітний олівець; 3. папір, акварель).

<sup>80</sup> Ісаков, Сергій Петрович (1900–1967) – художник театру, оформлювач виставок і громадських інтер'єрів. Навчався в студіях Н. Шлейна, К. Юона і П. Мітуріча (1913–1922). Детально див.: на Кино-Театр.РУ <https://www.kino-teatr.ru/kino/painter/sov/261242/bio/> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 37–38 читаємо: «Рисунки виїзної редакції газети «Правда» до Шатура-Дунаєвського (у співавторстві з С.П. Ісаковим (нар. 1900 р.)). 1. У магазині. Папір, туш, перо. (підписаний «С.И.О.С.»). 2. «Долгуша» про постачання торф'яниці водою» («“Долгуша” о снабжении торфяниц водой»). Папір, туш, перо. 3. «Двоє чобіт – пара» («Два сапога пара»). Папір, туш, пензель. 4. Ледарю. Папір, туш, перо. 5. На тракторі. Папір, туш, перо. 6. «Рибалка» («Рыболов»). Папір, туш, перо. (підписаний «С.И. – О.С.»). 7. Танки. Папір, туш, перо. 8. «Місцевий крокодил». Папір, туш, пензель (підписаний «СИ – ОС»). 9. Варіант композиції «Місцевий крокодил». Папір, туш, перо, пензель (підписаний «СИ – ОС»). 10. Жуки. Папір, туш, перо (підписаний «СИ»). 11. Жінки на торфорозробці в Шатурі (укладка в штабелі). Папір, автолітографія, акварель. 12. «Ганьба ледарю» («Позор лодырю»). Папір, ліногравюра. 13. «Ганьба дезертиру» («Позор дезертиру»). Папір, ліногравюра (підписаний «СИ ОС»). 14. Торфорозробка в Шатурі. Папір, автолітографія, акварель.

Разом з ним перебувала у творчому відрядженні на будівництво Шатурської ГЕС. Як О. Сахновська зазначає в автобіографії, у цей час багато рисує з натури, створює літографії<sup>81</sup>.

У кінці 1940–1950-х років, в останнє десятиліття свого життя, мисткиня творить вже не так інтенсивно, як раніше, – тяжко хворіє сама та її мати, яку вона доглядає (дізнаємося з листів), багато часу і сил витрачає на заробіток на прожиття, працюючи на Сільськогосподарській виставці і дуже стомлюючись.

У цей час художниця виконала декілька міських пейзажів Москви<sup>82</sup> (наприклад, «Бородинський міст», 1955, літографія з тоном; «Біля Великого театру», 1955, автолітографія; «Сквер біля будинку уряду в Москві», 1956, автолітографія; «Московський пейзаж. Вулиця Весніна (Вид на висотну будівлю з боку Арбата)», 1956, автолітографія та ін.), окрім того створює тематичні зображення для ялинкових прикрас<sup>83</sup>, кубиків<sup>84</sup>, настільної гри «Квартет»<sup>85</sup>.

<sup>81</sup> Крім зазначених у зносках, доповнимо список ще такими: 1. З вікна. 1944. Папір, літографія, акварель. Див.: каталог «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської», с. 39. 2. Новини. 1943. Папір, кольорова автолітографія. Див.: «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» с. 37. 3. «За це помста!» («За это мечь!»). Ескіз до літографії. Папір, вугіль, гуаш. Див.: там само.

<sup>82</sup> «Аукцион 20. Русская живопись и графика XIX–XX веков. 72 Сахновская Елена Борисовна ( ) Бородинский мост 1955 г. Бумага, автолиитография. Размер листа: 46 x 35,3 см Размер изображения: 38,2 x 29,8 см Справа внизу литографированная подпись «ОС 55». Экспертное заключение ГНИИР от 17 декабря 2007 г.<...>. 73 Сахновская Елена Борисовна ( ) Строительство дома 1949 г. Бумага, автолиитография Размер листа: 48 x 37 см Размер изображения: 40,6 x 30,5 см Справа внизу литографированная подпись «ОС 49». Экспертное заключение ГНИИР от 19 декабря 2007 г. 74 Сахновская Елена Борисовна ( ) Лето в сквере 1949 г. Бумага, автолиитография. Размер листа: 57,4 x 42,5 см Размер изображения: 39,2 x 30 см Справа внизу литографированная подпись «ОС 49». Экспертное заключение ГНИИР от 19 декабря 2007 г.» Див.: Аукционный дом «КАБИНЕТЪ» docplayer.ru > 28165173-Аукционнуу-дом-кабинет-руб

<sup>83</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 50 маємо таке: «Ялинкові прикраси»: «Казка про царя Салтана». 1948. 9 вирізаних зображень. Папір, акварель; «Золотий півник». 1951. 6 вирізаних зображень. Папір, акварель.

<sup>84</sup> «Малюнки для кубиків»: «Колобок». 1956. 6 ілюстрацій. Папір, акварель. Див.: «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської». С. 50.

<sup>85</sup> Гра «Квартет». 1957. 24 малюнки. Папір, акварель, туш, перо. Див.: «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської». С. 50.



У вступі ми докладно не розглядаємо чудові екслібриси О. Сахновської, – ця галузь її творчого доробку доволі повно розкрита у друкованих джерелах<sup>86</sup>, зазначених вище. Добре відомі її екслібриси до книгозбірок І. Авдієвої<sup>87</sup>, М. Волковського<sup>88</sup>, О. Дмитрієва<sup>89</sup>,

---

<sup>86</sup> «Со второй половины 1930-х годов для советского книжного знака начались долгие годы застоя и забвения. Экслибрис был в загоне как искусство прозападное, ненужное, не соответствующее советскому образу жизни. Идеологи от искусства считали, что советский книголюб вполне может обойтись без экслибриса на книге, он раздражал их тем, что это был владельческий знак, подтверждающий право собственности владельца на книгу. Власть всячески подчёркивала, что она против этого вредного течения в советском искусстве, экслибрис, на взгляд власти, никак не вписывался в рамки концепции соцреализма. В нелёгкие для страны 1930-е годы всё, что не вписывалось в рамки, очерченные властью, подвергалось обструкции или уничтожению». Див.: Гетманский Э.Д. Лениниана в книжном знаке. Ч. 1 (1920–1940-е годы) / Тульская обл. универ. науч. б-ка 2008–2019. URL: <https://www.tounb.ru/leniniana-v-knizhnom-znake-chast-1>

<sup>87</sup> У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 23 читаємо: «Книжковий знак Авдієвої, Ірини Дмитрівни. Пап., дереворит». 1932. Увійшов до кат.: Виставка «Сучасна українська графіка». Львів, 1932. № 88.

<sup>88</sup> На с. 220 статті С. Сильванського читаємо: «1. Волковский Михаил Никитич (Москва). Грав. на дереве (48x65), человек с книгой и знаком Меркурия. Надпись: «ex Libris MV 1927». Экслибрис предназначен для книг по кооперации». Див.: Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 217–220. В іншій праці С. Сильванського зазначається: «Волковский Михайло – кооператор. – Має книгозбірню зі своєї спеціальності. Ориг. розм. 48x65 мм. Виконано в 1927 р.». Див.: Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934.

<sup>89</sup> На с. 220 статті С. Сильванського знаходимо таку інформацію: «3. Дмитриев Алексей Иосифович (Киев). Грав. на дереве (51x41), женщина у статуэтки амура, книга и фото-аппарат. Надпись: «ex libris A. Dmitrieff». Подпись: «ОС» 1930. А.И. Дмитриев – профессор-оптик, фотолюбитель. Библиотека по специальности». Див.: Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 217–220. В іншій публікації С. Сильванського – «Дмитріїв Олекса – професор-оптик, фотоаматор. Має книгозбірню зі своєї спеціальності. Ориг. розм. 51x41 мм. Виконано в 1930 р.». Див.: Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934.

- <sup>90</sup> На с. 220 статті С. Сильванського містяться такі дані: «4. Зеленская Нина Германовна (Москва). Грав. на дереве (31x42), скульптура мужчины, корабль, книга, статуй и инструменты скульптора. Надпись: «ex libris Н. Зеленской» 1930. Н.Г. Зеленская – скульптор. Библиотека по скульптуре, социологии и искусству». Див.: Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 217–220. В іншій публікації С. Сильванського – «Зеленська Ніна – різьбарка. Має бібліотеку з ділянки мистецтва і соціології. Ориг. розм. 31x42 мм. Виконано в 1930 р.». Див.: Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934. Зеленська, Ніна Германівна (1898–1986) – радянський скульптор.
- <sup>91</sup> На с. 220 статті С. Сильванського значиться: «5. Король Павел (Киев). Грав. на дереве (50x47), четверо несут огромную книгу – сокровищницу человеческих знаний. Рабочий с молотом в руке, высоко поднял том Ленина – символ борьбы рабочего класса за построение коммунизма. Надпись: «Книга П. Короля – Ленин». 1928. Воспроизведен: XXII заседание Секции собирателей книг и экслибрисов при МОВОФ 11 февраля 1932 г. (памятка). П. Король – преподаватель художественного института. Библиотека около 2000 томов по обществоведению и социологии искусства». Див.: Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 217–220. В іншій публікації С. Сильванського – «Король Павло – профессор Київського Мистецького Інституту. Має книгозбірню коло 2000 томів, переважно соціологія, мистецтво й суспільні науки. Ориг. розм. 50x47 мм. Виконано в 1928 р.». Див.: Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934.
- <sup>92</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220: «6. Макаренко Николай Емельянович (Киев). Грав. на дереве (57x47), книга и предметы археологических находок. Надпись: «ex libris Макаренко». Подпись: «ОС» 1929. Воспроизведен: «Советский Коллекционер» 1931, № 4, стр. 95. Н.Е. Макаренко – профессор и музейный работник, владеет огромной библиотекой по искусству и археологии. Экслибрис предназначен для книг по археологии и отпечатан в количестве 2000 экз.». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934» написано: «Макаренко Микола – професор і музейний робітник. Має велику бібліотеку з мистецтва й археології. Книжковий знак для відділу археології. Оригін. розм. 57x47 мм. Виконано в 1931 р.». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 19 значиться: «Книжковий знак Макаренка, Миколи Омеляновича. Пап., дереворит». 1929. Увійшов до кат.: Виставка «Сучасна українська графіка». Львів. 1932. № 90, а також до збірника АНУМ «Екслібрис», перший випуск, вид-во «Ізмарагд». Львів, 1932. С. 33, репродук. Макаренко, Микола Омелянович (1877–1938) – український археолог і мистецтвознавець.

- <sup>93</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220: «7. Поволоцкий Леонид Семенович (Киев). Грав. на дереве (41x45), портрет в раме, книга и свеча. Надпись: «ex libris L.S. Povolotsky». Подпись: «ОС» 1932. Л.С. Поволоцкий – художник. Библиотека около 2000 томов: искусство, старинные издания, мемуары». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934» читаємо: «Поволоцький Леонід – мистець. Має книгозбірню понад 2000 томів: мистецтво, старовинні видання, мемуари. Ориг. розм. 41x45 мм. Виконано в 1932 р.». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 23 зазначається екслібрис Л.С. Поволоцького 1932 р. Поволоцький, Леонід Семенович (?–1953?) – художник, чоловік художниці, письменниці і мемуаристки І.Д. Авдієвої (1904–1984).
- <sup>94</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220: «8. Седляр Василий Феофанович (Киев–Харьков). Грав. на дереве (33x24), кисть и зигзагообразный мазок краски. Надпись: «ex libris ВС». Подпись: «ОС» 1932. В.Ф. Седляр – художник, преподаватель Киевского института, владеет значительной библиотекой по искусству». На с. 219 – репродук. У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934» міститься така інформація: «Василь Седляр – мистець, професор Київського Мистецького Інституту. Має значну книгозбірню з мистецтва. Ориг. розм. 37x 24 мм. Виконано в 1932 р.». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 23: «Книжковий знак Седяра, Василя Феофановича. Пап., дереворит». Зазначений у кат.: Виставка «Сучасна українська графіка». Львів. 1932. № 86. Седляр, Василь Теофанович (1899–1937) – український художник, митець-монументаліст, графік, художній критик, педагог, належав до творчої групи «бойчукістів».
- <sup>95</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220: «9–12. Синячевский Николай Арсеньевич (Киев). а) Грав. на дереве (86x61), в темном сводчатом подвале амур как символ библиофильских устремлений, задорно поглядывая на озадаченного библиофила, достает с полки том какого-то редкого издания. Надпись: «ex libris Н.А. Синячевского» 1926. б) Грав. на дереве (62x42), рука, держащая весы, силуэт заводской трубы. Надпись: «ex libris С» 1927. в) Грав. на дереве (52x38), рука, держащая весы, и часть заводского здания с трубой. Надпись: «ex libris Н С». 1928. г) Грав. на дереве (65x56), кавалер и дама в костюмах 1830-х гг. (Онегин и Татьяна?), статуэтка амура, направляющего в них стрелу, факел и книги, на одной надпись «Пушкин» в обратном начертании. Надпись: «ex libris Синячевского» 1928. Н.А. Синячевский умер в 1931 г. Обладал озерной библиотекой по вопросам торговли и промышленности; значительный отдел составляла также и изящная литература». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів : А.Н.У.М., 1934» зазначено: «Синячевський Микола. За життя мав величезну книгозбірню з ділянки торгівлі

й промислу, зі значним відділом красного письменства. Книжковий знак для відділу красного письменства. Ориг. розм. 65x56 мм. Виконано в 1928 році», а також: «Синячевський Микола. Відомості як при попередньому знаку. Книжковий знак для відділу літератури з питань промисловости. Ориг. розм. 52x38. Виконано в 1928 році». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 15: «Книжкові знаки Синячевського, Миколи Арсенійовича. Пап., дереворит. 1927». Увійшов до кат.: Виставка «Сучасна українська графіка». Львів, 1932. № 93; Виставка «Гравюра й рисунок». АРМУ. 1928; «Wystawa exlibrisów». Lwów. 1930. № 464. Також: С. Сильванський. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів, 1934. С. 9; «Екслібрис»: збірник АНУМ. Перший випуск. Вид-во «Ізмарагд». Львів, 1932. С. 9, репродук. Там само на с. 21 зазначено про інший екслібрис М. Синячевського з підписом «ex libris Синячевського», 1930. Увійшов до кат. «Wystawa exlibrisów». Lwów, 1930. С. 27. № 465. О. Сахновська виконала екслібрис для дружини М. Синячевського – Гернгросс-Синячевської. У статті: Сильванський С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7 на с. 220 читаємо: «2. Гернгросс-Синячевская К. (Киев). Грав. на дереве (64x50), ребенок с птичкой, клетка, вазон гиацинтов. Надпись: «ex libris К Г-С». 1927. Экслибрис награвирован в шутку и для книг предназначен не был. К. Гернгросс-Синячевская – супруга Н.А. Синячевского – умерла в Киеве в 1931 г.».

<sup>96</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220: «13. Стешенко Ярослав Иванович (Киев-Харьков). Грав. на дереве (62x41), карта УССР, по которой шагает фигура библиографа с огромным пером. Библиограф скомпонован из книг. Надпись: «Книгозбірня Яр. Стешенка». Подпись: «ОС» 1932. Я.И. Стешенко – украинский книговед, обладает значительной библиотекой по библиографии и книговедению». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934» стосовно екслібриса: «Стешенко Ярослав – книголюб і збирач книжкових знаків. Має велику бібліотеку з бібліографії і книгознавства. Ориг. розм. 62x41 мм. Виконано в 1932 р.».

<sup>97</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 220–221: «14. Фишелев Михаил Давидович (Ленинград). Грав. на дереве (63x40), адмиралтейская игла, раскрытая книга и цветы; вверху нотная строка с ключом. Надпись: «ex libris M. Fischelew». Подпись: «ОС». 1932. Вариант предыдущего, доска (50x35). Надпись: «ex libris M. Фишелева Ленинград – 1932». Подпись: «ОС». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М., 1934» написано: «Фишелев Михайло – бібліофіл. Має бібліотеку зі своєї спеціальности. Ориг. розм. 63x40 мм. Виконано в 1932 р.». У каталозі «Виставка творів Олени Борисівни Сахновської» на с. 22: «Книжкові знаки Фішельова, Михайла Давидовича. Пап., дереворит» 1932. Увійшов до кат.: Виставка «Сучасна українська графіка». Львів. 1932.

конічністю і виразністю в майстерному вирішенні композиційних завдань. Вершиною вважаються екслібриси до книжкових зібрань М. Макаренка, В. Седяра, Я. Стешенка. Створення екслібрисів художницею припадає головне на 1920–1930-ті роки. О. Сахновська вповні зуміла використати своєрідність екслібриса, його призначення, щоб дати влучну характеристику замовника і розкрити в художніх образах його інтереси і захоплення. Екслібриси майстрині мають беззаперечну високу мистецьку якість, різноманіття сюжетних мотивів, оригінальність композицій.

О. Сахновська була й талановитим рисувальником. Надамо перелік першокласних малюнків О. Сахновської, більшість з яких є підготовчими до творів друкованої графіки та переважно відносяться до так названої альбомної графіки. Це, наприклад, рисунки до гравюр «Жінка в революції» (1932; папір, графітний олівець), «Інтер'єр селянської хати» (1932; папір, чорна акварель), «Начерки селянських хлопчиків» (1932; папір, графітний олівець), «Альбом начерків селян під час роботи» (1932; сім аркушів, папір, графітний олівець), «Альбом підготовчих рисунків до гравюр для видання збірки віршів В.С. Курочкина» (1934; 13 аркушів, папір, графітний олівець), «Альбом начерків з натури українських селян» (1934; папір, графітний олівець), «Альбом начерків з зображенням

---

№ 89. «Екслібрис»: збірник АНУМ. Перший випуск. Вид-во «Ізмарagd». Львів. 1932. С. 33. Фішелев, Михайло Давидович (1895–1975) – мистецтвознавець, колекціонер, член секції колекціонерів Ленінградського Будинку вчених.

<sup>98</sup> Сильванский С.А. Е.Б. Сахновская и экслибрисы ее работы // Советский Коллекционер. 1932. № 7. С. 221: «15. Юдовин Соломон Борисович (Ленинград). Грав. на дереве, доска (30x40). Надпись: «ex libris С. Юдовина». Подпись: «ОС». С. Б. Юдовин – гравер ленинградской школы, автор нескольких экслибрисов. Библиотека по специальности». У книзі «Сильванський С. Олена Сахновська: Книжкові знаки. Львів: А.Н.У.М, 1934» читаємо: «Юдовин Соломон – гравер. Має книгозбірню зі своєї спеціальності. Ориг. розм. 30x40 мм». Юдовин, Соломон Борисович (Шлойме Борухович, 1892–1954) – білорусько-єврейський і радянський графік, художник, етнограф, представник «Єврейського ренесансу» («Єврейського відродження») і модерну.

<sup>99</sup> Від французького *l'oeuvre* – твір, витвір.

селянських жінок під час праці» (1934; десять аркушів, папір, графітний олівець), «Альбом рисунків» (1934; 12 аркушів, папір, графітний олівець) та ін.

Варто також спинити увагу на тому, де саме опанувала свою професію О. Сахновська і хто були її викладачі. Початкову освіту майбутня мисткиня отримала в 1913–1919 роках у київських приватних жіночих гімназіях В.К. Трифонові (1909–1920) та О.Т. Дучинської (1878–1918)<sup>100</sup>. До навчальних програм цих закладів належало викладання рисунка, отож саме там О. Сахновська і отримала перші знання та навички образотворчої грамоти. Брала також уроки у приватній студії київського художника А. Романова (помер 19 грудня 1919 р.)<sup>101</sup>, а на початку 1920-го вступила до Української Академії мистецтва в майстерню М. Бурачека<sup>102</sup>. Через рік перейшла до майстерні М. Бойчука. З автобіографії О. Сахновської 1958 року: «У Бойчука я в поте лица «відрисовивала» ікони и египетские барельефы, делала подмальовки собственных композиций на тему «сбор яблок» и «прачки» (традиционная бойчуковская тематика) и, так и не добравшись до живописи, была в 1925 г. изгнана из Ин-та за невзнос платы за правоучение (с 5-го курса)».

У 1927 році О. Сахновська вступила на поліграфічний факультет Київського художнього інституту, «т.к. мне хотелось познакомиться со всеми способами печати и техники» (автобіографія), і провчилася там неповних два курси.

---

<sup>100</sup> У ЦДАМЛМ України, у фонді 707 «Сахновська Олена Борисівна (1902–1958), українська радянська художниця», оп. 1, спр. 36, зберігаються матеріали про навчання О. Сахновської в київських гімназіях В.К. Трифонові та А.Т. Дучинської.

<sup>101</sup> Романов, Олександр Євдокимович (1884–1919) – живописець, рисувальник, викладач. Твори зберігаються в Національному художньому музеї України, м. Київ.

<sup>102</sup> Бурачек, Микола Григорович (1871–1942) – український живописець, письменник, мистецтвознавець. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1941). М. Бурачек є одним із засновників і викладачів (1917–1921) Української академії мистецтва. У 1918–1921 роках – викладач Київського інституту театрального мистецтва, від 1925 року – директор Харківського художнього технікуму, від 1927 року – професор Харківського художнього інституту.





Перші дереворити О. Сахновської надають привід припустити, що її викладачкою в інституті була С. Налепинська-Бойчук (на жаль, в автобіографії О. Сахновська про це не згадує). У друкованих і електронних джерелах вказується, що також вона навчалася в І. Плещинського<sup>103</sup>.

Важливою є думка Д. Антоновича стосовно мистецької школи М. Бойчука: «З учнів Бойчука найближче перейняли його монументалізм Іван Падалка та почасти дружина Бойчука — Софія Налепинська-Бойчук, авторка монументальних ілюстрацій до Шевченкової «Катерини», монументальних і майстерно скомпонованих портретів та композицій із простонародного життя, в рисунку яких щонайбільше, до речі, вжито засобів народного рисунку. Поруч Налепинської друга учениця Бойчука — О. Сахновська — має менш національно вистилізуваний рисунок, але живіший у характеристиці своїх композицій. Сахновська — вибаглива конструктивістка, що виявляється як у великих гравюрних композиціях, так і в малих екслібрисах»<sup>104</sup>.

Отже, мисткиня отримала ґрунтовну художню освіту, а маючи таланти велику працьовитість, змогла досягти значних успіхів як книжковий графік, гравер, рисувальниця.

Читаючи та аналізуючи епістолярій О. Сахновської, усвідомлюєш, що в ньому немає й натяку на тогочасні історичні події, явища, настрої суспільства тощо. В листах йдеться про творчу діяльність, питання співпраці з С. Таранушенком, самопочуття. Зрідка є згадки про тодішнє культурно-мистецьке середовище – про вибори

---

<sup>103</sup> Плещинський, Іларіон Миколайович (1892–1961) – український радянський художник, графік, педагог, професор (з 1948 р.). Член Спілки художників УРСР (1938). Викладав у Київському художньому інституті (1925–1934, 1944–1961; з 1948 – професор) і в Київському інженерно-будівельному інституті (1934–1944). Відомі його твори: «Київ. Вид на березі Дніпра» (1927), «Після дощу» (1937), «Коні на березі» (1937), «Шевченківський заповідник у Каневі» (1936–1938), «На Дунаї туман» (1945), «Дніпровські мотиви» (1947–1961), «На Дніпрі. Київ» та багато ін.

<sup>104</sup> Дмитро Антонович. Українська гравюра. Українська ...<http://litopys.org.ua/cult20>

до правління Московської спілки художників<sup>105</sup>, Перший з'їзд художників та певні позитивні зміни в мистецькому житті. Поясненням цього, на нашу думку, напевно є те, що протягом усього свого життя О. Сахновській треба було приховувати своє дворянське походження, навчання в гімназіях, знайомство з М. Бойчуком та його дружиною – С. Налепинською-Бойчук (подружжя було розстріляне в часи сталінських репресій). Отож жодні коментарі з приводу подій 1950-х років у її листах відсутні (і смерть та похорони Сталіна, і «хрущовська відлига», і засудження культу особи Сталіна та інші прикмети часу). Так само і в творах О. Сахновської ці події не знайшли свого відображення – ані емоційно, ані з використанням символів, алегорій тощо.

Епістолярій О. Сахновської та С. Таранушенка хронологічно охоплює останнє десятиліття її життя – 1947–1958 роки. Це був час значних змін у різних галузях культури. Однією з тенденцій, що визначали тоді розвиток і функціонування образотворчого мистецтва, було розширення контактів художніх організацій і самих творців з мистецтвом країн Західної та Східної Європи, США. Інша полягала в переосмисленні історії вітчизняного мистецтва, створенні нових культурних зразків на основі творчості «лівих» мистців 1910–1920-х років, відході від орієнтації на академізм і «передвижництво»<sup>106</sup>. На жаль, власного погляду О. Сахновської стосовно періоду «відлиги» в її листах немає.

Натомість, з листів ми довідуємося, що художниця багато своїх творів подарувала Стефанові Таранушенку. Згодом зразки творчості О. Сахновської (разом з архівом Стефана Андрійовича)

---

<sup>105</sup> Иогансон Б.И. Первые тридцать лет Московского союза художников (1932–1962). Мифы, реальность, парадоксы // Искусствознание. 2012. № 3–4. С. 537–563. Див. також виноску № 191.

<sup>106</sup> Дьяконов, Валентин Никитич. Московская художественная культура 1950–60-х гг.: возникновение неофициального искусства : дис. ... канд. культурологи : 24.00.01 / Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ). Москва, 2009. 213 с. Теория и история культуры ОД 61 09-24/44.



потрапили до України, що дало можливість вітчизняним науковцям вивчити її творчість майже в повному обсязі<sup>107</sup>.

Декілька листів О. Сахновської присвячені праці С. Таранушенка «Переписка художника В.Г. Шварца» («Листування Шварца В.Г. з рідними, друзями з 1845–1868 рр.»)<sup>108</sup>, зокрема своїй участі в її публікації. На жаль, ці студії так і залишилися в рукопису; він зберігається у фонді мистецтвознавця (ф. 50) в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України.

Хочеться ще пояснити знання чи, вірніше, незнання О. Сахновською української мови. Відповідь знаходимо в її листі: «Писать по-украински сейчас совсем не могу – не хватает слов, а главное то, что, хотя прежде я не только хорошо говорила, но и думала по-украински, – я никогда не учила правописания и поэтому и прежде писала с невероятными ошибками. Вот я и не хочу позориться перед Вами. С разговорной же речью дело обстоит не так уже плохо – стоит попасть на село или приехать «Львовцам», как я начинаю говорить совершенно свободно и испытываю при этом неизъяснимое удовольствие. Буду рада, если Вы будете писать мне по-украински».

Адресат О. Сахновської, відомий мистецтвознавець С. Таранушенко<sup>109</sup>, в перший період їхнього листування жив (вірніше, перебував на засланні) в Курську та Астрахані, де в 1938–1950 роках працював у Курській, а в 1950–1953 – в Астраханській картинних галереях. Листи, датовані 1953–1958 роками,

---

<sup>107</sup> У Києві твори О. Сахновської зберігаються, зокрема, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (ф. 278 «Таранушенко Стефан Андрійович») та в зібранні Національного художнього музею України.

<sup>108</sup> Таранушенко С. «Листування Шварца В.Г. з рідними, друзями за 1845–1868 рр.». Машиноп. копії. Зброшурований примірник, 1950-ті рр. ЦДАМЛМ України, ф. 50 (Таранушенко Стефан Андрійович (1889–1976), український радянський мистецтвознавець і етнограф), оп. 1, спр. 22, 411 арк. Див. також виноску № 199.

<sup>109</sup> Білокінь С. Велетень мистецтвознавства [С. Таранушенко]. URL: [www.bilokin.name/Personalia/Taranushenko.htm](http://www.bilokin.name/Personalia/Taranushenko.htm) [Передмова С. Білоконя до видання:

надсилалися Стефаном Андрійовичем уже з Києва, куди він повернувся і став співробітником відділу вивчення історії українського мистецтва та народної творчості Академії архітектури України.

У вітчизняному мистецтвознавстві на сьогодні, на жаль, склалася така ситуація, коли значна кількість наукових розвідок різного стибу, які вже не одне десятиліття могли б «працювати» на подальший розвиток наукових досліджень, зокрема заповнюючи відчутні лакуни в життєписах митців, культурно-художніх подіях та явищах тощо, залишаються в рукописах та машинописах в різних архівних установах країни. Не задовольняючи в минулому запити радянської ідеології, вони, тим не менш, залишаються актуальними сьогодні і мають бути залученими до наукового обігу. Отож зараз на часі була б державна програма з виявлення таких матеріалів з подальшою їх публікацією накладом, який хоча б поповнив книгозбірні вітчизняних бібліотек і музеїв.

Сподіваємося, що публікація епістолярію Олени Сахновської, враховуючи відсутність монографічних або науково-популярних видань про мисткиню, надасть можливість ліквідувати «білі плями» в її життєписі та творчості, поглибити знання про графіку художників-бойчуків, розвиток естампних технік деревориту та літографії на той час тощо.

Публікацію листів здійснено із збереженням лексичних та правописних особливостей оригіналу з незначними редакційними правками. Документи подані за хронологією. Нами було уточнено датування деяких з них, також за змістом атрибутовано чотири листи з восьми, що були без дат та не мали конвертів. Додатком до одного з листів О. Сахновської є лист М. Фішелева від 8 серпня 1954 року.

---

*Таранушенко С.А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. : монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. О.О. Савчук, М.М. Красиков, С.І. Білокін; передм. С.І. Білокопя; підготовка тексту та прим. О.О. Савчука, М.М. Красикова ; авт. післямови та наук. ред. М.М. Красиков, Харків: Видавець Савчук О.О., 2011. 692 с. : 702 іл. (Серія «Слобожанський світ». Випуск 1)].*



*Olena Caenolova,*



**Листи Олени Сахновської  
до Стефана Таранушенка  
1947–1958 років<sup>110</sup>**

Лист № 1

(7 листопада 1947 року, Москва)

*Многоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Получила Ваше письмо и отвечаю на вопросы. На оплату по 300 руб. и в марте 48 г. я согласна (я поняла из Вашего письма, что это касается только 5-и литографий, а за 4 я получу в этом году).*

*Не совсем устраивает меня список отобранных работ. Если возможно заменить «Ковнеровский корпус – Лавра» – «Бернардинским монастырем – Львов», то очень прошу Вас это сделать. Дело в том, что после того, как послала Вам работы, меня просили дать всю Киевскую серию в Моск. Кабинет Травюр, а больше оттисков нет. Но если это сложно, то прошу Вас без дальнейшей переписки оставить все как есть, т. к., в конце концов, это не столь важно.*

*Не отобранные Вами литографии прошу переслать мне упакованными в картон, чтобы не смялись и во избежание пропавши, лучше ценным открытым письмом.*

---

<sup>110</sup> Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. Ф. 278. № 3906–3953. Сахновська Олена Борисівна – Таранушенку Стефану Андрійовичу. Листи: 7 листопада 1947 р. – 18 березня 1958 р. з Москви, Цхалтубо до Києва. 48 од. зб. 69 арк. 21 конв. (рос. мовою).

*Травюру мне пришлось оставить с 36 г. из-за катастрофического состояния зрения. С тех пор я перешла на литографию, но, т. к. кроме того, что пришлось многому учиться и преодолевать большие трудности, я очень серьезно болела, ничего существенного не было сделано.*

*«Лвов» конечно лучше Киева, т. к. Киев первая работа в таком плане.*

*Очень интересно, почему Вас «обидел» мой Андреевский собор. Мне он не нравится по цвету (я была лишена возможности печатать вторую пробу по всей Киевской серии), но в Москве всем он нравился и это единственная вещь из Киевских, которая пошла тиражом.*

*Т. к. очень люблю, когда меня «ругают», то не откажите в любезности, когда будет время, написать по этому поводу подробнее. И еще один вопрос — откуда мы друг друга знаем, очевидно не лично, я мучительно не могу вспомнить.*

*Всего хорошего.*

*Уважающая Вас*

*Е. Сахновская*

*7/XJ.47 г.*

Лист № 2

[ймовірно, 1947 рік]<sup>111</sup>

*Стефан Андреевич, Вы только не волнуйтесь из-за всей этой ерунды. Дело можно уладить совсем просто — я пришлю Вам отписки Лавры, а Вы его им отправите. Конечно, было бы проще послать прямо в Киев, но тогда мне пришлось бы вести с ними и переписку, а я всячески хочу этого избежать.*

*У них в фондах всегда ужасный беспорядок. Уже раз так было, что одна сотрудница умоляла дать несколько отписок, т. к. они числятся по книгам, а в действительности их нет. Т. к. в данном случае она бы пострадала, я конечно дала.*

<sup>111</sup> Лист не датований, конверт відсутній.

*Насчет Лавры я совершенно ничего не помню, т. к. может быть действительно это их собственность. Т. к. фонды очевидно продовать Вам не могут, то проще вернуть отписку.*

*Послала бы Вам сейчас же, но не знаю, о чем идет речь, — у меня есть «Мазенинская башня» (серая), есть «Лаврская стена» (под ней трофейные машины), есть «Развалины Успенского собора» (на фоне колокольни). Т. к. последняя, безусловно, лучшая из Киевской серии, то может быть выслать ее Вам взамен фондовой?*

*Если «дело» не терпит отлагательства, то можете смело отправлять в Киев, сейчас же, по получении ответа, я Вам вышлю отписку. Не надую! А если бы за это время успела бы попасть под машину и тихо скончаться, не приходя в сознание, чего, по правде сказать, мне очень хочется, то мама все за меня пунктуально выполнит.*

*Всего хорошего и не волнуйтесь, пожалуйста.*

[Підпис Сахновської].

Лист № 3

(16 листопада 1947 року, Москва – Курськ)<sup>112</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, все время нахожусь под ужасным впечатлением от Вашего письма. Раз двадцать на день вспоминаю и мысленно говорю — «господи, господи, пробуди у людей совесть и устрой хоть маленькую комнату!»! При этом в бога не верю, но верю в «сглаз» и хорошие пожелания.*

*Более чем понимаю все, что Вы пережили за это время, ибо самое горькое почувствовать на своей шкуре скотское отношение людей (кстати, «скоты» обыкновенно более благородны и действуют в открытую).*

<sup>112</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем на конверті.

Конверт: «Заказное / 872/3

г. Курск / Советская ул. 3 / Картинная Галерея / Стефану Андреевичу Таранушенко / Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская Е.Б.».

Со мной была история в этом роде, только менее серьезная, — показала Бескину<sup>113</sup> новые две работы, он очень расхвалил и вполне уверенно сказал, что одну они возьмут к тиражу, а другую — купят отъёмски. Когда же подала на Худ. Совет, то их «отклонили» как-то уж очень по-хамски. Все дело в том, что брошена кость в виде очень крупных сумм к Выставке Москва — социалистическая. Моментально был назначен новый состав Худ. Совета (он заседал в первый раз) более чем неприятного состава и в достаточной мере не авторитетный. Я все это очень тяжело перенесла, но немного успокоилась, когда узнала, что не я одна была в таком положении и что даже стоял вопрос о пересмотре состава Худ. Совета. Пока что не рискую идти разговаривать на счёт заключения договора, что мне сам Бескин предложил, т. к. с таким Худ. Советом только nervы себе истрепешь и даром время потереешь.

Гутману<sup>114</sup> отнесла, но его еще не видела, напишу после разговора.

Отнесла новые и старые работы в Изогиз, они обдумывали недели три, и, наконец, новый удар — выбрана одна старая работа, которую я им же два раза предлагала, но оба раза они кривили носом. Два года держала ее на камнях, а когда камни счищены, они заключают договор. Надо делать все наново, что и трудно и противно, а новые работы надо счищать с камней, т. к. в Московской мастерской их в обрез и на них очередь!

Вот Вам вопль художника.

Очень рада, что мои гравюры доставили Вам удовольствие. Послала Вам то, что у меня было лучшего, а вообще гравюр у меня было очень много. Часть досок я как-то загнала за 500 руб. на счистку, а немного осталось.

---

<sup>113</sup> Возможно, мається на увазі – Бескін, Осип Мартинович (Меєрович) (1892–1969) – радянський театральний і художній критик, редактор.

<sup>114</sup> Гутман, Лев Йосипович (1898–1982) – мистецтвознавець, художній критик.



*У меня нет ни валика, ни краски, ни бумаги. Если Литошенко<sup>115</sup> все это имеет, то с удовольствием дам ему для печати. Может быть даже достану немного японской бумаги.*

*Ваш вопрос насчет каталога 29 г. напоминает мне вопрос из закона божия – «что сие означает». У меня нет такого каталога, и вообще я уже забыла, что когда делала и где выставляла. Даты проставлю, если они у меня есть на дубликатах. Много моих работ в Кабинете гравюр Музея им. Пушкина в Москве. Раньше они покупали, потом просили жертвовать, а теперь давно с ними потеряла связь. Кончаю, спешу в мастерскую. Насчет Курочкина<sup>116</sup> след. раз. Привет и более чем пожелание.*

*16/ХТ.*

[Підпис Сахновської].

Лист № 4

(30 грудня, ймовірно 1947 рік<sup>117</sup>, Москва)

*Многоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Не ответила Вам сразу же, т. к. совсем разболелась за последнее время.*

*Бандероль я получила и прямо пришла в ужас от упаковки, даже боялась распечатывать. К моему большому удивлению все оказалось в порядке, а, лежа под прессом, листы даже и выравнивались. По толщ, что внутри был вложен лист с надписью «ценное письмо», догадалась, что, как и обычно,*

<sup>115</sup> Литошенко, Леонід Олександрович (1907–1972) – курський архітектор, художник-графік, бібліофіл, краєзнавець, колекціонер екслібрисів і поштових марок.

<sup>116</sup> Маються на увазі ілюстрації до «Собрания стихотворений. Вступительная статья, редакция и примечания А.В. Ефремина. М.-Л.: Academia 1934, 553 с., 12 л. ил., портр. и факс. В переплете с суперобложкой». Див. виноску № 32.

<sup>117</sup> Конверт відсутній; у вихідних даних зазначається 1948 рік. 800-річчя Москви, про яке йдеться в листі, було в 1947 році (святкують 7 вересня).

почта закапризничала и не пожелала принимать ценным. Я эти мятарства хорошо знаю – надо хлопотать не менее трёх дней, пока (после десяти перепакетов) они изволят принять.

Теперь относительно Вашего вопроса о покупке графики. Я связана со всеми эстампными мастерскими (их у нас три) и знакома со всеми там работающими художниками, так что, конечно, могла бы и с удовольствием помогла бы Вам в этом отношении. Все сводится к тому – как организовать это приобретение, т. к. вряд ли кто-нибудь из художников согласится посылать на «авось». Потому что Вас интересует продукция 2-х производственных эстампных мастерских очень обширна. По материалам делятся на литографию, офорт, линогравюру (цветную) и немного ксилографии. О приобретении тиражных вещей не может быть и речи, т. к. в большинстве случаев это не музейные экспонаты, надо доставать у художников авторские оттиски. Очень много за последнее время было эстампов к 800-ию Москвы<sup>118</sup> (в основном, старая Москва). Довольно много военной тематики, пейзажа (вообще), цветов и портрета.

Мне думается, что самое хорошее было бы, если бы Вы могли приехать в Москву, а я, предварительно согласовав с Вами этот вопрос, собрала бы все самое интересное у нас в мастерской МОССХ<sup>119</sup> для отбора.

Потом очень важно, какой суммой Вы располагаете, т. к. до сих пор цена 350 р. за эстамп у нас была минимальная.

Когда Вы уехали, я очень огорчилась, что не догадалась в счете подарить Вам что-нибудь из своих работ, а посылать по почте очень уж сложно.

<sup>118</sup> «ВЫСТАВКА МОСКОВСКИХ ХУДОЖНИКОВ, ПОСВЯЩЕННАЯ 800-ЛЕТИЮ МОСКВЫ». Відкрилася в серпні 1947 року в Москві, в Московській Спілці радянських художників. Експоновано близько 200 творів. Див.: «Вечерняя Москва», 21 серпня 1947 р.; «Советское искусство», 5 вересня 1947 р. У статтях згадуються учасники виставки: Е.Б. Бернштейн, Ф.І. Мясников, І.М. Павлов, О.Б. Сахновська.

<sup>119</sup> МОССХ – Московская организация Союза художников РСФСР (МОССХ, МССХ, МОСХ, МСХ), українською – Московська організація Спілки художників РРФСР. Існує від 1932 року по теперішній час.

*Есть ли у Вас книжечка моих ex-libris'ов, изданная во Львове?<sup>120</sup> Если нет, то пришлю Вам, не из-за содержимого, а как хорошее издание.*

*Желаю всего хорошего в Новом году.*

*Уважающая Вас Е. Сахновская*

*30/ХХХ. [1948?]<sup>121</sup>*

Лист № 5

(25 червня, ймовірно 1948 рік<sup>122</sup>, Москва)

*Многоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Я не ответила на последнее Ваше письмо, и Вы верно думно обо мне подумали – что, мол, пишет, только когда надо работы продать. Не ответила я потому, что была так серьезно больна, что совсем приготовилась помирать, но на сей раз не удалось.*

*Пролежала два месяца в Клинике, где меня привели в человеческое состояние, и я сейчас вроде второй раз рожившаяся. В то время, как мне было особенно худо, мама сломала руку, да еще и правую. Ко всему этому прибавились еще и крупные неприятности с работой.*

*Вобщем, после всего этого Клиника мне показалась раем, где можно было без конца спать, читать и ни о чем не думать.*

*Сейчас надо закреплять лечение деревней, а потом курорт. Путевка на август в Хосту<sup>123</sup> обещана, а Киевские друзья хлопочут о даче, так что может быть удастся еще отдохнуть.*

<sup>120</sup> Мається на увазі видання: [Сильванський С.](#) Олена Сахновська : Книжкові знаки / ред. з передм. П. Ковжуна. Львів: А.Н.У.М., 1934.

<sup>121</sup> «[1948?]» – напис, зроблений графітним олівцем, не є авторським.

<sup>122</sup> Виставки творів Віктора Васнецова і Петра Соколова в Москві відбувалися в 1948 році, про що йдеться в листі О. Сахновської.

<sup>123</sup> Імовірно, це Хоста – мікрорайон в м. Сочі Краснодарського краю, адміністративний центр Хостинського району Сочі.

*Отдых у меня сейчас все равно будет, т. к. настолько подготовилась к смерти, что не обеспечила себя разрешением на право зарисовок в Москве, а заказов в этом году для нашего брата вообще еще не было. Я еще не поняла, что произошло, но даже творческих командировок в этом году абсолютно не было, а во всех наших организациях уже давно работает Советский Контроль, поэтому всякая деятельность приостановлена.*

*Вот, на фоне такого «Скрутного становища» меня прямо-таки спасли деньги, которые от Вас получила, и я Вам очень признательна.*

*Была бы рада получить от Вас письмо – как Вы поживаете, как здоровье. Не собираетесь ли в Москву?*

*Я еще нигде не была, говорят, что есть замечательные рисунки на выставке Васнецова<sup>124</sup>, потом должна быть хорошая выставка Петра Соколова (вероятно, из частных коллекций, в доле работников искусств).*

*Если удастся приехать в Москву, помните, что я Вам обещала поездку в Коломенское.*

*Всего хорошего, от моей мамы привет!*

*25/VJ.*

Лист № 6

(19 січня 1949 року, Москва)<sup>125</sup>

*19/J*

*Стефан Андреевич, я действительно сержусь, что Вы больше не зашли, ведь вечера-то у Вас были свободные!*

---

<sup>124</sup> Імовірно, це Васнецов, Віктор Михайлович (рос. Васнецов, Виктор Михайлович; 1848–1926) – російський художник, майстер історичного живопису. Молодший брат – художник Аполлінарій Васнецов. Один із авторів розписів у київському Володимирському соборі.

<sup>125</sup> Рік було визначено за поштовим штемпелем.

Конверт: «г. Курск / Почтовая № 4 / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв. 1 Е. Сахновская».

*Зерновой<sup>126</sup> потащила массу эстампов, она сказала, что покажет начальнику и что думает, что несколько штук они возьмут, а потом по телеф. передала, что ничего не взяли. Я в этом, кстати, была более чем уверена. Нов. год начался еще хуже, чем прошлый. Сейчас у меня не работа, а какая-то каторга, работаю с утра до 2-х ночи, а зарабатываю (если пройдет в инстанции) рубл. 10–20 в день. Главное, что работа такая, что противно делать. Должна была получить в последних числах декабря деньги по творческой командировке, так почему-то не выплатили, а теперь как будто это дело совсем сорвалось. Мечтала, что хоть месяц удастся поработать для души. На ул. Кирова не бываю. Сейчас происходит слияние ХЭМ'а<sup>127</sup> и Советского графика<sup>128</sup>, а в Сов. Тр. дела таковы, что они еще несколько лет, наверно, будут выплачивать свою задолженность перед художниками.*

*Открылась замечательная Выставка рисунка XVIII и XIX века. Я вчера была на выставке<sup>129</sup>...*

*Привет.*

---

<sup>126</sup> Зернова, Катерина Сергіївна (1900–1995) – живописець (станковий і монументальний), театральний художник. Заслужений художник РСФСР (1974), член правління Спілки художників СРСР.

<sup>127</sup> ХЭМ – Художня естампна майстерня.

<sup>128</sup> «Советский график» утворений як промислове кредитне товариство «Художник» у вересні 1928 року. Товариство було реорганізоване 2 липня 1932 року у «Всероссийский кооперативный союз работников изобразительных искусств» («Всекохудожник»). Знаходився у підпорядкуванні «Всекопромсовета». У березні 1935 року «Всекохудожник» був переданий до Наркомпросу РРФСР, з 1940 року – до РНК РРФСР, а потім Ради міністрів РРФСР. Ліквідований в липні 1953 року з передачею функцій Художньому фонду СРСР.

<sup>129</sup> Далі пошкоджена паперова основа і текст.

Лист № 7

(22 січня 1953 року, Москва – Астрахань)<sup>130</sup>

*Многоуважаемый Стефан Андреевич,  
очень обрадовалась, получив Вашу визитную карточку, т. к.  
была уверена, что Вас нет в живых.*

*Несколько раз писала Вам в Курск, и что можно было  
подумать, не получая никакого ответа.*

*Посылаю Вам одновременно 8 моих литографий (4 Мос-  
ковских и 4 Сталинградский порт). Это последние работы, т. к.  
с 50-го года я ничего не сделала – приходится работать совсем  
в другой области.*

*Очень буду рада, если выберете время и напишите о себе.  
Всего хорошего*

*Е. Сахновская*

22/7

*P.S. Задержала ответ, т. к. была больна.*

Лист № 8

(16 лютого 1953 року, Москва)

*Дорогой Стефан Андреевич, я опечалилась Вашим пись-  
мом, вернее, состоянием Вашего здоровья. Вероятно, дело в  
сердце, и в таком случае пребывание в Астрахани является  
губительным.*

*Для меня оказалась роковой творческая командировка в  
50 г. на 3 мес. в Сталинград – без ужаса не могу вспомнить  
жару, от которой нигде нельзя было спастись. Там я подхва-  
тила малярию, которая дала такие осложнения, что несколь-  
ко месяцев пролежала в Клинике, а после хины окончательно  
оглохла. Последнее обстоятельство особенно затрудняет мне не  
только возможность работать, но и жить.*

---

<sup>130</sup> Рік було визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Астрахань / ул. Свердлова 79 / Областная Картинная Галерея / С.А.Таранушенко / Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв. 1 Е. Сахновская».

*Вашего упрека насчет отхода от эстампа не могу принять — обстоятельства сильнее меня. На днях закрылась последняя и единственная в СССР эстампная мастерская, которая все равно последние годы эстампов не выпускала, а подрабатывала пожарными плакатами и промышленной графикой. В 50-м году в вопрос выпуска эстампа вступалась Литер. Газета<sup>131</sup>, весь «тарарам» произошел из-за моей Московской серии, которая там очень понравилась; они были возмущены, что такие вещи не печатаются, созвали по этому поводу совещание художников, поместили на своих страницах несколько репродукций с эстампов, напечатали несколько заметок по этому поводу, но этим все и ограничилось.*

*Моя деятельность последние годы такова, что писать о ней тошно. Год работала по наглядным пособиям для Уни-  
вта — всяческие чертежи, карты и т.д. Сейчас работаю на Сельхозвыставке<sup>132</sup> — работа оформительская более приятная, чем чертежи, но все же мне «чужая». Зарабатываю так мало, что с трудом хватает на самое скромное существование, так что «отложить» на творческую работу нет никакой надежды. Работаю без всяких выходных, работаю с утра и до 2-х — 3-х ночи, так что и в течение дня не чувств и часу для «своей» работы. Мою печальному положению главная причина это глухота, т. к. могу работать только при ком-то и со знакомыми. Поэтому решила попробовать, если удастся произвес-  
ти очень сложную хирургическую операцию от глухоты, — для этого надо ехать в Ленинград.*

*Вот и все мои печальные новости.*

---

<sup>131</sup> «Литературная газета» – радянське та російське щотижневе літературне та суспільно-політичне видання. Газета вперше вийшла 22 квітня 1929 року з ініціативи Максима Горького і за участю письменника Івана Катаєва як орган Федерації об'єднань радянських письменників.

<sup>132</sup> Виставка досягнень народного господарства, скорочено ВДНГ (рос. Виставка достижений народного хозяйства (ВДНХ), у 1939–1959 роках Всесоюзна сільськогосподарська виставка, ВСГВ (рос. Всесоюзная сельскохозяйственная выставка (ВСХВ), – виставковий комплекс у Москві.



*На счёт приобретения моих литографий (в такое чудо совершенно не верю), конечно, можно и по той цене, которую Вы сами найдёте возможной.*

*Буду рада, если Вы хоть изредка будете давать о себе знать.*

*Мама шлёт привет, а я желаю от души улучшения состояния здоровья.*

*Всего хорошего.*

*Е. Сахновская.*

*16/II 53.*

Лист № 9

(13 березня 1953 року, Москва)<sup>133</sup>

*Стефан Андреевич, к стыду своему ничего не могу сделать в отношении офорта Дерезуса<sup>134</sup>. Я сейчас езжаю рано утром на Сельхозвыставку и возвращаюсь в 10–11, а то и позже вечера домой.*

*Пробовала говорить по телефону, звонила в ХЭМ без конца, наконец добилась редактора (больше я там никого не знаю), так не смогла ни до чего договориться, т. к. было очень скверно слышно.*

*Поняла, что они еще пока существуют (наверно, в стадии ликвидации) и как будто офорт у них есть. Напишите им сами и просите выслать наложенным платежом, — это, во всяком случае, будет вернее, чем мой разговор по телефону. Их адрес: ул. Кирова 38. Худ. Эстампная мастерская<sup>135</sup> (во дворе).*

<sup>133</sup> Рік визначений, імовірно, за змістом листа.

<sup>134</sup> Дерезус, Михайло Гордійович (1904–1997) – український графік, живописець і педагог; член Спілки художників СРСР і та Спілки художників України з 1938 року, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР з 1958 року, член-кореспондент Академії мистецтв України з 1996 року, професор Української академії мистецтв з 1995 року. У 1944–1946 роках – директор Державного музею українського мистецтва. У 1947–1949 роках – керівник майстерні історико-батального живопису Харківського художнього інституту

<sup>135</sup> Мається на увазі «Художественно-эстампная мастерская Московского товарищества художников».

*Если у меня будет хоть один день свободный, я проеду туда, но будет ли эта возможность, не знаю.*

*Очень спешу. Да, насчет цены моих литографий: Сталинградские – минимально – по 50 руб., Московские – минимально по 100 руб., а если не приобретут, я Вам их могу преподнести.*

*Всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*13/III.*

Лист № 10

(з квітня 1953 року, Москва – Астрахань)<sup>136</sup>

*Многоуважаемый Стефан Андреевич! Мне удалось два раза проехать в эстампную мастерскую, но оба раза никого из начальства не застала, оставила им письмо с просьбой выслать Вам эстамп Дергуса наложенным платежом. Вчера случайно встретила с их редактором, которая мне сказала, что т. к. они в стадии ликвидации, то она не могла выполнить мою просьбу о высылке Вам эстампа, но самое печальное, что она даже не знает, есть ли он у них и выяснить это сейчас не может. В общем придется подождать, пока переход к Изогизу<sup>137</sup> совершится, тогда постараюсь его Вам выцарапать. Как Ваше здоровье? Я совершенно замучена работой на Сельхозвыставке. Всего хорошего.*

*3/IV.*

<sup>136</sup> Рік було визначено за поштовим штемпелем. Поштова картка: «Астрахань / Свердловла 79 / Обл. Картинная Галлерей / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва -1, Садово-Кудринская 6 кв.1, Е. Сахновская».

<sup>137</sup> «Изобразительное искусство» – радянське спеціалізоване видавництво. Засноване 1930 року в Москві. До 1938, а також у період 1953–1963 років називалося «ИЗОГИЗ». Випускало художню образотворчу продукцію, монографії, книги, підручники і навчальні посібники з образотворчого мистецтва, плакати, поштові листівки, праці Академії мистецтв СРСР.

Лист № 11

(8 травня 1953 року, Москва)

*Многоуважаемый Стефан Андреевич,*

*Во-первых, получили ли мое письмо или открытку насчет офорта Дерезуса? Во-вторых, насчет Львовской литографии — она у меня называлась — «Косая цимчка» (с левой стороны уходящий человек, а справа дети у подвезда). Если о ней идет речь, то она у меня должна быть. Пожалуйста, черкните несколько слов, чтобы уточнить, какая Львовская, и я Вам немедленно вышлю.*

*Я все еще «страдаю» на Сельхозвыставке, перешла в другой павильон, но и там не лучше — девяносто процентов времени уходит на поездки туда и на «согласование».*

*Очень мечтаю летом поработать по Москве, если получу разрешение на зарисовки (в прошлом году никому не дали).*

*Тюже кручусь, как белка в колесе, и с такими же примерно результатами, тюже устаю до бесчувствия.*

*Мама и я шлем Вам привет и желаем здоровья. Когда будет полегче, напишите о себе.*

*Всего хорошего.*

*P.S. Отвечаю директору на Ваше имя, т. к. не могла разобрать его фамилию.*

[Підпис Сахновської]

8-V-53.

Лист № 1

(17 травня 1953 року, Москва)

*Стефан Андреевич, посылаю одновременно 7 оттисков Львова и 15 Киева. Киевские оттиски, за исключением нескольких, — драк, который посылаю лично Вам для коллекции. Вообще, в Киевской серии много дрянн — на этой серии я училась делать литографию.*

*О том, чтобы Вы у меня приобретали, не может быть и речи – все, что Вам нужно, с удовольствием подарю в знак большой моей признательности Вам за «моральную поддержку».*

*Очень мне горько от Вашего упрека насчет Москвы, тем более, что он адресован всем художникам. Ваш упрек объясняется непониманием, в каком мы (во всяком случае, большинстве) положении. У меня же все еще осложняется тем, что вообще не могу никуда ехать работать, т. к. маме 77 лет и оставить ее совершенно одну слишком страшно.*

*Весь этот год работаю буквально без единого дня отдыха и целыми днями – т. е. с утра до 2-3-х ночи. При этом не знаю, смогу ли в результате такой работы позволить себе роскошь – 2–3 мес. поработать «для себя».*

*Очень Вас прошу подтвердить получение бандероли, т. к. посылаю просто заказной и беспокоюсь, дойдет ли.*

*Во-вторых, в случае, если Галерея у меня что-нибудь приобретет, прошу прислать мне официальную бумажку, т. к. собираюсь хлопотать о пенсии, а я такая растяпа, что у меня очень мало бумажек, подтверждающих стаж и квалификацию.*

*Работы приобретены большинством Музеев СССР и за границей, а доказательств этому нет.*

*Почему ничего не пишете о своем здоровье, как это понимать – стало лучше или хуже?*

*Всего, всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*17/V.53*

Лист № 13

(20 червня 1953 року, Москва – Астрахань)<sup>138</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич! Во-первых, от души желаю Вам отдохнуть как следует и хоть немного подправить*

<sup>138</sup> Рік було визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Астрахань / Свердловя 79 / Областная Картинная Галерея / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв. 1. Е. Сахновская».

здоровье и еще, чтобы там, куда Вы попадете, не было такого адского пекла, как у Вас в Астрахани и у нас в Москве.

Я до того страдаю в настоящую минуту от жары, что потеряла последнюю работоспособность.

Очень вымоталась в хлопотах по поводу получения пенсии. Инвалидность мне дали, а потом надо было собрать все данные по стажу и квалификации, не считая массы прочих бумажек. И вот, перерывая свои архивы, я натолкнулась на письмо, датированное 28-м годом, где предлагалось приобрести мои графи для Харьковской Карт. Галереи<sup>139</sup>, а подпись то Ваша!

Вот значит какое у нас с Вами старое знакомство. И еще нашла каталог выставки графики того же года, очевидно Вами организованной!

С очень большим удовольствием дарю Вам все, что Вы отобрали, т. е., помимо моего к Вам отношения, меня радует, что нашлся человек, которому нужны мои работы, а таких очень немного.

Насчет Курска думаю, что ничего из этого не выйдет, не стоить на это затрачивать энергию.

За приобретение вещей, присылку фото очень благодарна и буду не менее благодарна, если пришлете каталог (это тонкий намек). Я так оторвалась от Украины, что совсем не знаю, кто там еще работает в области графики – поэтому и интересуюсь каталогом.

Еще раз желаю удачного отдыха.

Всего хорошего, не забывайте и пишите хоть изредка.

Е. Сахновская

20/VJ.

---

<sup>139</sup> Напевно, мається на увазі Харківський художній музей – музей образотворчого мистецтва, один із найбільших в Україні, має значне зібрання творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва України, Росії та західних країн. 1933 року ГПУ сфабриковано справу про контрреволюційний блок музейників ХХМ, а провідних його співробітників репресовано. Серед репресованих – Ф. Шміт, П. Жолтовський, С. Таранушенко, О. Нікольська, О. Берладіна, В. Зуммер, Д. Гордєєв та ін.

Лист № 14

13 жовтня 1953 року, Москва – Київ)<sup>140</sup>

*Многоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Получила Ваше коротенькое письмо, в котором намер-  
дела так неразборчиво написан, что нельзя понять 147 или №  
7 или 14, а квартира 7. поэтому пишу несколько слов и жду  
Вашего подтверждения в получении этого письма.*

*Из Астрахани получила почемү-то каталог Талерен (ко-  
торый, кстати, с интересом просмотрела), но не получила ни  
каталога Выставки, ни работ, хотя они пишут, что все это  
высылается одновременно.*

*Почему ни они, ни Вы не упоминаете о приобретенных  
работах, или же это приобретение аннулировано?*

*Очень хочу знать, почему вы переехали в Киев и где соби-  
раетесь работать??*

*Прошу об этом написать.*

*Может быть, мне удастся в этом году побывать в Киеве.*

*За Вас очень рада, т. к. Киев во всех отношениях лучше  
Астрахани.*

*Привет, очень спешу.*

*Е. Сахновская*

*13/Х.*

Лист № 15

(8 листопада 1953 року)

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Меня даже волнует вопрос, как Вы устроились в Киеве в  
отношении работы, надеюсь на то, что, не имея перспектив*

---

<sup>140</sup> За поштовим штампелем нами було встановлено 1953 рік, а не 1956, як вказано у вихідних даних документа; крім того на конверті того-часна адреса С. Таранушенка. Конверт: «Киев / Старо-Заборская ул. / д. № 7 (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва -1, Садово-Кудринская б кв. 1 Е. Сахновская»

и обещаний, Вы не решились бы на такой рискованный шаг. Пожалуйста, держите меня в курсе Ваших дел.

Мои дела таковы – с июля ничего не зарабатываю, хотела сделать серию Новая Москва, но было столько препятствий – вроде беспросветных дождей в течение почти полутора месяцев, моих очередных болезней и проч., что удалось «родить» только две литографии, с которыми я вожусь до сих пор по причине уже ряда технических аварий. Хотелось сделать еще хотя бы две литографии по старым зарисовкам, но надо искать заработка, который, вероятно, смогу обрести только на Сельхозвыставке.

Все мечтаю приехать в Киев, чтобы попытаться получить работу по книге в укр. издательствах, но не знаю, удастся ли это в течение зимы, т. к. боюсь оставлять маму одну, особенно зимой, когда ей особенно трудно выходить из дому.

До чего мал мир – не успела я Вам написать последнее письмо, как приехала из Киева Ладущка Миляева<sup>141</sup>, которая работает в Укр. музее. Первым делом спросила ее, не знает ли она Вас. Она рассказала, что Вы приходили в Музей и дали ей свой адрес, так что даже до получения Вашего письма я уже уточнила Ваш адрес. Ладущку я прямо обожаю, такое это исключительное по совершенству существо. Все в ней меня поражает – и ум, и тонкость восприятия, и вкус, и понимание искусства, не говоря уже о душевных качествах. Поэтому очень рекомендую Вам это знакомство, невзирая на молодость и скромный пост, она может оказаться Вам полезной, т. к. знакомых у нее очень много, а главное все ее любят. Она не «топится» в том окружении, в какое попала на работе, и жаждет знакомства с культурными людьми.

---

<sup>141</sup> Миляева, Людмила Семеновна (1925) – український мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства (1988), професор (1991), дійсний член Національної академії мистецтв України (2000), заслужений діяч мистецтв України (1992). Професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури.



*От души желаю Вам хорошо «устроиться» – получить интересную работу, со временем тогда и квартирный вопрос утрясется.*

*На этом кончаю, т. к. на сегодняшний «свободный» день столько дел, что и за три дня их не переделать.*

*Всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*8/ХХ.-53*

Лист № 16

(18 листопада 1953 року, Москва – Київ)<sup>142</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, во-первых, очень расстроена Вашими заботами обо мне, но не менее расстроена тем положением, в котором Вы оказались в Киеве. А что будет, если это надолго??*

*Незвизрая на полное отсутствие кадров в этой области, была уверена, что устроиться Вам будет нелегко.*

*Без Вашего на это согласия напишу сегодня Ладушке – она в большой дружбе с Шовкуненко<sup>143</sup>, а у них связи с Комитетом. Из Астрахани получили каталог Выставки и оповещение, что вопрос с приобретением разрешится в ближайшее время.*

*Я Вам писала еще весной, что не верю в приобретение, т. к. знаю то положение, которое сложилось у нас, – все через закупочную комиссию, которая приобретает живопись в основном, а если графика и проскакивает, то тематическая и оригинальная, а не эстамп.*

*Умоляю, пока такое положение, не пытайтесь меня «просунуть», т. к. кроме унижения ничего не будет, а если бы и приобрели одну-две работы, все равно сит этим не будете.*

<sup>142</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 73 / Старо-Забарская ул. / № 7 (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв.1. Е. Сахновская».

<sup>143</sup> Шовкуненко, Олексій Олексійович (1884–1974) – український живописець, графік, аквареліст, педагог; майстер пейзажу і портрета.

*Для меня гораздо дороже Ваше отношение ко мне, чем те деньги, которые я могла бы получить.*

*Скоро (по крайней мере, обещают) подставлю свою шею под ярмо Сельхозвыставки. Это значит: шрифты, орнаменты, наклейка фото и т. д. Сейчас в стадии организации «Комбинат графики» при Худ. Фонде, там якобы нас должны будут обеспечить работой, конечно не более интересной, чем на Сельхозвыставке.*

*Через несколько дней закончу вторую литографию и попробую понести в Изогиз (не сомневаюсь, что для тиража не возьмут). Тогда там же выясню и на счет офорта Дерезуса. Не очень рассчитываю его Вам откопать, т. к. там сидит такая стерва, которая уже раз советовала мне написать Вам, что офорта нет, хотя она и сама этого не знает.*

*Адрес мой, конечно можно давать кому угодно. А кто сидит из моих друзей в закупочной, предполагаю, что так Вы можете именовать только Касьяна<sup>144</sup>.*

*Всего, всего хорошего.*

*PS. Подумала и решила без Вашего разрешения не писать Ладушке. Если вы не возражаете, то напишу ей, а она поговорит, с кем возможно, так что это не поставит Вас в неловкое положение.*

*18/ХЛ.*

[Підпис Сахновської]

---

<sup>144</sup> Касіян Василь Ілліч (1896–1976) – український радянський художник, графік, народний художник СРСР, професор Київського художнього інституту, Герой Соціалістичної Праці. За творче життя створив близько 10 тисяч робіт: гравюр, офортів, ілюстрацій до творів класиків літератури. Твори Касіяна зберігаються в Національному художньому музеї та інших музеях України.

(9 грудня 1953 року, Москва – Київ)<sup>145</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, во-первых, поздравляю с обретенным ярмом. Мне очень обидно, что Вы не попали в Укр. Музей или где-то по линии изобразительного искусства, но все же рада, что Вы устроились, т. к. очень мне за Вас страшно было.*

*Пишу Вам и слушаю одновременно Оксану Петрусенко<sup>146</sup>, ничто меня так не трогает, как укр. песни. И сейчас так «защемило», и так захотелось на Украину...*

*Как же Вам на новом месте? Где помещается Музей, в ограде Софии? Не знаете ли вы, работает ли еще в Академии Архит. Врона Иван Иванович?<sup>147</sup> Я о нем давно ничего не знаю, а последние сведения были, что он болел. Если бы встретились с ним, пожалуйста, передайте от меня привет.*

*Если Вам так и не прислали каталога из Астрахани (ну и хамство), то могу Вам послать свой; просмотрела его с интересом, удивилась, как мало на Украине новых графиков, все почти старички, составлен очень культурно, а вот обложка страшная.*

*Насчет Вашей Выставки, – к сожалению, ничего из упомянутого Вами у меня нет и сделать ничего кроме храма в Коломенском и нельзя, т. к. разрешения на зарисовки в центре города не дают.*

*Кончила, наконец, свои две литографии, получились довольно хорошо, и мне хочется Вам их послать, но для этого*

---

<sup>145</sup> Рік визначений за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 73 / Старо-Забарская ул. / № 7 (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская 6 кв.1. Е. Сахновская».

<sup>146</sup> Петрусенко, Оксана Андріївна (1900–1940) – українська оперна співачка (лірико-драматичне сопрано). Одна з найкращих виконавиць українських народних пісень і романсів. Заслужена артистка УРСР. Кавалер ордена «Знак Пошани» (1936). Народна артистка УРСР (1939).

<sup>147</sup> Врона, Іван Іванович (1887–1970) – мистецтвознавець, критик, художник. Член Спілки художників УРСР. Заслужений працівник культури УРСР (1968).

надо тиснуть еще раз пробы, т. к. от первой получила только по одному хорошему оттиску, а скверные оттиски посылаю не охота.

П. к. работа на Сельхозвыставке все оттягивается и вероятно начнется по-настоящему только весной, мечтала еще несколько литографий по Московским и Сталинградским материалам.

Напишите свой служебный адрес, т. к., если это удобно, лучше посылать бандероль на Учреждение (имею в виду свои лито – Вам в подарок).

Привет Вам от меня и мамы.

9/ХХХ.

[Підпис Сахновської]

Лист № 18

(26 березня 1954 року, Москва – Київ)<sup>148</sup>

Дорогой Стефан Андреевич, только что получила Ваше письмо и немедленно отвечаю, как видите, совесть замучила.

Письмом Вашим не только тронута, но и очень «ржала» над наставлениями, как себя держать с покупателями. Это Вы здорово во мне подметили, – черта, из-за которой я сижу без работы и без денег.

Теперь о наших новостях. Вдруг начался ужасный «бум» по поводу эстампа. Всяческие заседания и собрания, дабы выяснить причину падения эстампа, проходили по Союзу и даже стоят на обсуждении Академии художеств. Началась возня в организациях, кому «ведать надлежит», даже гос. закупочная комиссия отобрала для закупки, но этому делу уже месяца два, а у них все нет времени из отобранных закупить.

При фонде организован Графический Комбинат, где имеется цех эстампа. Они тоже «отбырали», но не для закупки.

<sup>148</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 73 / Старо-Забарская ул. / № 7 (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская б кв. 1. Е. Сахновская».

а для «реализации», которая должна осуществиться через Салон, который все открывается, но никак не откроется. Они не должны печатать малыми тиражами и распространять, но на мои вопросы, когда же это будет, – следовало совершенно нечленораздельное молчание.

Дотоле безмятежно спавший Изогиз тоже зашевелился, в общем и туда я «снесла» штук 8 эстампов! Обещано посмотреть на Редсовете и сообщить результаты. Пока что я отдала почти все, что у меня было, потратила время и бумагу на паспарту и, по правде, совершенно не верю в реальность этой шумихи.

Очень иронически прозвучало для меня описание деятельности Сытина<sup>149</sup> в области лубка, которое недавно вычитала в воспоминаниях Телешова<sup>150</sup>. Вот бы нам вместо всех наших организаций не одного Сытина, а его половинку, и все мы были бы сыты. К сожалению, надо признать, что нет у нас людей, которые могли бы двинуть такое нужное и полезное дело.

Последнее время я до того нервничала из-за своего материального положения, что «запорол» подряд две литографии. Сегодня настроение поднялось, т. к. получила работу (обещанную еще в ноябре пр. года) на Сельхозвыставке. Правда, не очень представляю, как я ее вытянну, т. к. у меня почти непрерывные припадки радикулита и никакие средства больше мне не помогают. Работа же связана с бесконечными поездками на Выставку и физически тяжелая.

---

<sup>149</sup> Мабуть мається на увазі Ситін, Петро Васильович (1885–1968) – історик, краєзнавець, знавець Москви. Доктор історичних наук, директор Московського комунального музею (Музею історії та реконструкції Москви), педагог.

<sup>150</sup> Телешов, Микола Дмитрович (1867–1957) – російський радянський письменник, поет, організатор відомого гуртка московських письменників «Среда» (укр. «Середя») (1899–1916); заслужений діяч мистецтв РРФСР (1938). В історію російської літератури М.Д. Телешов увійшов, в першу чергу, як ініціатор «Телешовських серед» і автор мемуарної книги «Записки письменника».

*Кроме этой должна получить работу из Киева по детской игрушке (ведутся переговоры).*

*На обсуждении Выставки станковой графики Бескин меня ругал — сказал, что работы слабее прежних. Думаю, что он прав. Но все-таки Вам я их покажу, как только отпечатает. Когда это будет, не знаю, т. к. сейчас на это совсем нет времени.*

*Всего, всего хорошего. Мне кажется, что в Киеве Вы себя чувствуете, как рыба в воде, и этому очень радуюсь, — если это так?*

*Привет от мамы. Не забывайте и пишите о себе, Киеве и Киевских новостях.*

*26/777.*

*[Підпис Сахновської]*

Лист № 19

(26 квітня 1954 року, Москва – Київ)<sup>151</sup>.

*Дорогой Стефан Андреевич, как всегда очень спешу (надо донести работу и дать сегодня на жюри Женской Выставки).*

*Пишу несколько слов в ответ на Ваше последнее письмо. Я только что была в Комбинате Графики и спросила, можно ли оформить через них продажу для Тридиной. Оформить, конечно, можно, т. к. для этого они в сущности и существуют, но берут они себе 25% комиссионных. Если увидите Тридину<sup>152</sup>, то скажите ей, пожалуйста, об этом, может быть это ее устроит, хотя мало надеюсь. Можно оформить (вероятно) и через Киев. худож.-производственные мастерские (Челюскин-*

<sup>151</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 73 / Старо-Забарская ул. № 7 / (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская 6 / кв. 1. Е. Сахновская».

<sup>152</sup> Можливо, мається на увазі Грідіна, Марія Федорівна (1900 – після 1973 р.) – джерелознавець, фахівець бібліотечної справи, авторка і співавторка низки бібліографічних праць з питань архітектури і містобудування. Директор Наукової бібліотеки Академії архітектури УРСР.

цев – Костельная, 12). Там директор Покрас. Они по распоряжению из Москвы в прошлом году оформляли мне договор с Киев. Выставкой детской игрушки Минист. Просвещ. и обещали и в этом году оформить. Мне приятельница писала, что в этом году с моск. художн. Карлова<sup>153</sup> они взяли только 12%, но я что-то сомневаюсь, т. к. это уже такса 20–25%.

У меня удача: Гос. закупочная комиссия приобрела 2 листа Московских по 400 руб., и в Комбинате Трафики продано 3 листа по 200 руб. Если бы еще и Тридина купила, было бы совсем роскошно.

У нас холод, снег, дождь и проч. дрянь. Мотаясь на Сельхозвыставку, приезжаю с ног до головы в грязи.

Привет. [Підпис Сахновської]

26/IV. Пишите Москва К-1

Астрахань даже не изволила ответить на письмо!

Вот ханы!!

Лист № 20

(20 червня 1954 року, Москва – Київ)<sup>154</sup>

Дорогой Стефан Андреевич, мое молчание (очень длительное) объясняется не только ужасной занятостью, но, главным образом, тем, что мне очень стыдно не выполнить вторую Вашу просьбу и я боюсь, что Вы не поверите, что я честно искала «Искусство»<sup>155</sup> и не нашла... Сделала специальный «выезд в город», обошла все самые большие книжные магазины, и всюду один ответ, что «Искусства» у них вообще не

<sup>153</sup> Карлов, Георгій Миколайович (1905–1991) – художник-ілюстратор, заслужений діяч мистецтва (1944).

<sup>154</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Заказное. Киев 73 / Старо-Забарская ул. / № 7 (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1. Е. Сахновская».

<sup>155</sup> «Искусство» – журнал, присвячений сучасному мистецтву в Росії і за кордоном. Видається з 1933 року.



бывает. В одном киоске (только в одном) видела «Искусство» за этот год № 2, так что рассчитывать на киоски совсем не приходится. Спрашивала у букинистов и спрашивала у знакомых художников, последние, так же, как и я, сего журнала «не употребляют», а у букинистов не нашла. Написала своему очень давнему приятелю искусствоведу в Ленинград с просьбой поискать там, а он почему-то не отвечает, хотя и очень обязательный человек. Вот и не писала Вам, т. к. поджидала его ответ.

Я все еще не развязалась с Сельхозвыставкой – все еще бесконечно переделывается, заменяется и т. д. Боюсь, что эта деятельность может затянуться до самого открытия, и тем самым сорвется возможность поработать для себя.

Постарайтесь достать «переписку Крамского<sup>156</sup>» («Искусство» 53 г.), если еще не читали. Там есть одно письмо, которое я восприняла так, будто это я писала, хотя с Крамским себя и не равняю. Оказывается, что «воплъ души» может быть одинаковым через 80 с лишком лет.

У нас невероятная для Москвы жара – 31°. Чувствую себя как рыба, вытасенная из воды.

Вкладываю резолюцию нашего общего собрания, – Вам вероятно будет интересно. Увы, стенограмму мне так и не удалось прочитать, т. к. имевшиеся 3 экземпляра разобрали: в Правду<sup>157</sup>, в ЦК и в Оргкомитет, а Моссх (Московская организация Союза советских художников. – О. С.) остался без стенограммы.

Привет, пишите и не считайтесь со мной письмами, – очень у меня трудное лето и совсем я выдохлась. Привет.

20/VJ. [Підпис Сахновської]

<sup>156</sup> Крамської Іван Миколайович – російський художник-портретист українського походження, теоретик образотворчого мистецтва, засновник Артілі художників (1865), один з організаторів та керівник Товариства пересувних виставок (1870), академік живопису.

<sup>157</sup> «Правда» – газета, щоденний центральний орган партії більшовиків.

(30 серпня 1954 року, Москва – Київ)<sup>158</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич,*

*Я еще жива, хотя совершенный труп. Такого трудного лета, кажется, за всю жизнь у меня не было.*

*Не успела разделаться с Выставкой, как получила заказ на 3 литографии. Т. к. это тоже Выставка, то меня страшно торопили и договор был подписан с условием сдачи готовых вещей до 10 августа. Конечно, как всегда начались бесконечные замечания и переделки, так что пока что я сделала только 2 литографии и питаю тайную надежду, что может, даст бог, 3-ю зарежет главный архитектор выставки и что делать ее не придется.*

*Сейчас у меня на очереди детская игра для Киева, от которой не удалось отвертеться, а в конце сентября (если доживу) надеюсь выехать в Цхалтубу<sup>159</sup>.*

*Как это ужасно, что у нас – художников всегда все наваливается сразу и всегда на лето. Деньги я заработала, а для себя ровно ничего не сделала. Пишу Вам вот по какому поводу (без этого повода, наверно, не скоро бы собралась), мне кажется, почти наверно, удалось достать «Искусство» – ездила туда (в из-во) сегодня, но конечно не застала то лицо, которое обещало дать этот №.*

*Дело в том, что я потеряла Ваше письмо и поэтому не совсем уверена, что правильно просила добыть мне № 4<sup>160</sup> за 53 г. Вообще, откладывать этого дела я не могу (не удобно) и возьму № 2, но буду ждать Вашего письма с подтверждением. Если нужен не 2-й, а третий номер, постараюсь обменять.*

*И еще напишите, на какой адрес Вам посылать.*

<sup>158</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 73 / Старо-Забарская 7 / (до моста) / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К - 1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1. Е. Сахновская».

<sup>159</sup> Цхалтубо – місто в Імеретії, західна Грузія, адміністративний центр Цхалтубського муніципалітету.

<sup>160</sup> «№ 2» перекреслено червоним олівцем і виправлено на «4».

*Вкладываю открытку своего Ленинградского приятеля, где он с большим опозданием отвечает по поводу моей просьбы добыть «Искусство».*

*Был у меня (давно) Литошенко. На редкость милый человек, мне даже жалко, что живет он не в Москве, а в Курске.*

*Как Вы поживаете и почему мне ничего не пишете???*

*Была 2 раза в Москве проездом Ладушка Миляева, это, как Вам известно, для меня большая радость, но видела ее очень мельком, все из-за отсутствия у меня времени.*

*Итак, жду письма и вообще прошу не забывать.*

*Всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*30/VJJJ.*

Лист № 21а М. Фишелева

8 серпня 1954 року (Додаток до листа № 21 О. Сахновської)<sup>161</sup>

*8/VJJJ-54*

*Дорогие друзья!*

*Отвечаю кратко и с запозданием, т. к. в хлопотливой обстановке сборов к отъезду на юг (отпуск троих, вместе билеты и пр.), не мог сосредоточиться.*

*Находимся в Косте. Хотя это маленькое и шумное курортное место, но рассчитываем здесь подремонтироваться. Насили нам устроили комнату у частного лица. Снабжение здесь хорошее.*

*Совершенно потрясен местным заповедником – романтическим, девственным лесом в горах. Собираемся на озеро «Рица»<sup>162</sup>.*

<sup>161</sup> Поштова картка: «Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв.1 / Е.Б. Сахновской / с 1 сентября 1954 г.: / Ленинград, ул. Желябова / д. 2 кв. 12 / М. Фишелев».

<sup>162</sup> Рица – гірське озеро на Західному Кавказі. Найбільше озеро Абхазії.

*Шлем Вам солнечный, южный привет от самого синего моря.*

*Ваш МФ<sup>163</sup>*

*Р.С. Журнал «Искусство» – издание подписное, и отдельные номера в магазинах (ни в каких) не продаются.*

Лист № 22

(19 вересня 1954 року, Москва – Київ)<sup>164</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич,*

*Одновременно посылаю заказной бандеролью № 4 «Искусство». Денег, пожалуйста, мне не посылайте, – это подарок (я разбогатела).*

*Боюсь верить, но, кажется, 29-го еду в Цхалтубо. До этого должна успеть отпечатать одну пробу и один тираж. Хотела вложить Вам 2 законченных листа по Сельхозвыставке, но пришлось бы резать в самый край рисунка – пожалела, а упаковывать 2-ую бандероль нет времени. По приезде надеюсь, в конце концов, отпечатать те прошлогодние и послать все сразу.*

*Получила милое письмо от Литюшенко, а ответить нет времени, будете писать ему, сообщите.*

*Привет, не забывайте и пишите.*

*Желаю здоровья. Е. Сахновская  
19/XX.*

<sup>163</sup> Фішелев, Михайло Давидович (1895–1975) – мистецтвознавець, колекціонер, бібліофіл.

<sup>164</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем, місяць жовтень, зазначений у вихідних даних документа, змінений нами на вересень, згідно з листом. Поштова картка: «Киев 34 / Рейтарская 17 кв 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв 1 / Сахновская».

Лист № 23

(11 жовтня 1954 року, Цхалтубо – Київ)<sup>165</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, получила Ваше письмо в Цхалтубу. Я Вам писала одновременно с Бандералью. Повторяю – «Искусство» Вам в подарок, денег не посылайте.*

*Цхалтуба встретила нас проливным дождем (всегда так бывает, когда не берешь с собой калош и зонта). Курсовку получали с боем, в течение трех дней (у меня, кажется, выломано 3 ребра).*

*Наплыв сюда в этом году невероятный – всюду сплошные «очереди», даже на «до востребования» надо простоять часа 1<sup>1</sup>/<sub>2</sub>. А места тут красивые и даже очень, можно было бы чудесно побродить, если бы было время, а оно занято процедурами так, что вздохнуть некогда. 28-го буду в Москве. Пишите туда. Если у Вас есть фото «полковой канцелярии», – пришлите, если без хлопот (это только любопытство).*

*Привет.*

*Е. Сахновская*

*11/Х.*

Лист № 24

(9 листопада 1954 року, Москва – Київ)<sup>166</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Конечно, в Цхалтубе я не только не отдохнула, а наоборот «развезло» меня еще хуже и теперь очень трудно наладиться на рабочее состояние. Надеюсь на то, что в даль-*

---

<sup>165</sup> Рік визначено за поштовим штампелем. Поштова картка: «Киев 34 / Рейтарская 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Цхалтубо до востребования / Сахновской».

<sup>166</sup> Рік визначено за поштовим штампелем; нами було змінено число на 9 листопада з 8 листопада. Конверт: «Заказное Киев 34 / Рейтарская 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

нейшем даст себя знать лечение и что хоть на время я буду избавлена от радикулита. И все-таки я не жалею, что съездила в Ичалтубу – светлое воспоминание осталось от природы (очень дикой) и от чудесного воздуха.

К сожалению, мне совсем не удалось там познакомиться (что я больше всего люблю), т. к. все время было занято лечебными процедурами и бесконечными очередями по всякому поводу (к врачу, за талонами на ванны, самими ваннами, на почте и т. д., и т. д.).

Погода там была чудесная, последнее время до 30°, а приехала на холод и сырость и, конечно, немедленно простудилась.

В Москве навалились на меня всякие гнусные дела, в основном хозяйственного порядка. Сейчас надо делать наново литографию по Сельхозвыставке, которую мне перед самым отъездом уже на корректуре «запорол» печатник (перетравил до невозможности два камня). За эту литографию аванс давно сведен, так что при всем нежелании придется над ней работать.

В Москве ожидала меня большая радость – Выставка Коненкова<sup>167</sup>. Была несколько раз – впечатление потрясающее. Зная его только в отдельных вещах, я не представляла себе всю силу этого таланта, если не гения. Самое удивительное то, что в 80 лет он не только невероятно много работает, но делает за последние годы чуть ли не лучшие вещи, во всяком случае, несомненно, что он еще идет вперед. Я что-то не припомню такого явления во всей мировой истории искусств. А Вы?

На счет ex-libris'a<sup>168</sup>: все горе в том, что гравировать я больше не могу и не уверена в том, что смогу (из-за зрения) сделать такую мелкую вещь в литографии. Кроме того, очень

---

<sup>167</sup> Коненков, Сергій Тимофійович (1874–1971) – російський радянський скульптор.

<sup>168</sup> Екслібрис (лат. ex libris – «із книжок») – книжковий знак, невелика художньо виконана етикетка, де зазначається, кому належить книжка.

сложен вопрос с печатью в литографии – сделать могут только в Моссоховской литограф. мастерской, но там у нас «разрешено» только 10–12 оттисков, перевод на другие камни и печать тиража в другой какой-нибудь литографии и сложное дело, и, кроме того, будет дорого стоить.

Вчера меня просил сделать кн. знак для писателя Злобина<sup>169</sup> один мой большой друг, который, являясь «начальством», обеспечивал меня все последние годы работой. Я ему изложила все эти трудности, но т. к. книжный знак ему нужен до зарезу (он большой и старый приятель Злобина), то он просил сделать пока хотя бы рисунок, а он дальше подумает, как выйти из положения с печатью. Если он изобретет что-нибудь в этом отношении, то, конечно, с удовольствием постараюсь сделать и для Вас. Говорю «постараюсь», т. к. ведь лет 25, как я их не делала, и не уверена, что получится.

Очень меня интересует вопрос Вашего бытового устройства. Есть ли надежда на получение комнаты по работе? Во сколько обходится теперешняя комната? Учитывая оклады музейных работников, представляю себе, что Вы сидите на пище св. Антония. Да?

Ладушка Милыева написала книжечку о Трутовском<sup>170</sup>, хотя она и унылица, но все же у Вас больше оснований для выпуска печатных трудов. Над чем сейчас работаете?

За фото очень благодарю.

Привет и пожелания

Е. Сахновская

P.S. Хорошо, что я перестала рисковать и писать письма по-украински, а то бы Вы смеялись надо мной еще больше, чем над Литошенко.

Есть роскошные новости: все секретари Оргкомитета сняты за бытовое разложение и за использование служебного

<sup>169</sup> Злобин, Степан Павлович (1903–1965) – російський радянський письменник.

<sup>170</sup> Мається на увазі видання: Міляєва Л. К. О. Трутовський. Нарис про життя та творчість. Київ: Мистецтво, 1955.

положения в личных целях. Ходят упорные слухи, что Ал. Герасимов<sup>171</sup> не то сам покидает Оргкомитет, не то его попросили это сделать! Пока назначены в качестве секретарей – Гапоненко<sup>172</sup> (хороший художник и честнейший человек) и график Жуков<sup>173</sup> (о котором ни за, ни против ничего не могу сказать).

Была на юбилейной укр. Выставке. Рвалась туда, главным образом, потому, что надеялась еще раз посмотреть чудесные старые портреты, которые помню по Музею Тарновского в Чернигове<sup>174</sup>. Этих вещей на Выставке не было. Не знаете ли Вы, сохранились ли они вообще?

Выставка в целом произвела печальное впечатление. Особенно огорчилась за Яблонскую, которая явно деградирует. С удовольствием посмотрела только Мурашко.

Еще раз всего хорошего.

9/ХТ. [Підпис Сахновської]

За такое длинное письмо мне следует с Вас два.

---

<sup>171</sup> Герасимов, Олександр Михайлович (1881, за іншими даними, 1880–1963) – російський і радянський живописець, архітектор і теоретик мистецтва, педагог, професор. Доктор мистецтвознавства (1951). Перший президент Академії мистецтв СРСР (1947–1957).

<sup>172</sup> Гапоненко, Тарас Гуорович (1906–1993) – радянський живописець. Народний художник СРСР (1976).

<sup>173</sup> Жуков, Микола Миколайович (1908–1973) – радянський графік і ілюстратор. Художній керівник Студії військових художників імені М.Б. Грекова (1943–1973).

<sup>174</sup> Нині Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського – державний обласний музей у м. Чернігові; один із найдавніших історичних музеїв держави.



(17 грудня 1954 року, Москва – Київ)<sup>175</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, очень хочу, чтобы это письмо пришло в самый день Вашего рождения и чтобы тем самым я могла принять участие в знаменательной дате.*

*Поздравляю и от души желаю еще многих лет плодотворной работы, а жизни спокойной и более легкой, чем до сих пор; и кажется больше всего я Вам желаю получить комнату, т. к. очень ясно себе представляю все, что с этим связано. Конечно, в тайниках души, больше всего я бы хотела, чтобы Вы перешли на работу в области изобразительного искусства, не из корыстных помыслов, а потому, что Вы настоящий друг художников, и если бы Вам развязали руки, могли бы очень много полезного сделать в этой области. Э, да что говорить!*

*Сейчас очень болезненно переживаю очередную смену руководства в Трафаретном Камбинате, который должен обеспечивать нас работой. Был там очень приличный человек – искусствовед Йо[ф]фе<sup>176</sup>, так его почему-то сняли, а назначили бывшую мою приятельницу художницу, которую я знаю как «облупленную» и знаю, что она все там развалит. Смену руководства уже испытала на своей шкуре – заставили переделывать то, что было уже принято и утверждено всеми инстанциями.*

*Итак, над 3-мя маленькими литографиями я работала почти полгода, вернее не работала, а без конца переделывала – может на всю жизнь отбить охоту к творческим заказам!*

*Самое печальное это то, что не могу Вас поздравить книжным знаком. Дело в том, что, как оказалось, в нашей Моссоховской мастерской не разрешено делать на камнях и пе-*

---

<sup>175</sup> Рік встановлено за поштовим штемпелем. Конверт: «Заказное Киев 34 / Рейтарская 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

<sup>176</sup> Юффе, Єремія Ісаєвич (1891–1947) – радянський музикознавець і мистецтвознавець, теоретик синтезу мистецтв.

читать ни одного слова. Я начала рисовать ex-libris для Ст. Злобина<sup>177</sup> и просила печатника приготовить камень, когда это дело выяснилось (запрещение), моему «шефу» пришлось в спешном порядке искать гравера, который и сотворил кн. знак по своему рисунку (было неудобно подсовывать мой рисунок). Вот как обстоит дело, и ничего и не придумаешь, т. к. сделать кн. знак без надписи никак нельзя.

Большое спасибо за фото, они мне действительно доставили большое удовольствие. Я была уверена, что эти фото у меня есть, и была очень огорчена, когда, перерыв все, так и не нашла, а нашла только целую коллекцию портретов Родзянко<sup>178</sup>.

На «большую» тему мы с Вами поговорили при свидании, могу сказать, что для меня она тоже большая и особенно больно то, что, приезжая в Киев, я совсем не слышу укр. речи. Писать по-украински сейчас совсем не могу — не хватает слов, а главное то, что, хотя прежде я не только хорошо говорила, но и думала по-украински, — я никогда не учила правописания и поэтому и прежде писала с невероятными ошибками. Вот я и не хочу позориться перед Вами. С разговорной же речью дело обстоит не так уже плохо — стоит попасть на село или приехать «Лововцям», как я начинаю говорить совершенно свободно и испытываю при этом неизъяснимое удовольствие. Буду рада, если Вы будете писать мне по-украински.

Еще раз всего, всего хорошего, дорогой Стефан Андреевич.  
Пишите, не забывайте.

Е. Сахновская

17 декабря

Единственное, что могу Вам «подарить» по случаю юбилейного дня рождения, — это последние злосчастные либр по ВСХВ<sup>179</sup>. Пошлю их Вам завтра одновременно с этим письмом — бандералью.

<sup>177</sup> Див. виноску № 168.

<sup>178</sup> Родзянко, Михайло Володимирович (1859–1924) – голова IV Державної думи Російської імперії.

<sup>179</sup> Всесоюзная сельскохозяйственная выставка.

(6 травня 1955 року, Москва – Київ)<sup>180</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, очень виновата перед Вами, но вот только сейчас (почти через месяц) могу ответить на Ваше письмо. Раньше молчала по тем же причинам, что и Вы, – ничего интересного, а настроение очень кислое.*

*Последнее время (2 1/2 месяца) работала на Сельхозвыставке (сдала работу только вчера). Это та же работа, которую делаю уже 3-й год подряд, но если в прошлом делала ее 4–5 месяцев, то в этом году пришлось делать в два раза быстрее – в основном за счет недосыпания.*

*Эта бурная деятельность совпала с болезнью мамы, из-за которой я очень наволновалась и окончательно сбилась с ног. Можете себе представить, в каком я сейчас роскошном состоянии!*

*А главное, ринулись все мои надежды поработать где-нибудь вне Москвы в этом году. Материально для этого сейчас есть возможность, но не могу оставить маму одну – ей недавно исполнилось 79! и «сдаёт» она с каждым днем. Сейчас вся Москва сходит с ума, чтобы попасть на Дрезденскую галерею<sup>181</sup>, в основном конечно потому, что попасть туда более чем трудно. МОССХ'у дают билеты, кажется раз в неделю. Мне обещано, что попаду на следующей неделе и что даже может быть удастся устроить и второе посещение! Из того, что мне удалось посмотреть раньше в Кабинете Травюр, были изумительные рисунки итальянцев, а голландцы и в Москве были очень (сравнительно) слабенькие. Французов нам не показали, несмотря на обещание.*

---

<sup>180</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 34 / Рейтарская 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

<sup>181</sup> Тимчасову виставку картин Дрезденської галереї, що були вивезені до Радянського Союзу після капітуляції рейху, було відкрито в березні 1955 року в Москві, в Музеї образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР, усі картини було передано Уряду Німецької Демократичної Республіки.

*Живопись я видела 2 раза, но тогда было показано очень немного, но зато такие перлы, после которых неделю ходишь, как пьяная. Меня потрясли в таком порядке: Вермейер<sup>182</sup>, Веронез [е]<sup>183</sup>, Рембрант<sup>184</sup> – Саския в шляпе, Веласкес<sup>185</sup>. К Сикстинской<sup>186</sup> осталась равнодушна.*

*Польской Выставки у нас не было, во всяком случае, последние годы.*

*Звонил мне на днях Врона, который приехал сюда в командировку по делам Союза!? Я в недоумении, при чем он и Союз. Впрочем об этом узнаю от него лично, т. к. должен зайти.*

*Как Вам работается в Академии?*

*Как квартирный вопрос?*

*Следующий раз напишу подробнее и о наших делах, а сегодня так устала, что на этом заканчиваю.*

*Желаю здоровья и хорошего настроения.*

*Не забывайте.*

*Е. Сахновская*

*6/V.*

---

<sup>182</sup> Ян Вермее́р (Верме́ер Делфтський, 1632–1675) – нідерландський художник-живописець, майстер побутового живопису і жанрового портрета.

<sup>183</sup> Паоло Веронезе (справжнє ім'я – Паоло Кальярі; 1528–1588) – італійський художник епохи пізнього Ренесансу, представник Венеціанської школи.

<sup>184</sup> Рембрандт Гармензон ван Рейн (1606 або 1607–1669) – нідерландський художник, гравер, великий майстер світлотіні, визначний представник золотого століття голландського живопису. Мається на увазі «Портрет молодої Саскії ван Уйленбург» (1633).

<sup>185</sup> Дієго Веласкес (1599–1660) – іспанський художник, представник мадридської школи часів золотого століття іспанського живопису, придворний живописець короля Філіпа IV.

<sup>186</sup> «Сикстинська мадонна» (італ. *Madonna Sistina*) – картина Рафаеля, яка з 1754 року перебуває в Галереї старих майстрів у Дрездені. Належить до числа загальноновизнаних вершин Високого Відродження.

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Страшно давно ничего о Вас не знаю! Почему Вы меня так забыли?*

*Летом видела Дерезуца и накинулась на него – как это вышло, что Вас «пустили» с изобразительного фронта. Он на это промывчал что-то нечленораздельное, а потом сообщил, что Вас приняли в Союз художников и дали 2-х месячную путевку в дом отдыха. Правда ли это?*

*Дерезуц произвел на нас ужасное впечатление – был сильно пьян и, как сам сказал, опух от пьянства.*

*Не помню, когда писала Вам последний раз, вероятно это было до работы на Сельхозвыставке, где я трудилась в поте лица до июля месяца. Надеялась остальную часть лета использовать для работы по Москве, но эти благие порывы дали очень мизерные результаты. Дело в том, что это лето был невероятный съезд в Москву всех моих друзей и знакомых, конечно из-за Дрезденской галереи. Это обстоятельство все время выбивало из работы. Сейчас труджусь в литографии – делаю на камнях то, что удалось зарисовать летом.*

*Чувствую себя более чем плохо – дает себя знать то, что 3 года фактически совершенно не отдыхала.*

*Очень радостным для меня был приезд из Львова Плирина Романа Николаевича<sup>189</sup>. Я ему много о Вас говорила. Если при-*

---

<sup>187</sup> Дату було змінено на 8 листопада, у вихідних даних документа зазначається 10 листопада.

<sup>188</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем; число було уточнено нами також за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 34 / Рейтарская ул. / 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

<sup>189</sup> Турин, Роман Миколайович (1900–1979) – живописець, графік, педагог, організатор мистецького життя у Львові, мистецького авангардистського угруповання Artes (1929–1935). Перший дослідник творчого спадку художника-самоука Никифора Дровняка.

*деяться Вам быть во Львове, обязательно с ним познакомьтесь, — он умен, культурен, бесконечно остроумен и настоящий украинец.*

*Пожалуйста, напишите о себе, и подробно. Не пропустите французских фильмов — это большое, настоящее искусство, по настоящему волнующее.*

*Привет от меня и мамы.*

*Е. Сахновская*

Лист № 28

(4 грудня, імовірно 1955 року, Москва)<sup>190</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, очень большое спасибо за Ваше теплое письмо, я его несколько раз перечитывала, и было желание ответить немедленно, но что-то мешало, а потом заболела (кажется гриппом, потом осложнилась радикулитом) и вот только сегодня способна черкнуть Вам хотя несколько слов. Насчет Вашего летнего письма все думаю, но ничего, по правде, придумать не могу. На все надо связи, и в этом все дело, а связей у меня фактически никаких. Знакома с некоторым количеством искусствоведов, но все люди таковы, что даже не рискну с ними посоветоваться. Единственный «верный» человек искус-вед Тутман, т. к. он очень приличный человек, то поэтому, конечно, сам находится в плачевном состоянии. Знаю, что у него есть договор с Акад. Наук на книгу о Крамском<sup>191</sup> (какие-то новые неопубликованные материалы). Вот с ним я и хочу посоветоваться по Вашему делу. А насчет Йогансона<sup>192</sup>, мне кажется, что это дело дохлое, т. к., как*

<sup>190</sup> Рік було нами визначено за змістом листа. Пізньої осені 1955 року в Державному музеї образотворчого мистецтва (рос. ГМИИ) відкрилася «Виставка французького мистецтва XV–XX ст.» з музеїв СРСР.

<sup>191</sup> Див. виноску № 155.

<sup>192</sup> Йогансон, Борис Володимирович (1893–1973) – російський і радянський художник і педагог, один з провідних представників соціалістичного реалізму в живопису, професор. Директор Державної Третьяковської галереї (1951–1954). Президент Академії мистецтв СРСР (1958–1962).

говорят, — «хрен редьки не слаще». Это в отношении его и Алекс. Герасимова<sup>193</sup>. А я даже думаю, что с Алекс. лучше иметь дело, чем с ним.

Лисова пісня у меня в одном экземпляре. Когда прийду в чувства, пороюсь и думаю, что найду оттиски, которые с удовольствием Вам преподнесу. Для этого надо только время и силы, а я, по правде сказать, после последней болезни так ослабела, что на ногах скверно стою. Вся след. неделя у меня более чем тяжелая, т. к. надо проходить ВЛЭК (врачебно-трудовая экспертная комиссия с 1929 г.) для получения пенсии (эта процедура теперь совершается раз в год), а это значит, что надо совершить все возможные анализы, пройти через руки 4–5 врачей в поликлинике, потом Комиссию, а потом уже ВЛЭК.

Поэтому, если задержу присылку, — не думайте, что забыла, значит нет времени.

За «горе-Кульчицкую»<sup>194</sup> благодарю, эти листы неплохие, много лучше все того, что я из ее произведений лицезрела. К сожалению, фанера по дороге сломалась и очень замяла гравюры. Сообщаю это Вам, чтобы имели ввиду и другой раз в фанеру не упаковывали.

Очень прошу держать в курсе Ваших квартирных дел, т. к. этот вопрос меня очень волнует. Утешительно и то, что хоть зашевелились.

Сегодня узнала от Ленин-ского знакомого, что наш Илья Соколов<sup>195</sup> получил наконец квартиру (в Москве, конечно)!! А водили его, невзирая на все чины, более 3-х лет, и невзирая на то, что жил он совершенно в нелепых условиях.

У нас Выставка французского иск. (из собраний наших и Эрмитажа), а у меня не только нет времени, но что много

<sup>193</sup> Напевно, мається на увазі Герасимов, Олександр Михайлович (1881–1963). Див. виноску №170.

<sup>194</sup> Кульчицька, Олена Львівна (1877–1967) – український графік, маляр, майстриня декоративно-прикладного мистецтва, педагог. Народний художник УРСР (1956). Автор понад 4000 художніх творів.

<sup>195</sup> Соколов, Ілля Олексійович (1890–1968) – російський радянський графік.

хуже – нет сил пойти смотреть. За время болезни проглотила много хороших книг, между ними Тоголя – Вересаева и Трибодова в воспоминаниях современников.

А Турин<sup>196</sup> был много лет пред. Союза Художников во Львове, сейчас он кажется зам. пред. Как о художнике о нем ничего не могу сказать, а как человек это прелесть и стопроцентная порядочность.

Всего, всего хорошего.

Желаю здоровья и комфорта.

Ч/ХХХ. [Підпис Сахновської]

Лист № 29 (21 грудня 1955 року, Москва – Київ)<sup>197</sup>

Дорогой Стефан Андреевич.

28-го выезжаю в Киев, думаю, что смогу там пробыть до 6–7-го января. Очень хочу Вас повидать. Остановлюсь у подружки – Кругло-Университетская 14 кв. 22 (Ирина Дмитриевна Авдеева). Вы мне черкните открыточку – когда Вы сможете прийти ко мне или куда и когда мне прийти к Вам. К сожалению, не знаю номера ее телефона, так было бы легче условиться. Лучше встретиться вечером, т. к. днем могу оказаться занятой, мне надо показать в Киеве эскизы.

Надеюсь, что вы здоровы и что мы увидимся. Привет.

Е. Сахновская

21/ХХХ.

<sup>196</sup> Турин, Роман Миколайович (1900–1979 – український живописець, портретист, громадський діяч. Більшість творів зберігається в музеях м. Львова.

<sup>197</sup> Рік встановлено за поштовим штемпелем. Поштова картка: «Киев / ул. Энгельса 14 кв. 21 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Е. Сахновская».



(22 грудня 1955 року, Москва – Київ)<sup>198</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Задержала это письмо, т. к. хотела написать уже нечто конкретное.*

*В тот же день, что получила Вашу рукопись, пошла посоветоваться с моим приятелем Тутманом. Сделала это потому, что он стопроцентно порядочный человек, очень культурный, а во-вторых, мой «должник», поэтому не сомневалась, что совет будет дельный и беспристрастный.*

*Он мне сказал, что, во-первых, хотел бы познакомиться с рукописью, а во-вторых, что он около 20-го с. месяца будет сдавать свою работу в Акад. Наук – Недошивину<sup>199</sup> и с ним поговорит по поводу Вас.*

*На счет Йогансона он сказал то же, что и я, – дело гиблое во всех отношениях, а главное, что Йогансон не имеет отношения к издат. деятельности, так что сделать что-нибудь он мог бы только в случае личной заинтересованности. Кроме того, по правде сказать, я не рискнула бы ему передавать единственный экземпляр рукописи – какая гарантия, что он вернет.*

*Вчера у меня был длинный разговор с Тутманом. Вот его сущность: 1) он брал с собой рукопись, но Недошивин сразу сказал, что для них это материал не нужный или не интересный. (так что Тутман ему рукопись не оставлял). Тогда Тутман ему сказал, что говорит с ним потому, что он связан еще и с Третьяковкой. На это Недошивин ответил, что Третьяковка хлопочет о возобновлении издательской деятельности,*

---

<sup>198</sup> Рік встановлено за поштовим штемпелем. Конверт «Киев 34 / Рейтарская ул. 17 / кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская». [Ми не знаємо, чим пояснити різні київські адреси С. Таранушенка, на які один за одним було відіслано листи Сахновською?!]

<sup>199</sup> Недошивін, Герман Олександрович (1910–1983) – мистецтвознавець, теоретик мистецтва, фахівець із західноєвропейського живопису.

что есть надежда на разрешение с 1-го января и что тогда можно будет об этом подумать.

2) Тутман от себя советует Вам, прежде чем подавать рукопись в Третьяковку, переработать введение к письмам в след. плане: – заострить ту часть, где говорится о значении Шварца<sup>200</sup> как художника, сказать в общих чертах, что за недоступностью архивных материалов Стасов<sup>201</sup> в своей работе о нем допустил ряд ошибок и пробелов и что последующие исследователи фактически повторяли эти ошибки, что в данной работе впервые публикуется полный материал о Шварце. Все же детали допущенных исследователями ошибок советует вынести в примечания. Я с ним в этом отношении вполне согласна, т. к. мне кажется, что в настоящем виде введение размельчено и из-за этого теряется главное. Еще Тутман советует публиковать только письма самого Шварца. П. к. Тутман был очень занят, заканчивал свою работу (по Крамскому), то он, как сам говорит, не успел достаточно внимательно прочитать всю рукопись и просил оставить ее еще на несколько дней, так что может он еще что-нибудь надумать.

Вот и все, что я могла сделать, – не много, но все-таки блещет надежда на изд. Третьяковки. Еще могла бы обратиться к Машковцеву<sup>202</sup> (он известный искусствовед и работает в Акад. Художеств), но там у меня нет 100% уверенности на благожелательное отношение и даже в том, что а вдруг «цупрет»!

---

<sup>200</sup> Шварц, Вячеслав Григорович (Шварц; 1838–1869) – российский живописец, академик, почесный член Императорской Академии мистецтв, основоположник историко-бытового жанра в российской живописи.

<sup>201</sup> Стасов, Володимир Васильович (1824–1906) – российский музичный і художный критик, историк мистецтв, архивист, громадський діяч.

<sup>202</sup> Машковцев, Микола Георгійович (Егорович) (1887–1962) – радянський мистецтвознавець, музейний працівник і педагог, автор книг з історії російського і радянського мистецтва, кандидат мистецтвознавства (1949), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1949), професор (1950), заслужений діяч мистецтв РРФСР (1952).

Жду Вашего письма, что делать с рукописью и как Вы решите насчет введения. Очень страшно посылать всю рукопись почтой. У меня теплится надежда на поездку в Киев примерно в середине февраля, — могла бы тогда привезти.

Вы дурного обо мне мнения, если думали, что мне трудно будет прочитать эту рукопись. Единственная роскошь моей жизни — это книги, и читаю я всегда очень много. За два вечера прочитала всю Вашу рукопись, включая даже примечания. Прочитала с большим удовольствием. Письма очень хороши — в них и человеческая жизнь и эпоха, а больше всего покорила меня культура семьи и педагогическая сторона воспитания детей. Материал такой назидательный, что мне самой было бы жалко, если бы эти письма не были опубликованы.

Я, напр., не согласна с Тутманом, что надо помещать письма только художника Шварца, т. к. остальные (родственников) очень дополняют общее впечатление. Не согласна я с Вашим выводом, что семья утаивала от Стасова письма потому, что стеснялись «художника». Наоборот, по письмам отца видно, как он гордился сыном.

Не удалось ли установить, от чего он умер таким молодым?

Очень спешу, поэтому кончаю.

Надеюсь, что Вы на меня не рассердитесь за то, что без Вашего разрешения дала рукопись Тутману.

Надеюсь на днях выкрутить время, чтобы послать Вам свои работы.

Привет, жду ответа.

Е. Сахновская

22/ХХХ.

Одновременно, шлю мои самые теплые пожелания к Новому году. Хочу, чтобы в 56-м году Вы были бодры, здоровы, получили колпачку и сдали в печать Шварца!!!

*Дорогой Стефан Андреевич! Во-первых, задержала письмо потому, что хотела одновременно послать вам и бандероль, но... Гравюры подобрала неделю тому назад, и т. к. это действительно последние, — не знаю, как и послать, чтобы они не пропали. Сначала хотела послать одновременно и последние литографии, но тогда уж наверняка растеряются в дороге мелкие гравюры. Сегодня проеду на Главный почтамт и постараюсь послать ценным письмом только гравюры, если не примут, придется ждать okazji (так что Вы имейте это ввиду и, если кто-нибудь будет ехать в Москву, попросите зайти ко мне или позвонить по телеф. Д 2-17-76).*

*Теперь о Шварце: Вы рассудили вопрос более чем правильно. Мне в голову не приходило предложить Вам отказаться от полного авторства, но я предвидела и предвижу большие трудности всучить куда либо рукопись только потому, что вы не Москвич. Знаете, существует неписанный табель о рангах, по которому «заслуженный» московский выше «народного», проживающего в Ленинграде, и если бы Вы обнаружили даже неопубликованные письма Пушкина, и то было бы очень трудно уговорить их просмотреть. А тут это дело надо «пропихнуть», а я уже из-за одной глупоты к этому не способна.*

*В общем, по этому поводу говорила с Львом Мосифовичем (Тутманом) и уговаривала его взяться за это дело, т. к. хотя он и не «важный», но зато честный человек.*

*Он отказывался потому, что у него сейчас большая загрузка, а когда я его спросила, к кому же обратиться, он, подумав, сказал, что дело страшное, — могут обокрасть. Я думаю его все же уломать, если Вы не возражаете, а он собирался Вам написать письмо.*

---

<sup>203</sup> Конверт «Киев 34 / Рейтарская ул. / 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

*Я всегда вспоминаю, как ко мне во Львове пришел за советом науч. работн. Львовской Акад. Наук и рассказал, что он дал на рецензию приехавшему во Львов из Москвы дейст. чл. Акад. Наук (фамилию не помню) свою диссертацию (единств. экземпляр) и как тот тянул, тянул и чехал вместе с диссертацией и на письма не отвечает!!*

*ВЛЭК я прошла с большими для себя волнениями, почему-то решила, что откажут – получила III группу инвалидности (200 р. пенсии, когда не работаю – 260), и все же это большая для меня поддержка.*

*Сейчас начали заключать договора на Всесоюзную Выставку и на Выставку Москва социалистическая<sup>204</sup> (скоро начнут). Пожелайте мне от души, чтобы со мной заключили договор, может быть тогда смогу обойтись без работы на Сельхозвыставке и смогу лето использовать для творческой работы.*

*Всего, всего хорошего, жду письма.*

*Привет. Е. Сахновская*

*8/7 56 г.*

Лист № 32

(10 січня 1956 року, Москва)<sup>205</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич! В воскресенье послала Вам ценным письмом гравюры и письмо, прошу подтвердить получение.*

*Сегодня Лев Исифович [Гутман. – О. С.] принес мне для Вас письмо – вкладываю его без комментариев.*

*Было бы хорошо, если бы Вы ему ответили, т. к. он «пыхтел» над письмом полдня, урвав это время от своей работы.*

<sup>204</sup> Виставка «Москва социалистическая» була відкрита з 18 листопада по 18 грудня 1957 року в Москві, у клубі військової частини. Брали участь 25 художників, експоновано 50 творів.

<sup>205</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт «Заказное Киев 34 / Рейтарская ул. 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская б кв. 1 Сахновская».

*Обдумайте еще раз все положение и, если окончательно решите передать введение другому лицу и если против Л.И. [Гутмана. – О. С.] возражений не имеете, думаю, что он на это согласится, но не ранее, чем через полгода, т. к. до мая он загружен до предела.*

*Привет. Е. Сахновская  
10-го января.*

Лист № 33

(20 січня<sup>206</sup> 1956 року, Москва – Київ)<sup>207</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, а я, долго не получая от Вас ответа, замерла в приятном ожидании известия о получении комнаты. Очень хочу, чтобы Вы меня этим порадовали. На днях была у Ильи Соколова на новой квартире и так за него порадовалась, что даже на душе стало легче. А вообще настроение кошмарное. Когда прийду «в чувства» от очередной оплехи, напишу подробнее.*

*Травюрки я послала Вам в подарок. Выбрала то, что было лучшего, но некоторых отбросков и нет, а отпечатать не могу, т. к. давно нет орудий производства.*

*Всего хорошего, жду обещанного письма.  
20/1. Е. Сахновская*

Лист № 34

(13 квітня, імовірно 1956 року, Москва)

*Дорогой Стефан Андреевич, пользуюсь случаем, что я, пребывая на Сельхозвыставке, никак не могу дожидаться методиста, чтобы написать Вам письмо.*

---

<sup>206</sup> Було виправлено на 20 січня, у вихідних даних документа зазначається 22 січня.

<sup>207</sup> Поштова картка: «Киев 34 / Рейтарская ул. 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская 6 кв. 1 Сахновская».

*От библиотеки тети получила официальное письмо, на которое ответила почти так, как Вы учили, и назначила цену по 150 руб., но пока ответа не имею. Мне чего-то кажется, что она рассчитывала приобрести все за рублей сто.*

*Я ей написала, что вещи эти у меня последние и т. к. мне хотелось бы, чтобы они остались на Украине, я и готова уступить их ей по столь низкой цене.*

*Никак не решилась написать, что они уникальные, т. к. дело в том, что частично Киевская серия приобретена Историческим Музеем<sup>208</sup>, а вся полностью Комитетом по делам Архитектуры<sup>209</sup>. Теперь я очень беспокоюсь, что Тридина узнает, что вещи в Киеве имеются, и Вы из-за этого попадете в неприятное положение.*

*Вот и спешу Вам об этом написать, чтобы Вы заранее подготовились, как выдохнуться из создавшегося положения.*

*Начатое вчера письмо продолжаю в большой спешке. У нас очень приятные новости по Союзу Художн. Были очень бурные общи собрания, (которых, кстати, добились наши графики), в результате выбрано замечательное Правление Союза. Т. к. оно выбрано в количестве 59 человек, то могу перечислить лиц, Вам вероятно известных: из скульпторов – Коненков, Матвеев<sup>210</sup>,*

---

<sup>208</sup> Державний історичний музей – найбільший національний історичний музей Росії. Заснований в 1872 році, будівля на Червоній площі Москви була побудована в 1875–1883 роках за проектом архітектора Володимира Шервуда й інженера Анатолія Семенова. Фонд сучасного Державного історичного музею налічує понад 5 млн одиниць зберігання і 14 млн аркушів документальних матеріалів.

<sup>209</sup> Державний комітет СРСР з будівництва та інвестицій (до квітня 1991 року – Державний будівельний комітет СРСР) – центральний орган державного управління, що здійснював керівництво будівельним комплексом СРСР у 1950–1991 роках.

<sup>210</sup> Матвеев, Олександр Терентійович (1878–1960) – російський, радянський скульптор, мистецтвознавець; майстер і педагог.

*Сара Лебедева<sup>211</sup>, живописці: – Сергей Герасимов<sup>212</sup>, Чуйков<sup>213</sup>, Тапоненко; графики: Шмаринов<sup>214</sup>, Фаворский<sup>215</sup>, Кибрик<sup>216</sup>, Верейский<sup>217</sup>, Дубинский<sup>218</sup> и т. д. В общем, весь цвет нашего искусства. И хотя председателем будет Соколов-Скала<sup>219</sup>, но президиум очень хорош по своему составу. От радостного волнения даже не спала целую ночь.*

*Общее собрание столь настойчиво требовало съезда (все-союзного) художников и ликвидации Оргкомитета, что, вероятно, сие долгожданное (более 15 лет) событие в скором времени должно будет свершиться. Вообще, выступления некоторых художников были столь заострены и так бичевали некоторых лиц, что им может не поздоровиться.*

---

<sup>211</sup> Лебедева, Сара Дмитрівна (у дівоцтві Дармолатова, 1892–1967) – російська радянська художниця, майстер скульптурного портрета. Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1945), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1958).

<sup>212</sup> Герасимов, Сергій Васильович (1885–1964) – радянський живописець, педагог, доктор мистецтвознавства (1956), професор, директор МДХІ ім. В.І. Сурикова (1943–1948), перший секретар Правління Спілки художників СРСР (1958–1964).

<sup>213</sup> Чуйков, Семен Опанасович (1902–1980) – радянський живописець. Народний художник СРСР (1963).

<sup>214</sup> Шмаринов, Дементій Олексійович (1907–1999) – радянський і російський графік, ілюстратор, педагог, професор.

<sup>215</sup> Фаворський, Володимир Андрійович (1886–1964) – російський і радянський графік, майстер портрета, ксилографії та книжкової графіки, мистецтвознавець, сценограф, живописець-монументаліст, педагог і теоретик образотворчого мистецтва, професор.

<sup>216</sup> Кібрик, Євген (Герц) Адольфович (1906–1978) – радянський живописець, графік, книжковий ілюстратор, педагог, професор, член-кореспондент (з 1949 р.) і академік (з 1962 р.) Академії мистецтв СРСР. Народний художник СРСР (1967).

<sup>217</sup> Верейський, Орест Георгійович (1915–1993) – радянський графік, ілюстратор, педагог.

<sup>218</sup> Дубинський, Давид Олександрович (1920–1960) – радянський графік.

<sup>219</sup> Соколов-Скала, Павло Петрович (1899–1961) – радянський живописець і графік, педагог, професор. Академік Академії мистецтв СРСР (1949; член-кореспондент 1947). Народний художник РРФСР (1956).



*Вот какие бывают дела.*

*На этом кончаю, т. к. уже очень поздно, а завтра надо рано утром ехать на Сельхозвыставку.*

*Очень, очень благодарю за заботы и хлопоты по устройству моих работ.*

*Привет.* [Підпис Сахновської]

*P.S. Написала наконец в Астрахань вежливое, но серьезное письмо. Интересно, что они ответят.*

*13/JV.*

Лист № 35

(29 червня 1956 року, Москва – Київ)<sup>220</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, не ответила сразу потому, что знала, что Вы едете во Львов, а теперь испугалась, что письмо может Вас не застать по этому адресу. Может, напишите на всякий случай Ваш служебный адрес?*

*Тутман Вам должен был уже давно послать письмо, во всяком случае, он давал мне читать черновик. В действительности, у него были неожиданные, по нашим временам, неприятности, которые еще и не кончились. Хотя, вероятно, ничего угрожающего в этом нет, все это истрепало ему так нервы, что он и не мог работать и заболел. Должна предупредить, что ему нельзя особенно доверять в смысле обещанных сроков, т. к. он принадлежит к породе «хлипких евреев» и не особенно вынослив и трудоспособен, но зато стопроцентно честен. Остальное на Ваше усмотрение. У меня все так ужасно, что писать об этом более чем трудно. Во всяком случае, конец уже очень близок — от человека ничего уже не осталось, кроме проблесков сознания.*

<sup>220</sup> Число, місяць і рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Киев 34 / Рейтарская ул. 17 кв. 11 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1 / Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Сахновская».

*До мая я вытягивала одновременно работу в Изогизе над литографией и работу на Сельхозвыставке плюс уход за тяжело больным человеком и все домашнее хозяйство. Как я это вытянула, и сама не понимаю. Уже в середине мая мама была в таком тяжелом состоянии, что оставить ее одну было нельзя, и вот я сижу дома, боясь отойти от нее, т. к. уже из соседней комнаты ничего не слышу, а выхожу напротив в магазин чего-нибудь купить поесть, только когда меня сменяет моя тетка. Особенно замучила жара, было у нас до 33°, а это значит, что дышать буквально нечем. Целыми днями я совершенно одна, т. к. почти вся квартира раздвинулась по дачам и в отпусках. Пожалуйста, пишите, каждое письмо для меня сейчас большое облегчение – раз по сто в день заглядываю в почтовый ящик.*

*Всего, всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*Р.С. Напишите о Львове и кого там видели.*

Лист № 36

(4 жовтня 1956 року, Москва – Київ)<sup>221</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, моя мама умерла 9-го июля. Два месяца я жила у друзей, потом месяц жила у меня старая киевская приятельница. В настоящее время я уже одна и со всей остротой ощущаю свое полное одиночество. Это время я работала – выполняла на камнях старые вещи по договорам, а нового ничего не удалось сделать – погода в этом году в Москве была на редкость паршивая.*

*Чувствую себя и физически, и морально, конечно, очень скверно, надо сейчас куда-нибудь поехать отдохнуть, еще не решила куда. Напишите подробно о своих делах, а особенно*

<sup>221</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем, число нами змінено на 4 жовтня з 7 жовтня, як було вказано у вихідних даних документа. Поштова картка: «Киев / ул. Энгельса 14 кв. 21 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Е. Сахновская».

квартирных. У Тутмана за два месяца погибло от рака трое близких людей, и он пришел в такое состояние, что вообще не работает, а сейчас уехал в дом отг.

Привет

Е. Сахновская

Ч/Х.

Лист № 37

(Імовірно, 3 березня 1957 року)<sup>222</sup>

2/77[7].

Дорогой Стефан Андреевич, приехала в Москву и работала так, что почти месяц не выходила из дому. Сегодня первый свободный вечер, чтобы написать Вам хотя бы несколько слов.

Во-первых, те сведения, которые Вам были нужны:

Книжка В. Терасимова «Человек без подробностей» Советская Литература, Москва 1934 г. В этой книжке на обложке женская фигура с протянутыми руками, фронтиспис с собаками внизу справа. Там же имеются еще две гравюры, которые Вам не послала, ибо совсем противные. Шолохов-Синяевский – «Суровая пугина» Советский писатель 1936 г. Обложка – гравюра в два цвета (ее у меня нет). Фронтиспис – рыбаки около баркаса и уходящая женская фигура.

Таким образом, не знаю только об одной гравюре, которую делала последней в Совет. Писателе[й]<sup>223</sup>, т. к. этой книги у меня нет и не помню названия. Курочкина<sup>224</sup> [привезу], когда буду ехать в Киев. Посылать по почте страшно – один экземпляр.

<sup>222</sup> Дату визначено за змістом листа.

<sup>223</sup> Напевно, О. Сахновська має на увазі «Союз писателів». Спілка письменників – громадська організація, що об'єднувала діячів літератури в СРСР.

<sup>224</sup> Див. с. 54.

*О Съезде<sup>225</sup> пока ничего не могу написать, т. к. была вчера и буквально не слышала ни одного слова. Все интересные подробности узнаю потом, из рассказов очевидцев.*

*Пойду на Съезд еще раз, чтобы потолкаться в кулуарах. Очень горько, что не услышу прений, что самое интересное. Нюхом чувствую, что не так интересен съезд, как предсъездовские газеты, которые Вы, конечно, читали. Очень хороши коротенькие высказывания Фаворского, Тончарова<sup>226</sup>, Риндина<sup>227</sup> и друг. Здорово выступил Борис Полевой. Йогансон сейчас держит нос по ветру. Постараюсь достать стенограммы всех докладов и Вам послать (их давали только делегатам, но может потом выпрошу). Говорят, что очень хороший был доклад Алпатова<sup>228</sup>.*

*Видела Плурина и знаю, что Вы познакомились. Хочу ехать на Западную Украину осенью. А Вы? 25-го марта надеюсь ехать в Цхалтубу, потом надеюсь работать по Москве, и очень захотелось и по Киеву. Но все это в проектах. Основное, получу ли пенсию и какую.*

*Привет, пишите. [Підпис Сахновської]*

<sup>225</sup> I Всесоюзный з'їзд радянських художників проходив з 28 лютого по 7 березня 1957 року в Москві у Великому Кремлівському палаці і Колонній залі Будинку спілок. На ньому виступали видатні художники І.Е. Грабар, Б.В. Йогансон, М.С. Сар'ян, А.О. Пластов, С.В. Герасимов, А.Д. Гончаров, Д.О. Шмаринюв, Є.А. Кибрик, С.Т. Коньонков, К.Ф. Белашова, О.П. Кибальников, відомий історик мистецтва М. В. Алпатов. Було створено єдину Спілку художників СРСР (1957 р.).

<sup>226</sup> Гончаров, Андрій Дмитрович (1903–1979) – радянський живописець і графік, театральний художник, педагог. Народний художник РРФСР (1979). Член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1973).

<sup>227</sup> Риндін, Вадим Федорович (1902–1974) – радянський, російський театральний художник-живописець, педагог. Народний художник СРСР (1962). Лауреат Сталінської премії другого ступеня (1950).

<sup>228</sup> Це може бути доповідь М. Алпатова «Новаторство і традиції в соєтском изобразительном искусстве».

29/VJJ

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Перерыла все свои записные книжки и не нашла другого Вашего адреса, а это кажется предпоследний. Пишу поэтому пока на всякий случай, когда вернется из отпуска Ирина Дмитр. (Авдієва. – О. С.) Надеюсь, что она к Вам дозвонится. Хочу знать, как Вы себя чувствуете и будет ли отдых и лечение??? Меня забрали из больницы и доправили в Москву в таком состоянии, что не могла с Вами попрощаться. До поправки у меня еще далеко, но понемногу выхожу на воздух. Начались хлопоты о санатории для меня, врачи обещают выздоровление после санатория. Пока перешла на гомеопатию. Днем я ничего, а ночью мучают боли, и не могу спать. Живу сейчас в Сходне<sup>230</sup> и даже фестиваля<sup>231</sup> не видела. Напишите свой новый адрес. Желаю здоровья от души! Привет.*

*Е. Сахновская*

<sup>229</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем, число місяця змінено на 29 липня замість 30 липня, як було вказано у вихідних даних документа. Поштова картка: «Киев / ул. Энгельса 14 кв. 21 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Е. Сахновская».

<sup>230</sup> Сходня – район міста (міського округу) Химки Московської області (з 1961 по 2004 рік – місто) на річці Сходні.

<sup>231</sup> Мається на увазі VI Всесвітній фестиваль молоді і студентів – молодіжний міжнародний фестиваль, що відкрився 28 липня 1957 року в Москві і проводився вперше. У порівнянні з попередніми фестивалями була значно збільшена програма з образотворчого мистецтва. Крім міжнародного конкурсу, Спілкою художників проводилися молодіжні виставки. Заявку на участь в конкурсі вперше могла подати будь-яка людина з художньою освітою, а не тільки члени і кандидати в члени СХ. Серед художників, які отримали почесний диплом учасників фестивалю, були О. Рабін, Ю. Васильєв, А. Брусилівський і скульптор Е. Неізнаний, які в майбутньому стали помітними фігурами в середовищі неофіційного мистецтва Москви. Важливим пунктом програми фестивалю стали відкриті художні майстерні, де працювали художники з різних країн. У рамках фестивалю була організована відкрита дискусія про принципи художньої творчості, в якій брали участь й іноземні гості.

Лист № 39

(21 серпня 1957 року, ст. Сходня – Київ)<sup>232</sup>

21/VIII

*Дорогой Стефан Андреевич, вот я в санатории. Тут колоссальный парк, переходящий в лес, так что воздух чудесный и я сразу ожила. Подсчитала, что вчера я нагуляла около 10 километров! Но это потихоньку и по ровному, одна и без разговоров. А лестницы все еще трудны, и хуже всего нагибаться. Ура! Уже есть постановление насчет пенсий творч. работникам. Выбываю отсюда 11-го и немедленно приступаю к хлопотам. Только после этого могу думать о приезде в Киев на предмет шиной операции. Лечат меня ваннами, душами и массажем, а главное воздухом. Это санаторий МК, так что тут в основном аппаратные работники МК, Моссовета и т. д. Врачи относятся хорошо – говорят, что я у них первый художник, но после меня приехал еще и Кибрик. Вы в отпуску или на больн. месте? Надеюсь, что с похолоданием Вам станет лучше. Привет, надеюсь до скорого свидания.*

*Е. Сахновская*

Лист № 40

(3 вересня 1957 року, Москва – Київ)<sup>233</sup>.

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Сегодня получила Ваше письмо. Насчет пенсии знаю только «со слов». В общем, все как «у всех» – от 300 до 1200 в зависимости от заработка или за последний год, или за 5 лет*

<sup>232</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Поштова картка: «Київ 5 / ул. Димитрова 6 кв. 27 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / ст. Сходня, Октябрьской ж.д. / Санаторий им. Артема. Сахновская Е.Б.».

<sup>233</sup> Рік було визначено за поштовим штемпелем; 3 жовтня з вихідних даних документа нами змінено на 3 вересня, згідно з датою в листі. Конверт «Київ 5 / ул. Димитрова 6 / кв. 27 / Стефану Андреевичу / Таранушенко / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Е. Сахновская».

поряд. Стаж у нас: с начала Выставочной деятельности, у Вас, очевидно, от времени опубликования первых работ (это мое предположение).

По приезду в Москву (12-го сен.) все выясню и буду собирать справки о заработке с 52-го по 56-й год. Очевидно, многого не удастся добыть. Сейчас даже не представляю, на что я могу [рассчитывать]. Вот если бы у Вас что-нибудь в этом году пошло в печать, сразу бы повысило общую сумму.

Лечусь во всю, результаты почувствую только в Москве, когда придется заниматься самообслуживанием, делами и работать. А сейчас – ем, сплю, принимаю лечебные процедуры, гуляю и дышу чудным воздухом.

Обидно очень, что испортилась погода. Из-за этого теперь приходится меньше быть на воздухе (каждый день дожди).

Всего хорошего, а главное здоровья.

Надеюсь, скоро увидимся.

Е. Сахновская

З/Ж.

Лист № 41

(8 вересня 1957 року, Москва – Київ)<sup>234</sup>.

*Дорогой Стефан Андреевич!*

Через 4 дня уезжаю отсюда. Уже стали короткими дни, вечера толительно скучны, поэтому начинаю радоваться, что уезжаю отсюда. Пишу сейчас вот по какому поводу: может быть Вы можете вспомнить, когда Астрахань купила у меня вещи с Выставки или, вернее, когда заплатили. Если это было после 50 года, то мне надо об этом справку, для пенсии. К кому обратиться и какой адрес? Будьте добры ответить на

<sup>234</sup> Рік було визначено за поштовим штампелем; число було нами змінено на 8 з 12 вересня, як вказується у вихідних даних документа. Поштова картка: «Киев 5 / ул. Димитрова 6 кв. 27 / Стефану Андреевичу / Таранушенко Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Е. Сахновская».

*все эти вопросы поскорее. Закупки тоже входят в зарплату, а я хочу, конечно, нагнать как можно больше – ведь это уже до конца жизни. Как себя чувствуете, когда похолодало? Всего хорошего. Мадюшку (Л. Миляева. – О. С.) не видите? Привет.*

*8/ЖХ. [Підпис Сахновської]*

Лист № 42

(17 вересня 1957 року, Москва – Київ)<sup>235</sup>

*Дорогой Стефан Андреевич, вернулась в город, и сразу стало хуже. Боюсь, что зимой совсем не смогу выходить из дому. Спасибо за письмо; вчера написала директору в Астрахань. Если это удобно, – попросите своих знакомых поторопить бухгалтерию, – чтобы не задерживали. Дело в том, что все остальные справки я добуду скоро, а из-за Астрахани обидно не дать. Завтра перебираюсь домой, где почти не жила целый год. По правде сказать, устала мыкаться по больницам, санаториям и друзьям.*

*Послала вчера Ир. Дм. (Авдієва. – О. С.) кваграмму своего слуха; если на основании ее операцию разрешат, – скоро буду в Киеве.*

*Всего хорошего.*

*Е. Сахновская*

*17/ЖХ.*

---

<sup>235</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Поштова картка: «Киев 5 / ул. Димитрова 6 кв. 27 / Ст. Андр. Таранушенко / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Сахновская».



*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Создать такое могла только для Вас! Сидела над автобиограф. 2 дня. За абсолютную точность дать не ручаюсь. Много, конечно, забыла. Вообще память очень паршивая. Если у Вас есть машинка и возможность перепечатать, очень прошу Вас это сделать, т. к. иногда бывают нужны сведения, хотя бы частичные.*

*Только что дала сведения для Словаря художников (народов СССР). Там надо было указать Выставки, где репродуцировано, отзывы в прессе, в каких музеях находится и т. д. Корпела над этим, правда, с большими перерывами, больше месяца. Тоголя я хотела бы Вам дать, но нет отписков. Насколько мне помнится, что мы условились, что отписки сделает Литошенко и для Вас, и для себя, и для меня. Этот же Литошенко должен вести нас на своей машине на Западную Украину в конце лета. Ведь так? Чувствую себя очень паршиво – сердечные боли по 100 раз на день! Особенно трудно ходить по улице, иногда должна стоять после каждых 2–3 шагов. Бывает, что в магазин напротив добирюсь полчаса. Делаю все, что необходимо по хозяйству, крайне медленно, поэтому почти все время уходит на самообслуживание. Наконец избавилась от своей старухи-сожительницы и наслаждаюсь 2-мя комнатами. По этому поводу смогла организовать у себя кружок – рисования с натуры (натуру оплачивает фонд) – 2 раза в неделю.*

*Была на Всесоюзных<sup>237</sup> – очень страшно, особенно страшно от количества и от того, что все это в одном мес-*

---

<sup>236</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт: «Заказное Киев 5 / ул. Димитрова 6 кв. 27 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Сахновская».

<sup>237</sup> Мається на увазі «Всесоюзная художественная выставка, посвященная 40-летию Октябрьской революции» (з 5 листопада 1957 р. по 16 березня 1958 р.).

*те. Из Укр. понравился очень пейзаж Шавикина<sup>238</sup>, и это все! Мелихов<sup>239</sup> прямо неприличен. Дерезус, хотя выставлен на Лен. премию, очень посредственный, куда лучше его прежние офорты – пейзажи. Прошу не забывать и писать чаще. «Мистецтво» вернуть? Нельзя ли добыть для меня книжку Касьяна<sup>240</sup>. Очень интересуюсь.*

*Привет.* [Підпис Сахновської]

*10/77.*

*Вы не правы, – я присылала часто свои работы на Укр. Выставки, пока приглашали или сообщали!*

*Автобиография, составленная экспромтом для Стефана Андреевича.*

*Родилась 2-го мая (ст. ст.) 1902 г. в Киеве. В 1919 г. окончила под балбешку Киевскую гимназию. Непосредственно после этого события начала брать частные уроки у художника Романова А.Е. Когда он умер (в конце 1919 г.), поступила в Укр. Академию Художеств (начало 1920 г.), в мастерскую Бурачека<sup>241</sup>. Наслушавшись его анекдотов о Париже и придя в отчаяние от отсутствия какого-либо руководства, я в начале 1921 г. перешла в маст. Бойчука<sup>242</sup>.*

<sup>238</sup> Шавикін, Дмитро Миколайович (1902–1965) – український маляр і графік.

<sup>239</sup> Меліхов, Георгій Степанович (1908–1985) – український живописець, заслужений художник УРСР (1951), народний художник УРСР (1967), лауреат Державної премії СРСР – за своє полотно «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К.П. Брюллова» (1947), член Союзу художників СРСР, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1979).

<sup>240</sup> Можливо, це видання: Касіян В.І., Турченко Ю.Я. Українська радянська графіка. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 224 с.

<sup>241</sup> Див. виноску № 102.

<sup>242</sup> Бойчук, Михайло Львович (1882–1937) – український художник, маляр-монументаліст, засновник самобутньої школи українського мистецтва «бойчукізм», лідер групи «бойчукістів». Член Наукового товариства імені Шевченка (1912), Українського наукового товариства (1917). Один із засновників монументального мистецтва України ХХ століття. Представник Розстріляного відродження. Брат Тимофія Бойчука, батько Ганни Бойчук-Щенко.

У Бойчука я в поте лица «вигрививала» иконы и египетские барельефы, делала подмаловки собственных композиций на тему «сбор яблок» и «прачки» (традиционная бойчукская тематика) и, так и не добравшись до живописи, была в 1925 г. изгнана из Ин-та за невнос платы за правоучение (с 5-го курса).

С этого времени я и занялась вполне самостоятельно гравюрой на дереве. Первые работы я делала на продольных досках, а с 1926 г. перешла на торец (книжный знак Н. Синячевскому).

В 1926–27 г. сделала станковые гравюры:

«Слушают радио», «Читают газету», «Возвращение с фронта», «Около веялки», 2 экслибриса.

В 1928 г. иллюстрации к Тоголю — «Ночь перед Рождеством» (2 иллюстр.), Страшная месьа (2 иллюстр.); экслибрисы: П. Короля<sup>243</sup> и 2 экслибриса Синячевского.

В 1929 г. — иллюстрации к «Лісовій пісні», иллюстрации к книге (М. Иваницкой. — перекреслено Сахновською) М. Іваницької — Діти, держиває 1929 р. (плохие).

Да, забыла сказать, что в 1927 г. я поступила на 1-й курс полиграфического ф-та (Киев. Худож. Ин-та), т. к. мне хотелось познакомиться со всеми способами печати и техники. Ушла я со 2-го курса полиграф. ф-та, т. к. невероятное количество теоретических предметов не давало возможности работать как художнику.

1930 г. Иллюстрации к Тоголю: Ревизор (3), Женидьба (3), Цирки (1). Все гравюры на дереве. Экслибрисы: Зеленской, Дмитриева.

<sup>243</sup> Гетманский Э.Д. Лениниана в книжном знаке. Ч. 1 (1920–1940-е годы) / Тульская обл. универ. науч. б-ка 2008–2019. URL: <https://www.tounb.ru/lenniniana-v-knizhnom-znake-chast-1> Зі змісту: «П. Король был преподавателем Киевского художественного института, его домашняя библиотека насчитывала в 1920-е годы около 2000 томов книг по обществоведению и социологии искусства. В 1928 году для книг библиотеки П. Короля в гравюре на дереве выполнила книжный знак украинская художница Елена Борисовна Сахновская...». Див. також виноску № 91.

1931 г. Кроме эскибриса Макаренко, ничего не могу вспомнить. Вероятно ничего не делала кроме того, что служила в качестве чертёжника в Геологическом Тресте, вообще все «для души» делала летом – на отдыхе, а зимой зарабатывала халтурой.

1932 г. 4 листа из незаконченной серии «Женщина в революции», эскибрисы: Юдовин, Седляр, Стешенко, Фишелев (2 варианта), Павлоцкий Л. С. и Авдеева И. Д.

В конце 1932 г. переехала в Москву.

С 1933 г.<sup>244</sup> работала в изд-вах: Советская Литература<sup>245</sup>, Советский писатель<sup>246</sup>. Иллюстрировала Л. Панча<sup>247</sup> (ничего не сохранилось), Копиленко<sup>248</sup> – «Рождается горюк» 33 г.

<sup>244</sup> О. Сахновська брала участь у Міжнародній виставці дереворитів у Варшаві. «З України всього бачимо виставлено 14 праць – чотирьох мистців: Довгала, Касіяна, Котляревської та Сахновської ... З українських артистів дістали нагороди по 250 зол. і диплом В. Касян та О. Сахновська». Див.: Мезик П. Міжнародна виставка дереворитів у Варшаві // Діло. 1933. 01жовт. (№257). С. 2 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/20192/?PageNumber=2&ArticleId=750231&Search=%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8> Участь також О. Сахновської у «Виставці радянського мистецтва». Була відкрита в березні 1933 року в Варшаві. Організовано Інститутом пропаганди мистецтва. Твори було експоновано по республікам. Україна представлена 31 художником – живописцями і графіками. Видано ілюстрований каталог польською мовою: Каталог виставки радянського мистецтва. Варшава. Березня 1933. 40 стр., / 63 / табл. іл. (Інститут пропаганди мистецтва).

<sup>245</sup> При підготовці до проведення I Всесоюзного з'їзду письменників в 1933 році на базі видавництва «Федерация» було організовано видавництво оргкомітету Спілки радянських письменників «Советская литература». У наступному 1934 році до нього додали два кооперативних видавництва – Московське товариство письменників і Видавництво письменників у Ленінграді – і утворили видавництво «Советский писатель». Видавництво розпочало свою роботу після I Всесоюзного з'їзду письменників, мало відділення в Ленінграді.

<sup>246</sup> Див. виноску № 135.

<sup>247</sup> Див. виноску № 18.

<sup>248</sup> Див. виноску № 19.

*В. Герасимова*<sup>249</sup> – «Человек без подробностей» Сов. лит. 1934 г.  
*К. Левин*<sup>250</sup> – «Русские солдаты» Сов. лит. 1934 г., *Евг. Дол-  
матовский*<sup>251</sup> – «День» книга стихов» Сов. писатель 1935 г.,  
*Бр. Кежун*<sup>252</sup> – «Родина» стихи Сов. пис. 1935 г. *Л. Па-  
синков*<sup>253</sup> – «Тайна» Сов. пис. 1935 г., *Е. Пермитин*<sup>254</sup> –  
«Враг» Сов. пис. – 1935 г. *Шолохов-Синявский*<sup>255</sup> – «Суровая  
путица» Сов. пис. 1936 г. В это же время сделала иллюстр.  
к *Микитенко*<sup>256</sup>, но книга не была издана.

*В 1934 г. в изд. Academia*<sup>257</sup> – собр. стихотворений *В. Ку-  
рочкин*<sup>258</sup>. В 1934 г. была в творческой командировке на Кра-  
маторском заводе<sup>259</sup>. В результате: 3 станковых гравюры в 2  
и 3 цвета: Кузнечный цех, Мартеновский цех – 2 листа. Эти  
гравюры делала (1935 г.) почти вслепую – стало очень плохо  
с глазами. Пришлось оставить гравюру, постепенно стала пе-  
реходить на литографию<sup>260</sup>.

---

<sup>249</sup> Герасимова, Валерія Анатоліївна (1903–1970) – російська радянська письменниця. Див. також виноску № 26.

<sup>250</sup> Див. виноску № 27.

<sup>251</sup> Див. виноску № 28.

<sup>252</sup> Див. виноску № 29.

<sup>253</sup> Див. виноску № 30.

<sup>254</sup> Див. виноску № 31.

<sup>255</sup> Шолохов-Синявський, Георгій Пилипович (справжнє прізвище – Шолохов, 1901–1967) – російський радянський письменник і журналіст, військовий кореспондент. Див. також виноску № 25

<sup>256</sup> Микитенко, Іван Кіндратович (1897–1937) – український письменник і драматург. Див. також виноску № 23.

<sup>257</sup> Academia – книжкове видавництво Петербурзького філософського товариства при університеті, що існувала в 1921–1937 роках в УРСР, потім СРСР.

<sup>258</sup> Мабуть, мається на увазі: Курочкин, Василь Степанович (1831–1875). Див. виноску № 32.

<sup>259</sup> Краматорський металургійний завод ім. В.В. Куйбишева – металургійне підприємство на території міста Краматорська (Донецька область України). Див. також виноску № 54, 55.

<sup>260</sup> Московська літографія зародилася на початку ХХ століття на базі студії І.І. Нівінського і отримала свій розвиток в Комбінаті Графічного Мистецтва (КГМ).

1935 г.<sup>261</sup> творческая командировка на завод Электросталь – Ногинск<sup>262</sup>. Сделала (1937) 2 (первые) литографии для Выставки «Индустрия Социализма»<sup>263</sup>. Стала работать в Детгиза<sup>264</sup>. В Детгиза с 1936–1942 г. делала (карандашные) иллюстр. для одноименника Короленко (не вышел), к «Ночь перед Рождеством» Тоголя (вышло в 1941 и 42 гг. переиздание) и много других ни с какой стороны не интересных работ. [1936. – вставка О. С.]<sup>265</sup>

<sup>261</sup> У 1935 році О. Сахновська брала участь у виставці в Лондоні. «УСПИХИ УКРАЇНСЬКИХ ГРАФІКІВ. Цими днями закінчилася вистава совітської графіки у Лондоні. Нам цікава вона тим, що на ній брали участь і українські графіки з Совітської України. За 16 днів виставу відвідало понад 9.000 (дев'ять тисяч) глядачів. Продано 130 гравюр, по дуже високій ціні (від 300 зол-відбитка). Добра половина успіху припадає саме «а українських графіків; Леоніда Хижинського, Олену Сахновську, Василя Касіяна, Олексу Кравченка та ін.». Див.: Мистецьке життя // Діло. 1935. 28 січ. (№ 22). С. 2 // LIBRARIA-TM : АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ОНЛАЙН. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/20775/?PageNumber=2&ArticleId=771808&Search=%D0%91%D0%BE%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%Bo%D0%B9%D0%BB%D0%BE> О. Сахновська також брала участь у «VI Українській художній виставці». Була відкрита 18 січня 1935 року в Києві. Виставка була приурочена до XIII з'їзду Рад УРСР. З серпня по жовтень виставка функціонувала в Одесі. Розділи виставки: живопис, графіка, скульптура. Брало участь 240 художників, експоновано 765 творів. Народний Комісаріат Освіти УРСР за кращі роботи преміював 49 художників – учасників VI української художньої виставки. О. Сахновська отримала II премію. Був виданий ілюстрований каталог: VI Українська художня виставка. Каталог / вступ. стаття А.А. Хвилі «Художники України на піднесенні». Київ–Харків, 1935. 104 ст., 16 табл.

<sup>262</sup> Металургійний завод «Електросталь» – одне з провідних підприємств з виробництва сталей і сплавів спеціального призначення, Росія. Див. також виноску № 73.

<sup>263</sup> 18 березня 1939 року в Москві відкрилася Всесоюзна художня виставка «Індустрія соціалізму». Виставлено було 1015 творів 459 авторів.

<sup>264</sup> Видавництво «Дитяча література», у 1933–1936 та 1941–1963 роках «Детгиз» (рос. Детгиз – Детское государственное издательство), у 1936–1941 роках «Детиздат» – радянське і російське видавництво.

<sup>265</sup> О. Сахновська брала участь у виставці «Мистецтво Радянської України». Була відкрита в другій половині 1936 року (не раніше серпня) в

1938 г. жила летом в Мстере<sup>266</sup>, работала над пейзажем (уголь, карандаш, тушь). Подхватила там малярию.

1939 г. жила летом в Мануйловке под Кременчугом (Торьковские места), сделала много корнпапиров и рисунков. Зимой перевела корнпапир<sup>267</sup> на камни и сделала в два цвета (с одной подкладкой).

1940 г. работала над темой «Побег Сталина из Нарима»<sup>268</sup>, в основном же пробрела.

1941 г. делала на камнях «Побег Сталина из Нарима» с начала войны работала по маскировке Моск. заводов.

1942 г. шила вещевые мешки, копала огороды, работала в Детиздате.

---

Харкові, в залах Картинній галереї. На виставці було представлено відділи живопису, графіки та скульптури. Брало участь 154 художника, експоновано 1056 творів. Було видано каталог: Виставка «Мистецтво Радянської України». Провідник по виставці в Картинній галереї. Харків. Видання Українського Управління в справах мистецтв при РНК УРСР. 1936. 36 стр. (Українське Управління в справах мистецтв при РНК УРСР. Оргкомітет Радянських художників України). У цьому ж році О. Сахновська брала участь у виставці «Мистецтво Радянської Росії». Була відкрита в 1936 р. в Філадельфії (США). Організовано Америко-Російським Інститутом культурних зв'язків з Радянським Союзом, Коледжем мистецтв і Пенсільванським музеєм мистецтв. На виставці було представлено твори живопису і графіки. Брало участь 83 художника, експоновано 163 твори. Видано ілюстрований каталог англійською мовою: «The art of Soviet Russia. Foreword by Fiske Kimball. Introduction and Catalogue by Christian Brinton. Philadelphia. 1936. 48 стр. с илл. (American Russian Institute)».

<sup>266</sup> Мстера – селище міського типу в В'язниковському районі Володимирської області Росії. Один з найбільших в Росії центрів традиційних художніх промислів: лакової мініатюри на пап'є-маше, вишивки (вишивання мережив) і ювелірних виробів.

<sup>267</sup> Автографія (грец. Αὐτός - «сам» і ὑράφω - «пишу, малюю») – один із різновидів літографської техніки, в якій художник рисує не на самому камені, а на спеціальному літографському папері (корнпапір), з якого малюнок механічно переноситься на камінь.

<sup>268</sup> Нарим – село на північний захід від Томська. Дослідники пов'язують цей населений пункт зі Сталіним. У 1912 році той 38 днів перебував в Наримі на заслання, звідки втік через Томськ за кордон.



1943 г. работала в Эвакогоспитале (оформляла комнату отдыха и много рисовала с натуры). Весной была командирована от МК на торфоразработки (агитбригада), позднее там же перешла работать в выездную редакцию *Травды* (до конца года). Совместно с худ. Исаковыми<sup>269</sup> оформили агитпоезд, выпускали «Окна *Травды*», плакаты, листовки с портретами, принимали участие в юморист. журнале. За эту напряженную и плодотворную деятельность награждена «Отличник Наркомзлектро».

1944 г. Поездка в Киев (от Комитета по делам Архитектуры) для выяснения состояния худож. промышленности на Украине. Одновременно сделала 30 кормпаниров – «Киев после немцев». В течение зимы 44–45 г. выполнила 16 листов автолитографий «Киев после немцев».

1945 г. Оформление в театре Санпросвета<sup>270</sup> Юбилейного спектакля Маяковского (*Клоп, Баня*). Поездка во Львов и Киев. В Львове сделала много рисунков и 10 кормпаниров. В Киеве только рисовала. Зимой 45–46 гг. выполняла на камнях «Старый Львов» (всего 8 автолитографий).

1946 г. Серия открыток по Москве. Черные с подкладкой литографии – Коломенское, Останкино, 10 цветных литографий – «Москва» и обложка<sup>271</sup>.

<sup>269</sup> Див. виноску № 80.

<sup>270</sup> Театр Санпросвета (Санпросвіти) (Театр Наркомздрава (рос.) СРСР), Москва.

<sup>271</sup> Мається на увазі 1. «Подмосковные [Изоматериал] : [серия открыток] / худ. Сахновская Е.Б. [Москва] : Советский график, 1946. 8 л. : автолитография ; 10х14,5 см. Тираж 25000 экз. Содержание: Останкино. Дворец (XVIII в.), Коломенское. Церковь Вознесения (1532 г.), Останкино. Дворец (XVIII в.), Коломенское. Сторожевая башня XVII века, Коломенское. Ворота XVII века» та ін. 2. «Москва [Изоматериал] : [комплект открыток] / литографии Е. Сахновской [Москва] : Советский график, [1947]. 1 обложка (9 отдельных л.) : цв. литография ; 16х11 см. По заказу Центрального Универмага Главособунивермага. Содержание: [1]. Крымский мост ; [2]. Метро ; [3]. Моссовет ; [4]. Набережная ; [5]. Памятник Пушкину ; [6]. У зала им. Чайковского ; [7]. Ул. Горького ; [8]. Ул. Чайковского [9]. Центр Тираж 20000 экз.». Див. також виноску № 68.



1947 г. Несколько литографий по Москве. Поездка в Совхоз Сахаротреста под Киевом (Кожанка)<sup>272</sup>, там рисовала.

1948 г. Болела, лежала в больнице, сделала одну цветную литографию – «Молотьба». Рисовала в детской музыкальной школе.

1949 г. работала над детскими настольными играми (для печати). Сделала 5 литографий «Новая Москва» по заказу Худ. Фонда СССР.

1950 г. Поездка в Сталинград и пристань Красноармейскую. Рисовала и сделала корнпапирь. Подхватила вторую малярию. Выполнила на камнях 4 литограф.

1951 г. Лежала в больнице, зарабатывала «наглядными пособиями».

1952 г. Работала по наглядным пособиям (о, позор!!!) на Сельхозвыставке.

1953 г. Сельхозвыставка, по детской игрушке (для печати). 2 московских пейзажа (лито).

1954 г. Сельхозвыставка, три эстампа по Сельхозвыставке (заказ).

1955 г. Сельхозвыставка, работала по Москве, сделала 3 литографии.

1956 г. Сделала одну литографию (Москва-сквер) для Изогиза<sup>273</sup>, одну (Москов. пейзаж) для Комбината Трафи-

---

<sup>272</sup> Кожанка – селище міського типу у Фастівському районі Київської області.

<sup>273</sup> Об'єднання державних книжково-журнальних видавництв (рос. Объединение государственных книжно-журнальных издательств (ОГИЗ) створене в липні 1930 року при Наркомосі РРФСР (рос. Наркомпрос РСФСР) на підставі постанови ЦК ВКП (б) «Про роботу Держвидаву РРФСР і об'єднанні видавничої справи» з метою координації видавничої діяльності в країні і усунення дублювання у випуску друкованої продукції. Одним із типізованих видавництв у складі ОГИЗа (рос.) і було видавництво образотворчого мистецтва «ИЗОГИЗ» (рос.). Засноване в 1930 році як видавництво масової комуністичної пропаганди засобами образотворчого мистецтва. У більшості випадків назва видавництва писалося повністю, а не аббревіатурою: «Государственное издательство изобразительного искусства» (укр. Державне видавництво образотворчого мистецтва). У такому вигляді проіснувало з 1930 по 1938 роки і з 1953 по 1963 рр.

ки, работала на Сельхозвыставке. Сделала 24 иллюстрации к сказкам (настольная игра – Квартет).

1957 г. болела!

1958 г. сделала один набросок с натуры!! Оказывается, работать могу.

Е. Сахновская

10/11 58 г.

Лист № 44

(22 лютого 1958 року, напевно, Москва)

*Дорогой Стефан Андреевич!*

*Я очень благодарю за книгу, но, т. к. я сама «напросилась», разрешите все-таки вернуть деньги, ведь она дорогая, а я богатая!*

*Что Литтошенко женственная личность, я убедилась по почерку. Когда он ко мне появился, я чуть не упала в обморок, т. к. по переписке была уверена, что это женщина. Попробую ему сама написать.*

*Отвечаю на вопросы:*

*1) в 1926–7 г. сделала эскизы Тернгрот-Синячевской (не сохранился) и первый вариант Синячевскому.*

*2) Ночь перед Рождеством: 1) ведьма вылетает из тучбы хаты, 2) кузнец во дворе.*

*Страшная месь: 1) мертвяки выходят из могил, 2) колдун вызывает тень дочери.*

*3) Ревизор: 1) городничий приходит в гостиницу 2) Клепиков на коленях перед дамой 3) чиновники выстроились перед дамой 3) чиновники выстроились перед городничим.*

*4) Женильба: 2 листа – 1) Подколесин?? (забыла) со свахой и он же лезет в окно у невесты.*

---

У 1963–1969 рр. входило до складу видавництва «Советский художник» (укр. «Радянський художник»), а з 1970 р. колишні структури ІЗОГІЗА (рос.) були виділені в самостійне видавництво «Изобразительное искусство» (укр. «Образотворче мистецтво»).

5) Игроки – 1 гравюра – за картонным столом.

Досок у меня сохранилось наверное 20–30, считая маленькие (ex libris'ы и всякие буквицы и концовки).

Если бы о персональной шел вопрос, то листов 100 могла бы дать. Говорю листов, т. к. гравюры (монтировались бы на одном листе по несколько штук). Это я считаю с рисунками.

Был тут график Левицкий<sup>274</sup> из Львова, все приставал, чтобы сделать мою выставку во Львове.

В Словарь Художников я послала сведения по почте. Я там никого не знаю. Если очень нужно, то постараюсь собрать для Вас все почти наново, т. к. писала им в анкету и добавления почти без черновиков, а какие были, выкинула. Две недели я «издыхала», но я опять выскочила. Сегодня первую ночь спала, а не сидела с гелкой.

Было так погано, что соседка пришла ко мне ночевать. Это на случай, если помру, так чтобы не завонялась!

Вот какие дела, и для чего я живу, – совсем не понятно! Надеюсь, что Касьян не сам писал этот труд, а дал только свое благородное имя??

Всего доброго, пишите.

Е. Сахновская

22/II.58 г.

Лист № 45

(16–18 березня 1958 року, Москва – Київ)<sup>275</sup>

Дорогой Стефан Андреевич,

Очень тронута Вашими заботами обо мне и радуюсь возможности выставиться в Киеве, хотя это и очень страшно.

<sup>274</sup> Левицкий, Леопольд Иванович (1906–1973) – український радянський графік і живописець польсько-австрійського походження. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1970).

<sup>275</sup> Рік визначено за поштовим штемпелем. Конверт «Киев 5 / ул. Димитрова / 6 кв. 27 / Стефану Андреевичу / Таранушенку / Москва К-1, Садово-Кудринская / 6 кв. 1 Сахновская».

*Первое, что мне хочется, — это осуществить прошлогодние планы (печально претворившиеся в лежание в больнице) и сделать хоть несколько новых вещей по Киеву.*

*Рисовать я могу, а вот двигаюсь по улицам с трудом; если бы сердце хотя бы немного отпустило, я бы приехала в конце апреля — начале мая в Киев. Нужно ли в таком случае одновременно и работы привозить?? Спрашиваю заранее, т. к. для показа надо делать хоть самые скромные паспарту, а это большая работа, особенно по моим теперешним возможностям.*

*Вчера получила от Ирины Дмитр. (Авдієва. — О. С.) «Укр. радянську графіку»<sup>276</sup>. Кому из Вас возвращать? Этот вопрос к тому, кто может Вы послать мне, а у самого ее нет???*

*Чувствую себя очень паршиво и как-то беспросветно. Со слухом не плохо. Рисую два раза в неделю у себя дома набуру. Оказалось, что рисовать могу! Очень странно — когда пишу, руки трясутся и почерк страшный, а когда рисую — не замечаю, чтобы руки тряслись.*

*Постараюсь выполнить все Ваши «задания», но это очень трудно.*

*Очень прошу поскорее ответить на мой первый вопрос.*

*Если выберусь в Киев, то, может, и на Западную доберусь. Мне кажется, что там я бы ожила. Плуца надо ехать июнь-июль. Это я Вас иносказательно приглашаю ехать вместе. Только что вспомнила, что не написала Литюшенко — забыла.*

*Памяти нет совершенно!*

*Привет, еще благодарю.*

*16/III. [Підпис Сахновської]*

*Не послала, т. к. вчера был очень сильный припадок (первый с лета). Хорошо, что был дома мой доктор и что я смогла до него добраться (через комнату).*

*Сейчас лежу, слабая очень.*

*Привет.*

*18/III. [Напис олівцем «Померла 27 – III – 1958»].*

<sup>276</sup> Касіян, В., Турченко Ю. Українська радянська графіка / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії; відп. ред. О.С. Пащенко. Київ: АН УРСР, 1957. 223 с.: іл.

## Листи без дат і конвертів

Лист № 46  
(2 січня)

*Глубокоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Одновременно с Вашим письмом получила письмо от Глещинского<sup>277</sup>, в котором он меня спрашивает, сколько мне следует из Курска денег и что они, получив от Вас 7.000 руб., не знают, как расплачиваться с художниками.*

*Ваши директора (сколько их было за это время?) до того меня запугали, что я уже сама ничего не понимаю, но т. к. Вы пишете о 350 р. и т. к. в свое время я послала Вам для Киева счет на 1400 руб., я так Глещинскому и написала. Что касается последнего письма Вашего директора, то в ответ на него у меня было большое желание попросить прекратить торговлю и вернуть работы, но меня «уговорили» спрятать самолюбие в карман и поэтому послала ему счет на 8 работ по 250 р.; причем предупредила, что ни о каких снижениях больше не может быть и речи.*

*Напишите мне, пожалуйста, частным образом, когда можно рассчитывать на эти деньги, если вообще есть надежда их получить, т. к. почти уже два раза не изволила принять заказную бандероль с книжечкой для Вас, но надеюсь, что в третий раз они прилут, след. Вы получите одновременно с этим письмом. Читаете ли Вы Литературную Газету? Сегодня в ней интересная статья Вс. Иванова<sup>278</sup> о Всесоюзной Выставке.*

*Всего хорошего.*

*ЛЛ/Л. [Підпис Сахновської]*

*PS. Ex-libris'ы отпечатаны скверно, т. к. печатались не с досок, а с цинковых клише.*

<sup>277</sup> Див. виноску № 103.

<sup>278</sup> Иванов, Всеволод В'ячеславович (1895–1963) – радянський письменник і драматург, журналіст, військовий кореспондент.

*Стефан Андреевич, я потрясена!*

*Самое замечательное, что, получив копию Вашего письма в Киев, я его прочитала, но и только, как говорится, приняла к сведению. И все никак не пойму, чего Вы так волнуетесь, что Киев что-то напутал.*

*Когда сегодня получила Ваше письмо, меня вдруг осенило и я начала вникать в копию письма. Все ясно! Сделано очень ловко, но как подло и как мелко. И это сделал человек, который имеет гарантированных восемнадцать тысяч в месяц, делает в отношении своих товарищей. Куда уже дальше. У меня руки чешутся передать это дело гласности. Жаль, что не могу поговорить с Вами по этому поводу.*

*Я очень хорошо разбираюсь в людях, составляя свое мнение по первому впечатлению, и очень редко ошибаюсь. С К. была долго в «приятельских» отношениях, но всегда говорила, что этот человек для меня загадка и что никогда и ни в чем за него не поручусь. Так и вышло!*

*Поэтому же прошу Вас передо мной не извиняться и не оправдываться, так в Вас я не сомневаюсь ни одной минуты и прекрасно понимаю, что у Вас было желание мне помочь и за это желание я Вам очень благодарна! Я никогда не забываю хорошего к себе отношения, и, право, если пропадут и работы и деньги, то это ничуть не поколеблет моей к Вам благодарности.*

*Вообще деньги вещь мерзкая, и страдание всей моей жизни в том, что их надо зарабатывать. А сейчас у меня так роскошно все сложилось, что за полгода работы я не только ничего не получу, но еще оказалась должна из-ву, только поэтому и спрашивала Вас, можно ли рассчитывать на эти 2.000, т. к. я уверена, что Киев пришлет 1/10. Каталог получила, благодарю. Еще не читала.*

*Всего хорошего. [Підпис Сахновської]*

*19/1.*

Лист № 48  
(17 листопада)

*Многоуважаемый Стефан Андреевич!*

*Получила Ваше письмо и очень за него Вам благодарна, особенно в части критики. Я тоже «больна» архитектурой и очень хотела бы работать в этой области; сколько можно было бы сделать интереснейших серий (мечтаю о Ленинграде, Новгороде, Пскове, Риге), но сейчас это просто не осуществимые мечты. Вот только во время войны могла себе позволить такую роскошь — работать для себя, без всяких заказов и без особой надежды на реализацию.*

*Прилагаю счёт и три маленькие литографии — «Коломенское», которые предназначаются для Вас, если только они Вам понравятся.*

*Если будете в Москве, очень рада была бы познакомиться (на всякий случай мой телефон — Д2-17-76).*

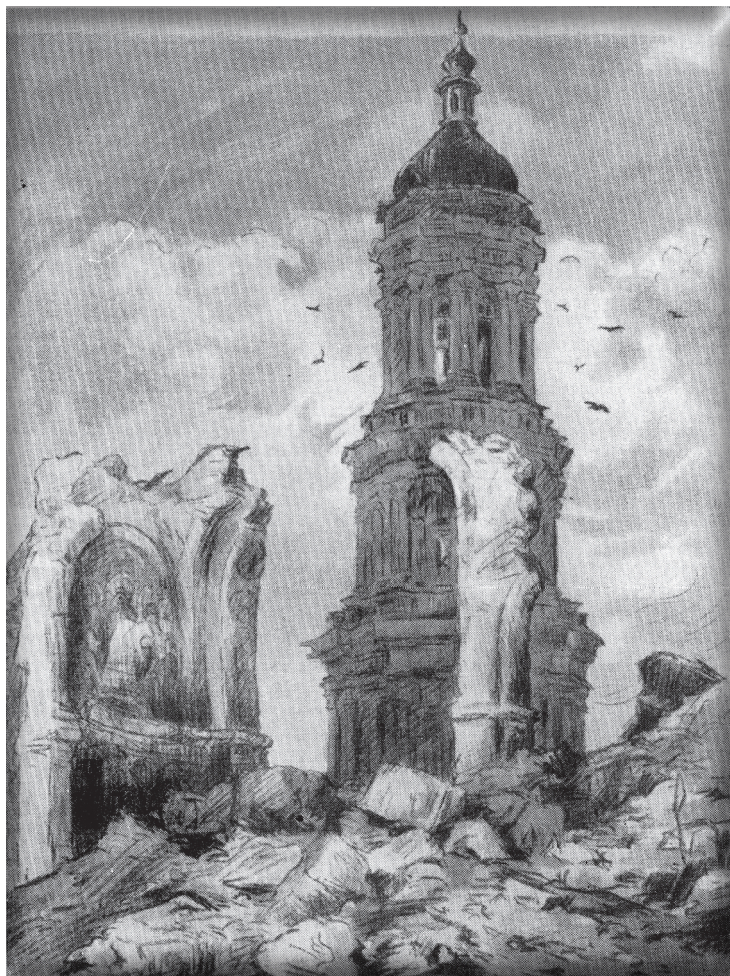
*Всего хорошего, уважающая Вас. [Підпис Сахновської]  
17/ХХ.*





Олена Сахновська. Андріївська церква. З циклу «Київ 1944 року».  
1944 р. Папір, автолітографія.





Олена Сахновська. Руйни Успенського собору.

З циклу «Київ 1944 року».

1944 р. Папір, автолитографія.

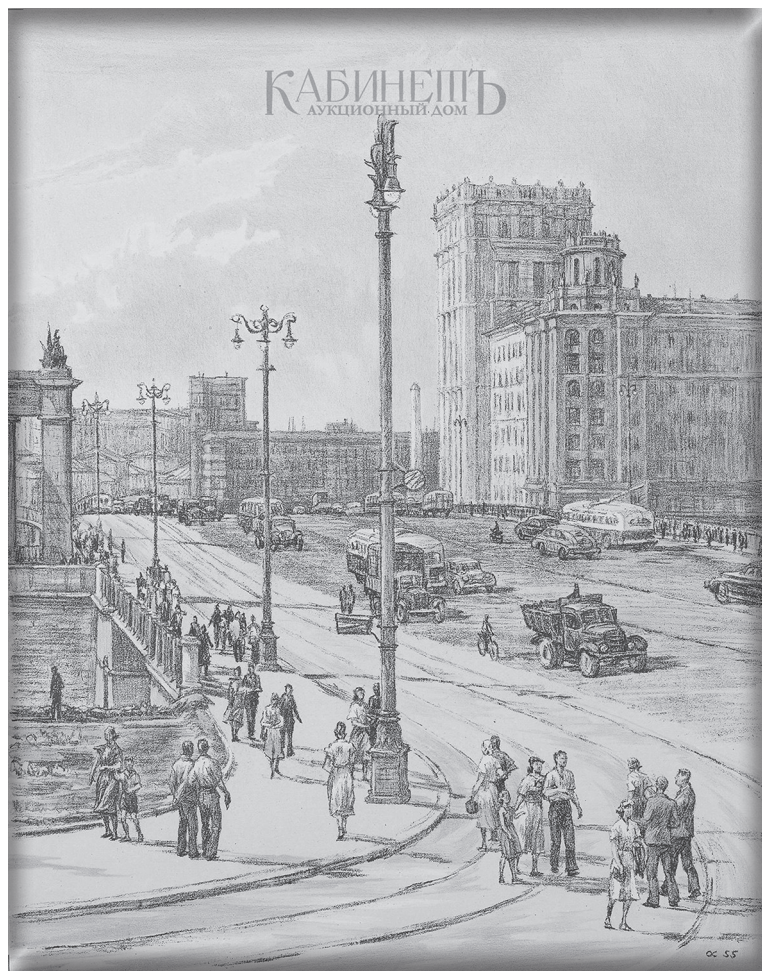


Олена Сахновська. Коса вуличка. З серії «Старий Львів».  
1946 р. Папір, автолітографія.





Олена Сахновська. Передня в'їзна брама. З серії «Коломенське».  
1946 р. Папір, автолітографія.



Олена Сахновська. Москва.  
1955 р. Папір, літографія.

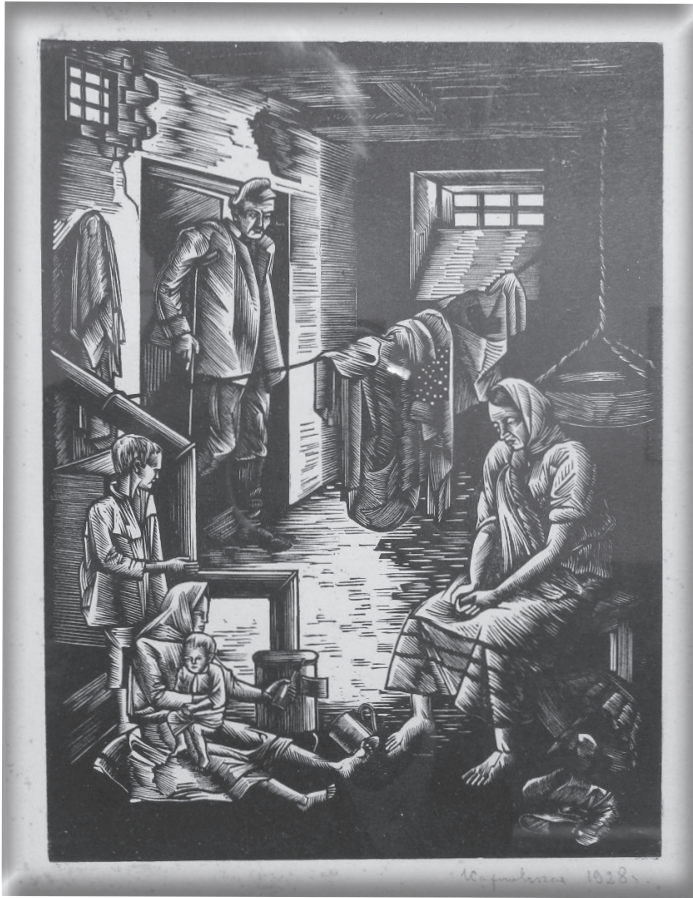




Олена Сахновська. Слухають радіо.  
1927 р. Київ. Папір, дереворит.

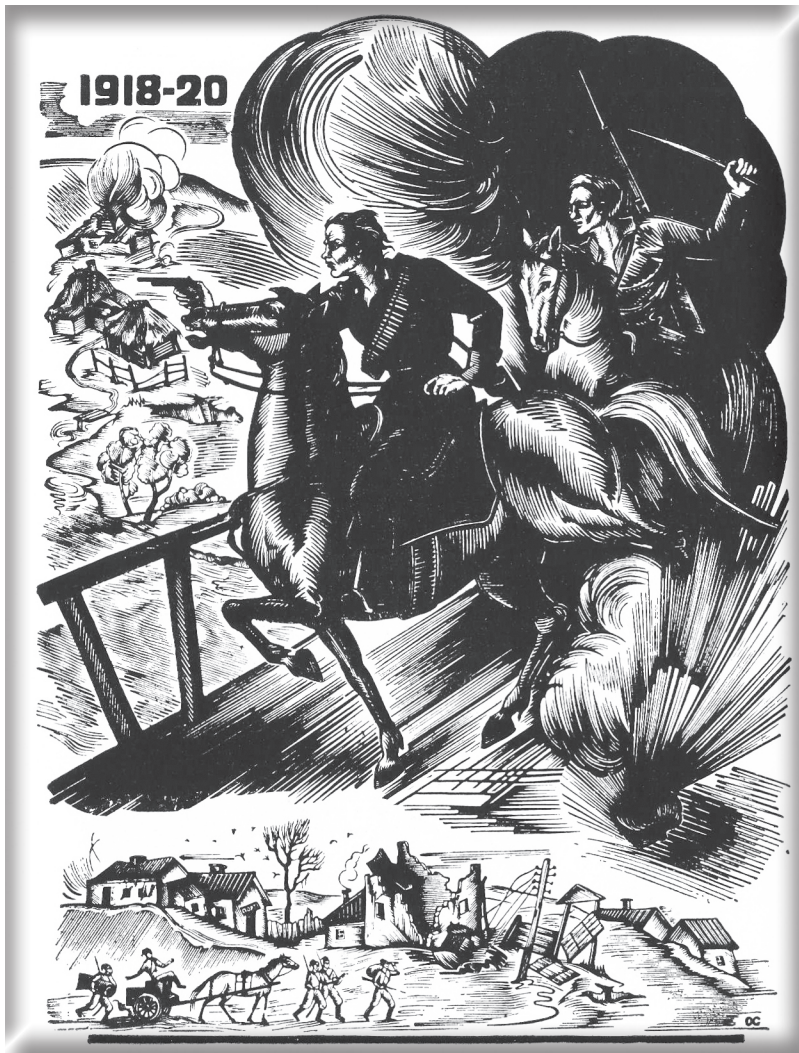


Олена Сахновська. Читають газету.  
1927 р. Київ. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. Повернення з фронту.  
1928 р. Київ. Папір, дереворит.



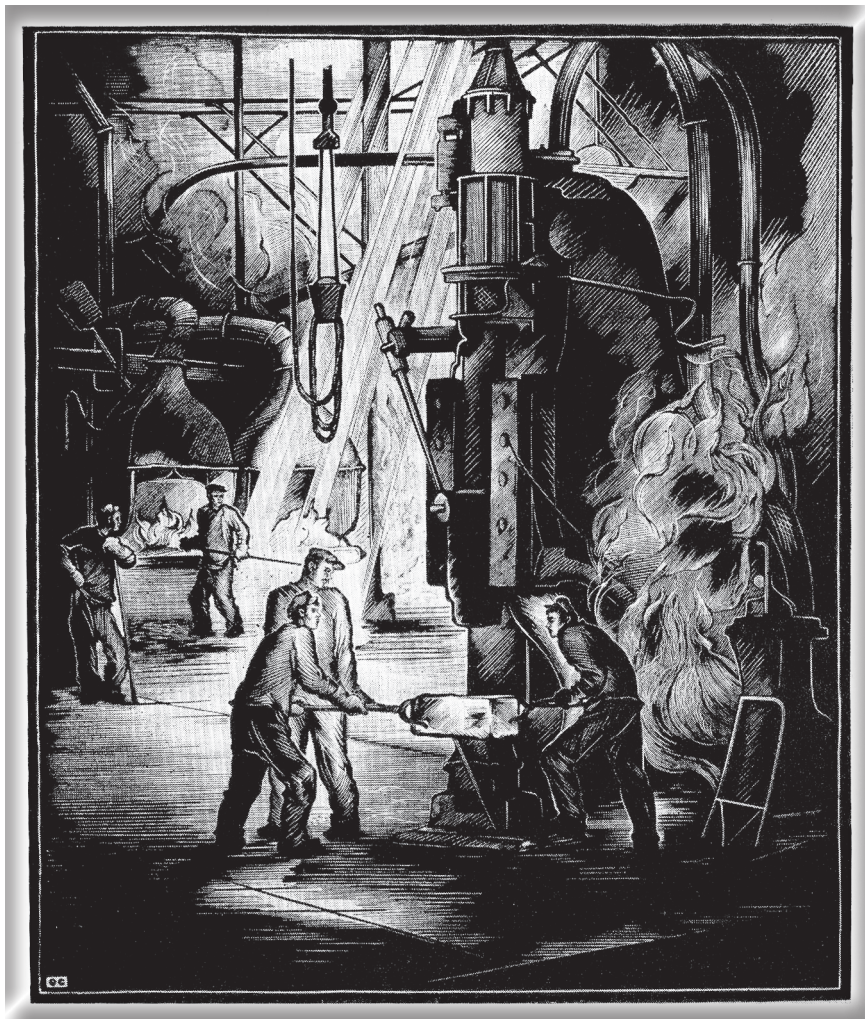


Олена Сахновська. Жінка в громадянській війні.

З серії «Жінка в революції».

1930–1932 рр. Папір, дереворит.





Олена Сахновська. Ковальський цех.  
З серії «Донбас. Краматорський металургійний завод, 1935–1936 рр.»  
1936. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. У сталеливарному цеху.  
З серії «Донбас. Краматорський металургійний завод. 1935–1936 рр.»  
1935 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Швачки. Пейзаж.





Через кладку. У лазні.  
1920-ті роки. Київ. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. Т. Г. Шевченко. 1814–1934  
(до стодвадцятиріччя з дня народження).  
1934 р. Папір, дереворит.





Олена Сахновська. А наймичка шкандибає, Поспішає в Київ ...  
Ілюстрація до поеми Т.Г. Шевченка «Наймичка».  
1938 р. Папір, вугільний олівець, акварель.



Олена Сахновська. Фронтиспіс до першої дії. Лукаш і Мавка.  
Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».  
1929 р. Київ. Папір, дереворит.





Олена Сахновська. Фронтиспіс до другої дії. Мати, Килина, Мавка.  
Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».  
1929 р. Київ. Папір, дереворит.





Олена Сахновська. Фронтиспіс до третьої дії. Мавка і Злидні.  
Ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня».  
1929. Київ. Папір, дереворит.

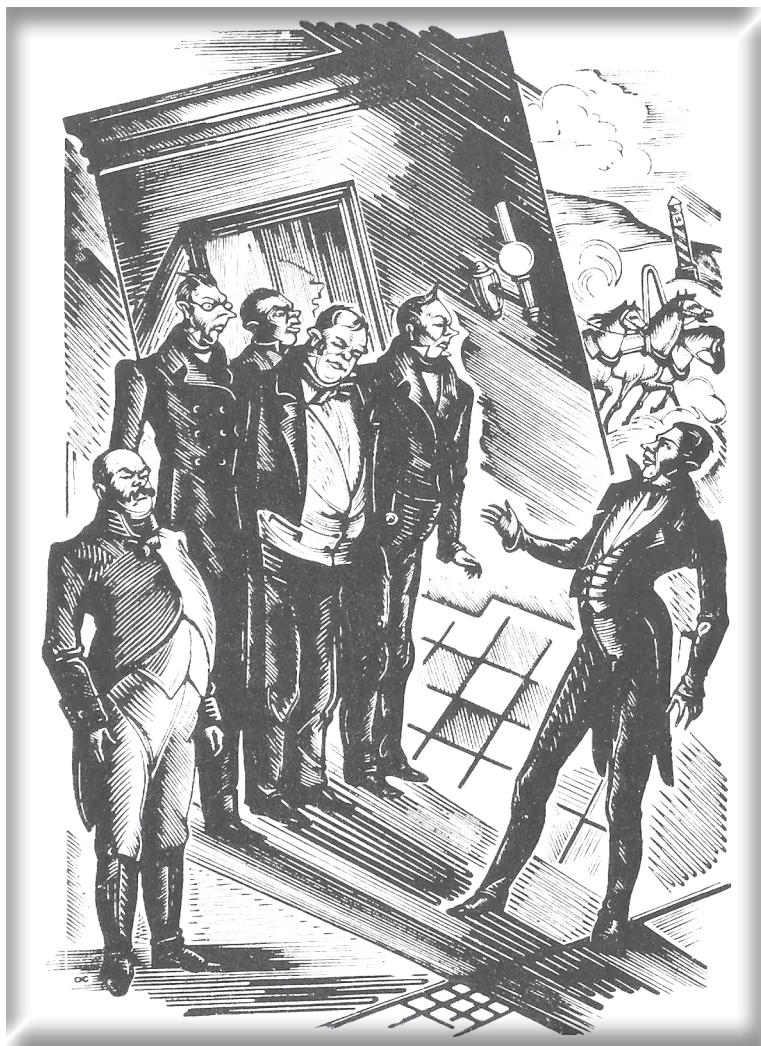


Олена Сахновська. Чорт відправився слідом за Солохою.  
Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч проти Різдва». 1941.  
Видавництво «Детиздат ЦК ВЛКСМ».



Олена Сахновська. Ілюстрація до комедії М.В. Гоголя «Одруження».  
1930 р. Папір, дереворит.





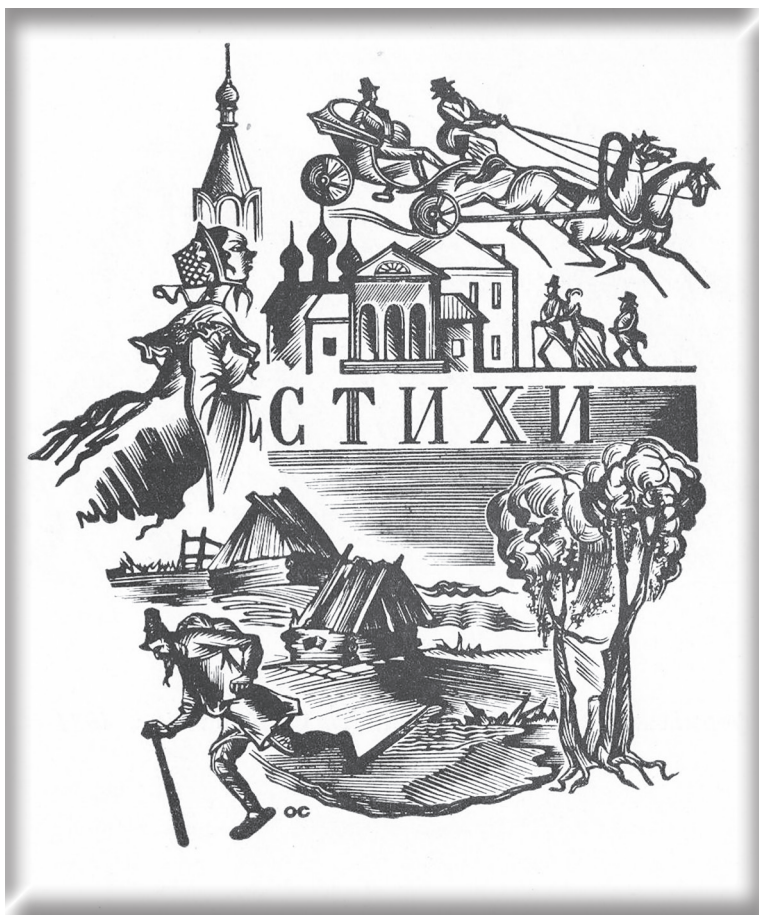
Олена Сахновська. Ілюстрація до комедії М.В. Гоголя «Ревізор».  
1930 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. Ілюстрація до збірки дитячих оповідань «Над ставом». 1930 р. Папір, дереворит.

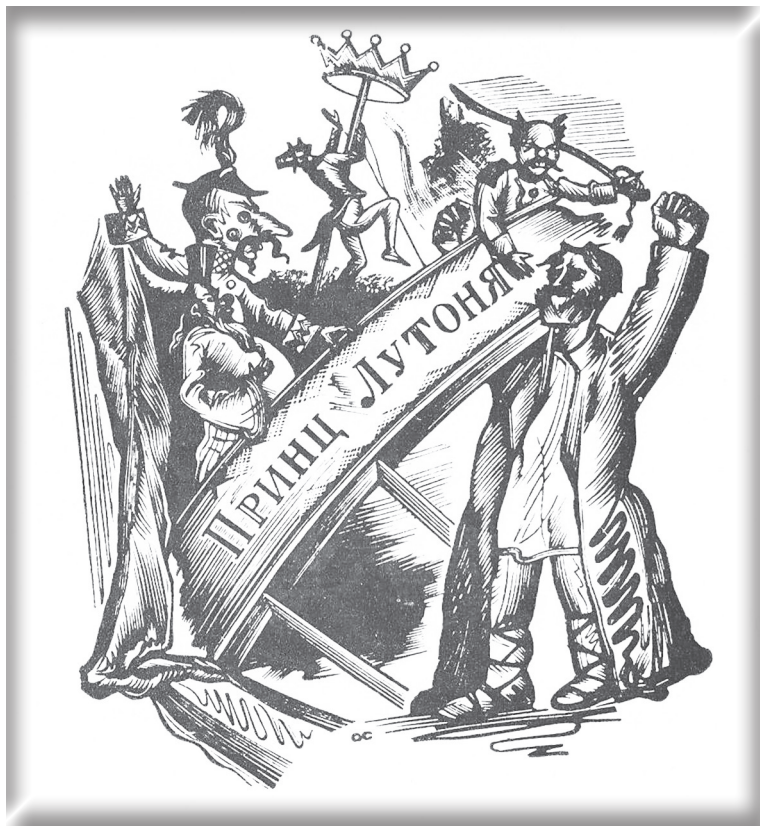


Олена Сахновська. Оформлення до книги «Історія громадянської війни».  
1934 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. Титульний аркуш «Стихи».  
Оформлення до збірки віршів В.С. Курочкіна.  
1934 р. Папір, дереворит.





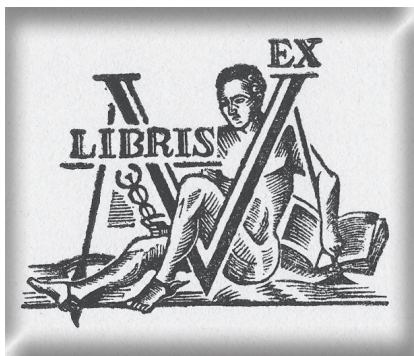
Олена Сахновська. Принц Лутоня.  
Оформлення до збірки віршів В.С. Курочкіна.  
1934 р. Папір, дереворит.



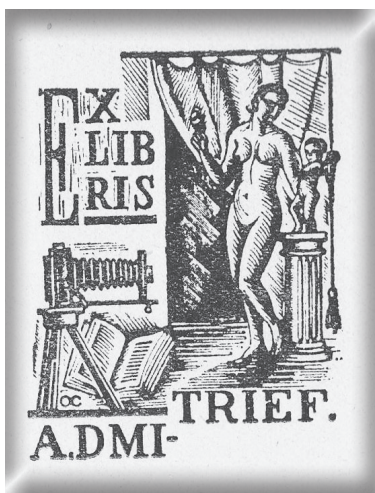
Олена Сахновська. Оформлення до збірки віршів В.С. Курочкіна.  
1934 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська. Оформлення до збірки віршів В.С. Курочкіна.  
1934 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris М. Волковського.  
1927 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris О. Дмитрієва.  
1930 р. Папір, дереворит.

Олена Сахновська.  
Ex libris П. Короля.  
1928 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris Н. Зеленської.  
1930 р. Папір, дереворит.





Олена Сахновська.  
Ex libris М. Макаренка.  
1931 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris Л. Поволоцького.  
1932 р. Папір, дереворит.

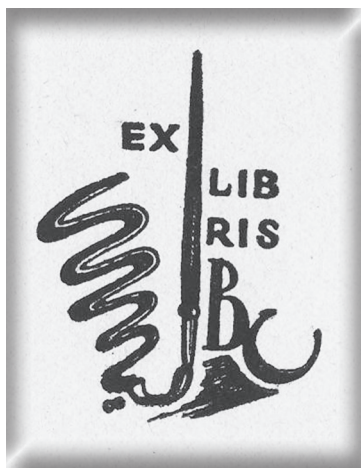


Олена Сахновська.  
Ex libris М. Синячевського.  
(Онегін і Тетяна).  
1928 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris М. Синячевського.  
1928 р. Папір, дереворит.





Олена Сахновська.  
Ex libris В. Седяра.  
1932 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris Я. Стешенка.  
1932 р. Папір, дереворит.

Олена Сахновська.  
Ex libris М. Фішелева.  
1932 р. Папір, дереворит.



Олена Сахновська.  
Ex libris С. Юдовина.  
Папір, дереворит.



## Іменний покажчик

**Авдієва** Ірина Дмитрівна 29, 101

**Бабат** М. 11

Бердичевський Яків Ісаакович 11

Бескін Осип Мартинович 44

Бойчук Михайло Львович 21, 34, 35, 36, 99

Бурачек Микола Григорович 34

**Васнецов** Віктор Михайлович 47, 48

Верейський Орест Георгійович 89

Веселий Артем (Кочуров Микола Іванович) 16

Вовк П. 17

Волковский Михаил Никитич 29

Вороний Микола Кіндратович 11

Врона Іван Іванович 61

**Гапоненко** Тарас Гурович 73

Герасимов Олександр Михайлович 73, 80

Герасимов Сергій Васильович 83, 93

Герасимова Валерія Анатоліївна 15, 92, 102

Гернгросс-Синячевская К. 32

Гоголь Микола Васильович 12, 13

Гончаров Андрій Дмитрович 93

Горький Максим (Олексій Максимович) 14, 22

Грідіна Марія Федорівна 64

Гутман Лев Йосипович 44

**Дерегус** Михайло Гордійович 52

Дмитрієв Олексій Йосифович 29

**Д**овгань О. 11

Долматовський Євген Аронович 15, 102

Дроздов І. 16

Дубинський Давид Олександрович 89

**Е**рліх Арон Ісайович 14

Ернст Федір Людвигович 11, 20, 21

**Ж**уков Микола Миколайович 73

**З**еленська Ніна Германівна 30

Зернова Катерина Сергіївна 49

Злобін Степан Павлович 72

**Й**огансон Борис Володимирович 79

**І**ваницька М. 14

Іванов Всеволод В'ячеславович 110

Іоффе Єремія Ісаєвич 74

Ісаков Сергій Петрович 27, 105

**К**арлов Георгій Миколайович 65

Касіян Василь Ілліч 60

Кежун Бронислав Адольфович 15, 102

Кейван Іван Миколайович 10

Кібрик Євген (Герц) Адольфович 89

Ковжун Павло Максимович 22

Коненков Сергій Тимофійович 71

Копиленко Олександр Іванович 13, 14, 101

Короленко Володимир Галактіонович 22

Король Павло 30, 100

Крамської Іван Миколайович 66

Кульчицька Олена Львівна 80

Кунін Борис Еммануїлович 11

Курочкін Василь Степанович 16, 33, 45, 92, 102

**Лебедева** Сарра Дмитрівна 89  
Левицький Леопольд Іванович 108  
Левін Кирило Якович 15, 102  
Лідін (Гомберг) Володимир Германович 14  
Літошенко Леонід Олександрович 45

**Макаренко** Микола Ємельянович 30  
Матвєєв Олександр Терентійович 88  
Машковцев Микола Георгійович 83  
Маяковський Володимир Володимирович 27  
Меліхов Георгій Степанович 99  
Микитенко Іван Кіндратович 14, 102  
Міляєва Людмила Семенівна 10, 12, 58, 72

**Налепинська-Бойчук** Софія Олександрівна 20, 21, 26, 35, 36  
Недошивін Герман Олександрович 82  
Незлобин Микола Іванович 16

**Падалка** Іван Іванович 35  
Панч (Панченко) Петро Йосипович 13, 101  
Пасинків Лев Павлович 15, 102  
Пермітін Юхим Миколайович 15, 16, 102  
Петрусенко Оксана Андріївна 61  
Плещинський Іларіон Миколайович 35  
Поволоцький Леонід Семенович 30, 101  
Полевой Борис Миколайович 93  
Пустовійт Гаврило Михайлович 11

**Риндін** Вадим Федорович 93  
Родзянко Михайло Володимирович 75  
Розенфельд Михайло Костянтинович 16  
Романов Олександр Євдокимович 34  
Рубан Олександр Якович 11



**Седляр Василь Феофанович** 31, 101  
Сильванський Сергій Олександрович 10, 19, 29, 30, 31, 32, 33, 47  
Синячевський Микола Арсентійович 31, 32  
Ситін Петро Васильович 63  
Сніжна Наталя 12  
Соколов Ілля Олексійович 80  
Соколов-Скаля Павло Петрович 89  
Соколюк Л. 10  
Стасов Володимир Васильович 83  
Стешенко Ярослав Іванович 31, 32, 101

**Таранушенко Стефан Андрійович** 9, 35, 36, 37, 38  
Телешов Микола Дмитрович 63  
Тугендхольд Яків Олександрович 11  
Турин Роман Миколайович 78, 81

**Українка Леся** 13, 21  
Усачов Олексій Іванович 11

**Фаворський Володимир Андрійович** 89  
Фішелєв Михайло Давидович 31, 38, 69, 101

**Холостенко Євген В'ячеславович** 11

**Чуйков Семен Опанасович** 89

**Шавикін Дмитро Миколайович** 99  
Шварц В'ячеслав Григорович 37, 83  
Шевченко Тарас Григорович 12, 19  
Шмаринов Дементій Олексійович 89  
Шовкуненко Олексій Олексійович 59  
Шолохов-Синявський Георгій Пилипович 15, 102

**Юдовін Соломон Борисович (Шлойме Борухович)** 32, 101

Видання репрезентує залучені вперше до наукового обігу автобіографію 1958 р. талановитої української художниці, графіка, гравера, ілюстратора класичної та радянської української й російської літератури, майстра екслібрису Олени Борисівни Сахновської (1902–1958) та її листи 1947–1958 рр. до відомого мистецтвознавця і музейного працівника Стефана Таранушенка (1889–1976). Публікація супроводжується вступною статтею, коментарями, ілюстраціями.

Бібліографія про художницю є дуже невеликою, тому фактичний матеріал, що міститься в архівних фондах, стане ґрунтовною базою для подальшого монографічного вивчення її творчості та доповненням до історії вітчизняного мистецтва гравюри першої половини ХХ ст., розширить наші знання про характер творчої діяльності художників-графіків бойчуківців та допоможе скласти словник українських граверів першої половини ХХ ст.

У вступній статті розглядаються два періоди творчості О. Сахновської – київський (1926–1932) та московський (кінець 1932–1958 рр., – від того часу, коли мисткиня переїхала до Москви) і надається коротка оцінка кожного з них. У київський період творчість О. Сахновської значною мірою зазнавала впливу школи монументального живопису М. Бойчука та школи ксилографії С. Налепинської-Бойчук, але вже тоді почав поступово складатися її власний художній стиль (яскравим прикладом цього є ксилографічні ілюстрації до «Лісової пісні» Лесі Українки). У другий період своєї творчої діяльності – московський, коли стиль О. Сахновської повністю сформувався, мисткиня перейшла на техніку літографії. Міський пейзаж стає провідним і улюбленим в її мистецтві. Вона майстерно створює його як у техніці літографії, так і в малюванні олівцем, чорнилом, вуглем тощо. Окрім високої художньої якості, міські пейзажі О. Сахновської мають історичну та документальну цінність, оскільки вони з достатньою точністю зафіксували архітектурні пам'ятки та будівлі того часу, вулиці, проспекти, мости, транспорт, міську атмосферу, час, людей тощо.

Епістолярій мисткині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, у фонді 278 "Таранушенко Стефан Андрійович (1889–1976, мистецтвознавець, музеєзнавець)". Публікація документів подається зі збереженням лексичних та орфографічних особливостей оригіналу, з незначними редакційними змінами, у хронологічному порядку. Ми уточнили дати деяких листів та ідентифікували чотири з восьми листів без зазначеного року та конвертів за їхнім змістом. Опубліковано також лист М. Фішелева від 8 серпня 1954 р. та автобіографію 1958 р. мисткині, які є додатками до листів О. Сахновської.

The publication represents those involved in scientific circulation for the first time the autobiography of the talented Ukrainian artist, graphic artist, engraver, illustrator of classical and Soviet Ukrainian and Russian literature, master of ex-libris Olena Borysivna Sakhnovska (1902–1958) and her letters of 1947–1958 to the famous art critic, museum worker Stefan Taranushenko (1889–1976). The publication is accompanied by an introductory article, comments, illustrations.

The bibliography about the artist is not ample, so the factual material contained in the archival fonds will be a solid basis for further monographic study of her work and a supplement to the history of domestic engraving art of the first half of the 20th century, it will expand our knowledge about the character of the creative activity of Boichuk movement graphic artists and help to compile a dictionary of Ukrainian engravers of the first half of the 20th century as well.

The introductory article reviews two periods of O. Sakhnovska's artwork – Kyiv period (1926–1932) and Moscow period (late 1932–1958; from the time period when she moved to Moscow) and a brief assessment of each is given. During Kyiv period, O. Sakhnovska's creative work was much under the influence of M. Boichuk monumental painting school and of S. Nalepynska-Boichuk woodcut school, but already then her own artistic style gradually began to take shape (a vivid example of this is the woodcut illustrations to Lesia Ukrainka's Forest Song). During the second period of her creative activity – Moscow period, when O. Sakhnovska fully formed her own style, the artist switched to lithography technique. The city landscape becomes leading and favorite in her art. She masterfully creates it both in the technique of lithography and pencil, ink, charcoal drawing, etc. In addition to high artistic quality, the artist's urban landscapes have historical and documentary value, as they recorded with sufficient accuracy both architectural monuments and buildings of that time, streets, avenues, bridges, transport, city atmosphere, time, people, etc.

The artist's epistolary is kept in the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine in the fond 278 "Taranushenko Stefan Andriyovych (1889–1976 – art critic, museum specialist)". Publication of documents is submitted with the preservation of lexical and spelling features of the original with minor editorial changes. The letters are presented in chronological order. We have clarified the dates of some letters and identified four out of eight letters without the specified year and envelopes by their content. M. Fischelev's letter of August 8, 1954 and autobiography of the artist of 1958 are published as well, being appendices to O. Sakhnovska's letters.

*Наукове видання*

**Джерела до життєпису Олени Сахновської  
(листи мисткині до Стефана Таранушенка 1947–1958 років  
з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України  
імені В.І. Вернадського)**

Упорядники  
*Оксана Вікторівна Сторчай,  
Наталія Олексіївна Щеколдіна*

Редактор  
*Н.М. Зубкова*

Верстання, художнє оформлення,  
дизайн обкладинки  
*О.С. Боляк*

Підписано до друку 04.08.2021. Зам. №  
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 8,85.  
Гарнітура: Franklin Gothic, Candara, Wind.  
Наклад 200 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів  
видавничої продукції ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Друкарня Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського  
03039, Київ-39, просп. Голосіївський, 3